

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİ VE GETİRDİĞİ
HÜKÜMLER

Furkan ACUN

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİ VE GETİRDİĞİ
HÜKÜMLER

Furkan ACUN

Danışman

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

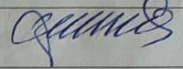
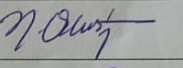
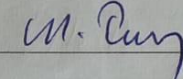
ŞANLIURFA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı 155230015 numaralı Furkan ACUN'un hazırladığı "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Haşr Sûresi ve Getirdiği Hükümler" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 10/06/ 2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

10/06/ 2019

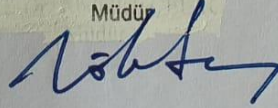
Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ	Başarılı	
Üye	Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Başarılı	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN	Başarılı	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

11/07/2019

10/06/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

Orjinallik Raporu ve Beyan Belgesi

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	: Furkan ACUN
Öğrenci Numarası	: 155230015
Enstitü Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	: Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Haşr Sûresi ve Getirdiği Hükümler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

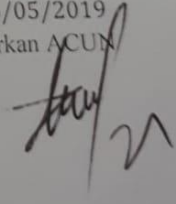
Yukarıda başlığı belirtilen "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Haşr Sûresi ve Getirdiği Hükümler" çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 191 sayfalık kısmına ilişkin, 29/04/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 27'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

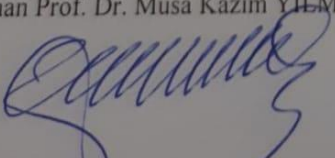
- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar ~~...~~/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orjinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarım bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağımı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden herhangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

06/05/2019
Furkan ACUN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 06/05/2019

Danışman Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

ÖZET

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİ VE GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

ACUN, Furkan

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Haziran, 2019, 187 Sayfa

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve bunun neticesinde hayata tatbik edilmesi, onun inzâlinin en büyük gayelerindedir. Bu maksadı gerçekleştirebilmek için de çeşitli yollar ve usuller vardır. Esbâb-ı nüzûl de ilk dönemlerden itibaren başvurulan tefsir yöntemlerinin en önemlilerindedir.

Çalışmamızda Medine'de nâzil olup toplumsal düzenin sağlanmasıyla ilgili hükümler getiren sûrelerden olan Haşr sûresi incelenmektedir. Sûrenin genelinde Benî Nadîr'in, Müslümanlar'la yaptıkları anlaşmaya sadık kalmamaları ve ihanetleri neticesinde Medine'den sürgün edilmeleri hadisesinden bahsedilmektedir. Bundan dolayı sûreye Benî Nadîr sûresi de denilmiştir. Biz de burada Esbâb-ı nüzûl çerçevesinde bu hadisenin sebepleri, sonuçları ve bununla ilgili hükümleri ele aldık.

Haşr sûresi, Medine'deki toplumsal gruplar ve bu gruplar arasındaki ilişkileri ele alması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma daha önce bu kadar geniş kapsamda ele alınmamış olan Haşr sûresinin tefsirini, sebebi nüzûlünü ve sûrenin nüzûlü sonrası ortaya koyduğu hükümleri ele almaktadır. Bu bağlamda da sürgün hadisesine sebep olan Yahudiler'e ve onlara destek olup onlarla benzer karaktere sahip olan münâfıklara değinilmiş, ensâr ve muhâcirin faziletli yönlerine dikkat çekilerek bunlarla ilgili hükümler ele alınmıştır. Sûrenin sonunda ise Allah Teâlâ'nın esmâsı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haşr, Benî Nadîr, Ahkâm, Tefsir, Esbâb-ı Nüzûl, Muhâcir, Ensâr.

ABSTRACT

SURAH AL-HASHR AND THE RULINGS IT BROUGHT

IN THE CONTEXT OF ESBÂB-I NÜZÛL

ACUN, Furkan

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

June, 2019, 187 Pages

One of the greatest aims of the arrival of our holy book Quran is to be understood and to be applied to life. There are various ways and methods to achieve this purpose. Esbâb-ı nüzûl is one of the most important of the exegesis methods applied since the first periods.

In this study, surah al-Hashr, which is one of the Surahs that is revealed in Medina, brings orders about the provision of social life, is examined. In the whole of Surah, it is mentioned that the incident of Banî Nadîr to be unfaithful to the agreement with Muslims and to be banished from Medina as a result of their betrayals. Therefore, the Surah was also called Surah Banî Nadîr. Here, in the framework of Esbâb-ı nüzûl, we discussed the causes, consequences and related provisions of this incident.

Surah al-Hashr is important in terms of dealing with the social groups in Medina and the relations between these groups. This study deals with the commentary of surah al-Hashr which has not been discussed in such a wide scope, its reason and its provisions after surah. In this context, the Jews who caused the deportation and the hypocrites who supported them were mentioned, also attention is paid to the virtues of Ansar and Muhajirin and related provisions are discussed. At the end of the surah, the blessing of Allah Ta'ala is examined.

Keywords: Hashr, Banî Nadîr, Provisions, Tafsir, Esbâb-ı Nüzûl, Muhajir, Ansar.

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİ VE GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	III
Orjinallik Raporu ve Bayan Belgesi	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. SÛRENİN İSMİ VE ÂYET SAYISI	1
2. SÛRENİN NÜZÛL ZAMANI.....	3
3. SÛRENİN KONULARI	4
4. SÛRENİN FAZİLETİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİ BAĞLAMINDA ESBÂB-I NÜZÛLE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. HAŞR SÛRESİNİN DİĞER SÛRELER İLE İLİŞKİSİ.....	11
1.1.1. Önceki Sûre İle Münasebeti	11
1.1.2. Sonraki Sûre İle Münasebeti	12
1.1.3. (سَبَّحَ) İle Başlayan Diğer Sûreler İle Münasebeti.....	13
1.2. BELÂGÂT AÇISINDAN İNCELENMESİ	13
1.3. İMAN-AMEL BAKIMINDAN HAŞR SÛRESİNDE BAHSİ GEÇEN GRUPLAR	15
1.1.1. Kâfirler	15
1.1.2. Ehl-i Kitâp	17
1.1.3. Fâsıklar	18
1.1.4. Muhâcir	20
1.1.5. Ensâr	23

1.1.6. Ensâr ve Muhâciri Sevenler	25
1.1.7. Münâfıklar	26
1.1.8. Mü'minler.....	31
1.4. ESBÂB-I NÜZÛL İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	34
1.1.1. ESBÂB-ı Nüzûlün Tanımı	35
1.1.2. ESBÂB-ı Nüzûlün Ortaya Çıkışı.....	37
1.1.3. ESBÂB-ı Nüzûlün Önemi ve Faydaları	40
1.1.4. Âyetlerin ESBÂB-ı Nüzûl Bakımından Durumu	47
1.1.5. ESBÂB-ı Nüzûlü Bilme Yolu ve ESBÂB-ı Nüzûl Lafızları.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİNİN NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

2.1. SÛRENİN NÜZÛL SEBEBİ VE NÜZÛL ORTAMI	52
2.1.1. Sûrenin Nüzûl Sebebi	52
2.1.2. Sûrenin Nüzûlü Zamanında Medine'deki Toplumsal Gruplar.....	54
2.1.3. Sûreye Muhatap Olan Kabile: Benî Nadîr.....	57
2.1.3.1. Tarihi Süreçleri ve Yesribe Yerleşmeleri.....	57
2.1.3.2. Benî Nadîr Gazvesinin Sebep ve Sonuçları	58
2.2. ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİNİN TEFSİRİ.....	60
2.2.1. Her Şeyin Allah'ı Tesbih Etmesi.....	61
2.2.2. Haşr Kavramı ve Ben-i Nadîr'in Medine'den Sürgünü	63
2.2.3. Ayette Geçen Lîne'nin (Hurma Ağacı) Mahiyeti.....	70
2.2.4. Ben-i Nadîr'den Alınan Ganimet	75
2.2.5. Medine'yi Yurt Edinen Mü'minler	83
2.2.6. Sahabe-i Kirâm'dan Sonraki Mü'minler	102
2.2.7. Sûreye Göre Münâfıkların Tavırları.....	106
2.2.8. Yahudilerle Münâfıkların Benzer Davranışları ve Akıbetleri	112
2.2.9. Yüce Allah'ın Mü'minlere Uyarısı	121
2.2.10. Sûrenin Sonunda Yer Alan Esmâ'ül-Hüsna Hakkında Genel Bilgiler.....	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİNDE YER ALAN AHKÂMLA İLGİLİ AYETLER

3.1. GAZVE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	151
3.2. GAZVE ESNASINDA DÜŞMAN YURDUNA ZARAR VERME İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	153
3.3. GAZVE NETİCESİNDE KÂFİRLERLE BARIŞ YAPMA İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	155
3.4. GANİMET MALLARININ TAKSİMİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	156
3.5. ALLAH RESÛLÛ'NE (S.A.S.) UYMANIN HÜKMÜ	160
3.6. TAKVÂ SAHİBİ OLMA İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	163
3.7. İSÂR AHLÂKI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	164
3.8. CİMRİ OLMA İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	166
3.9. ASHÂB-I KİRÂM'I SEVME İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	167
3.10. MÜSLÜMAN ÜMMETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	168
SONUÇ	172
KAYNAKÇA.....	175

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
Bk.	: bakınız
c.c.	: celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: radiyallahu anhu
r.anha	: radiyallahu anhâ
r.anhum	: radiyallahu anhum
s.a.s.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme
vdğr.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Haşr sûresinin tefsirine ve diğer mevzulara girmeden önce sûre ile ilgili temel bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bundan dolayı bu bölümde sûrenin taşıdığı önemden ve deyim yerindeyse, sûrenin kimliğinden bahsedeceğiz. Sûrenin ismi, âyet sayısı, nüzûl zamanı, konuları ve fazileti giriş bölümünü oluşturacak olan konulardır. Bunları bilmek, sûre hakkında zihinlerde temel bir çerçeve çizecek ve sûrenin tefsirinden önce okuyucu için bir alt yapı oluşturacaktır.

1. SÛRENİN İSMİ VE ÂYET SAYISI

Bu sûre Medenî'dir.¹ Tamamı Nadîroğulları Yahudileri hakkında nâzil olmuştur.² İhtilafsız yirmi dört ayetten oluşmaktadır. Ayrıca dört yüz kırk beş kelime ve bin dokuz yüz on üç harf içermektedir.³

İsmi ikinci ayette yer alan “sevkiyat için bir yere toplama” anlamına gelen الحشر (haşr) kelimesinden almaktadır. Müsebbihât diye bilinen sûrelerin ikincisidir.⁴ Mushaftaki sıralaması sahabe ictehadlarına göre farklılık gösterse de⁵ elimizdeki

¹ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begâvî, *Tefsîru'l-Begâvî (Meâlimu't-tenzîl)*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vdğr., (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1991), 8: 67; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşîrûn, 2008), 34; Selim b. İdu'l-Hilâlî - Muhammed b. Mûsâ Âl-i Nasr, *el-İstiâb fî beyâni'l-esbâb*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2014), 3: 353.

² Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîr bil-me'sûr*, thk. Abdullâh b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, (Kâhire: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arâbiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 14: 332; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 3.Baskı, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 3: 146; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Dâru İbn Kesîr, (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), “Tefsîr”, Haşr, 59/1; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Cemil Attar, (Beyrût: Dâru'l-Fikir, 2003), “Tefsîr”, 31.

³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân (Tefsîru's-Sa'lebî)*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbiyye, 2002), 9: 266; Ebû Amr ed-Dânî el-Endülüsî, *el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'an*, thk. Gânim Kuddurî el-Hamed, (Kuveyt: Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Turâs ve'l-Vesâik, 1994), 243; Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı nüzûl*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 12: 448.

⁴ Bk.: Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Naşîrûn, 2011), “Fedâilü'l-Kur'an”, 22.

⁵ Bk.: Ebû Abdillâh Zencânî, *Tarihu'l-Kur'an*, (Kâhire: Müessesetü Hindavî, 2014), 79-101.

mushaflarda sıralaması 59, nüzûl sırası ise bir rivâyete göre 95,⁶ daha çok tercih edilen diğer rivâyete göre ise 101'dir.⁷

İlk haşr, Yahûdilerin Resûlullâh (s.a.s.) zamanında toplanıp Medine'den Şam taraflarına doğru sürgün edildikleri ilk toplamadır. İkinci haşr ise Hz. Ömer (r.a) zamanında Hayber'den çıkartılıp Şâm'a doğru sürülmeleridir.⁸ Bu sûreye, Benî Nadîr gazvesinden sonra bu Yahûdî kabilesinin sürülme hadisesinden bahsettiği için "Benî Nadîr Sûresi" de denilmiştir. Benî Nadîr, Resûlullâh (s.a.s.) ile yaptığı ahdi bozan Yahudi kabilesidir. Bu sebeple Resûlullâh (s.a.s) onları Medine'den çıkarmıştır.⁹

Birden çok ismi olan sûrelerden biri de Haşr sûresidir. Bununla ilgili olarak Said b. Cübeyr'den şöyle nakledilmektedir:

"Bu sûre için İbn Abbâs'a, "Sûretu'l-Haşr" dedim. Bunun üzerine O bana "Sûretu'n-Nadîr" de, diye cevap verdi."¹⁰ Bu rivayete göre sûrenin iki ismi olmuş olmaktadır. Ayrıca İbni Hâcer, Fethu'l-Bârî isimli eserinde şöyle demektedir: "Kıyamet günü akla gelmemesi için İbni Abbâs (r.a) bu sûreye "Haşr Suresi" denilmesini hoş karşılamamıştır. Buradaki Haşr'dan murad, Benî Nadîr'in yurtlarından çıkarılmasıdır."¹¹

Sûrenin iki ismi olmakla beraber yaygın olan ve daha çok kullanılan ismi Haşr sûresidir. Sûretu'n-Nadîr ismi ilk duyumda bu sûreyi akla getirirse de diğer ismi kadar kullanılmamaktadır.

⁶ İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, trc. Mehmet Baydaş, (İstanbul: Ekin Yayınevi, 1997), 5: 519; Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 5: 73.

⁷ Suyûtî, *İtkân*, s. 36; Hayreddin Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 5: 280.

⁸ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-E'zamî, 2. Baskı, (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 5: 358; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 69; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî (Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân)*, thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Türkî, (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 22: 497; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menheci*, 10. Baskı, (Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2009), 14: 444.

⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 204.

¹⁰ Buhârî, "Megazî", 14; Müslim, "Tefsîr", 31.

¹¹ Suyûtî, *İtkân*, 124.

2. SÛRENİN NÜZÛL ZAMANI

Tercih edilen kavle göre bu sûre, bir defada nâzil olmuş veya âyetler birbiri peşi sıra indirilmiştir. Çünkü Haşr sûresi Benî Nadîr gazvesi zamanında inmiştir.¹² Mücahid, Katâde, Zührî, İbn-i Zeyd gibi âlimler bu sûrede zikredilen ehl-i kitabın, Resûlullâh'a (s.a.s) suikast teşebbüslerinden dolayı, onun tarafından Medine'den sürgün edilen ve gidip Hayber ve Şam'a yerleşen Nadîroğulları Yahudileri olduğunu söylemişlerdir.¹³ Ayrıca söz konusu Nadîroğulları hadisesi Uhud savaşından altı ay sonra vukû bulmuştur.¹⁴

Nadîroğulları gazvesi ve onların yurtlarından çıkarılıp sürülmeleri hicretin dördüncü senesi Rebiül-evvel ayında olduğuna göre¹⁵ sûrenin nüzûlü de bu zamanda ve Beyyine sûresinden sonradır.¹⁶ Muhaddis İbn Dureys'in aktardığına göre; "Haşr sûresi, Beyyine sûresinden sonra Nasr sûresinden önce inmiştir."¹⁷

Zencânî'nin naklettiğine göre; "Haşr sûresi Beyyine sûresinden sonra, Nûr sûresinden önce inmiştir."¹⁸ Ebû Ubeyd'in bildirdiği rivayete göre ise; "Haşr sûresi Mücâdile sûresinden sonra, Mümtehane sûresinden önce indirilmiştir."¹⁹ Zaten

¹² Buhârî, "Tefsîr", Haşr, 59/1; Müslim, "Tefsîr", 31.; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Esrâru tertibi'l-Kur'ân*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ – Merzûk Ali İbrahim, (Kâhire: Dâru'l-Fadîle, 2002), 139; Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, thk. *Kemâl Besyûnî* Zaglûl, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 435.

¹³ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 2002), 258; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 496-497; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrahmân Umeyre, (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1994), 5: 259.

¹⁴ Buhârî, "Megâzî", 14; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâğ-Ömer Enîs et-Tabbâğ, (Beyrût: Müessesetü'l-Meârif, 1987), 28; Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 5: 519.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Megâzî Rasûlullah*, (Kâhire: el-Mektebetü'l-Vakfiyye li'l-Kütüb, 1948), 282; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Kitâbu Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 1: 415; Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Medine: eş-Şirketü'd-Devletü li't-Tibâati, 2001), 2: 53.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3: 144; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, 11. Baskı, (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2016), 9: 203; Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı nüzûl*, trc. Salih Akdemir, 2. Baskı, (Ankara: Fecr Yayınları, 1995), 865; Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002), 2: 865; Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1935), 24: 138.

¹⁷ Suyûtî, *İtkân*, 36.

¹⁸ Zencânî, *Tarihu'l-Kur'ân*, 53-55.

¹⁹ Suyûtî, *İtkân*, 36.

günümüzdeki mushaf sıralaması da bu şekildedir. Derveze ise sûrenin iniş sırası hakkında ise şöyle bir tespit yapmaktadır:

“Nüzûl tertibi sıralamasına göre Haşr sûresinin, Âl-i İmrân’dan hemen sonra gelmesi daha makuldür. Nitekim Âl-i İmrân sûresinde bu olayla ilgili sahneler yer verilmiştir. Ancak Medeni sûrelerin nüzûl sırası ile ilgili rivâyetleri nakledenler bu sûrenin 15. sûre olduğunu söylemiş ve Âl-i İmrân sûresinden sonra Hudeybiye barışının akabindeki olaylara değinen Mümtehan sûresini bu sûrenin yerine koymuşlardır. Mümtehan’dan sonra ise, Hendek ve Beni Kurayzâ olaylarına -ki bu olaylar Beni Nadir hadisesinden bir müddet sonra gerçekleşmiştir- işaret eden Ahzâb sûresinin geldiğini söylemişlerdir. Fakat gerek Mümtehan sûresi ve gerekse Ahzâb sûresinin Haşr sûresinden önceye alınmasını gerekli kılacak bir neden yoktur. Yine, Haşr sûresinin bu iki sûreden sonraya alınmasına da bir neden yoktur. Nüzûl sırası ile ilgili rivâyetleri nakledenlerin bu duruma dikkat etmemiş olmaları şaşırtıcıdır. Onlar, Mümtehan ile Haşr’ı karıştırarak, Âl-i İmrân’dan sonra Haşr’ın yerine Mümtehan’yi koymuşlardır ki bizce bu hatadır.”²⁰

Yakubî, Hz. Ali’nin musahafını 7 cüze ayırdığını ve Haşr sûresinin bunlardan beşincisi olan En’am cüzünde yer aldığını söylemektedir.²¹

Sûrenin nüzûl zamanı ile ilgili olarak farklı rivayetleri aktardık. Bunlardan kesin olarak, hicri dördüncü yılda ve Uhud savaşından beş ay sonra vuku bulmuş olmasını söyleyebiliriz. Ayrıca tercih edilen görüş ise Beyyine sûresinden sonra nâzil olmasıdır.

3. SÛRENİN KONULARI

Haşr sûresi Allah’ın (c.c) noksan sıfatlardan tenzihi ile²² yani tesbîh ile başlamaktadır. Yüce Allah سَبَّحَ لِلَّهِ kelimesini kendisine has kılmıştır.²³ Sûre, senâ ile başladığı için haber cümlesidir. Ayrıca hüsnü’l-ibtidâ açısından sûrenin böyle

²⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-hadîs*, 5: 519.

²¹ Zencânî, *Tarihu'l-Kur'ân*, 75-77.

²² Suyûtî, *İtkân*, 625; Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl Dimyâtî, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 118.

²³ Zerkeşî, *Burhân*, 118.

başlaması önemlidir. Çünkü kulağa ilk gelen söz, bu cümledir. Dinleyen ilk olarak bu söze kulak verir ve anlamaya çalışır.²⁴

Haşr sûresinde; Medine’de inen diğer sûreler gibi toplumsal konular ve gazve, cihad ve ganimetle ilgili ahkâm konularına önem verilmiştir. Bu sûrenin çoğunluğunda, Yahûdilerden bir topluluğun, Medine’den çıkarılma süreçleri anlatılmaktadır. Olayda münâfiklardan da bahsedilmiş ve Peygamberimiz’e (s.a.s.) bu konudaki hüküm bildirilmiştir. Allah’a isyan edenlerin cezası ve mü’minlerin, âsilerin kötü sonuna uğramamaları için, onların yaptıklarından ibret alarak Allah’a itaat etmeleri istenmektedir. Ayrıca, sûrenin baş tarafında ve son bölümünde Allah Teâlâ’nın esmâsından birçoğu zikredilmiştir.

Aynı zamanda münâfikların Yahudiler’le anlaşma yapmasından da söz edilir. Kısacası bu sûre gazveler, cihâd, fey ve ganimetler süresidir.²⁵ Müfessirler ve sîret yazarlarının ittifakla belirttiklerine göre, sûrede sözü edilen Yahudi topluluk, Medine’de yaşayan ve İsraili Yahudi kabilelerinden biri olan Nadîroğullarıdır.²⁶ Cevherî sûreyi 3 ana bölüme ayırmaktadır.²⁷ Buna göre sûrenin konuları şöyledir:

“Özellikle sûrenin ilk âyeti ile son üç âyetinde, bütün varlıkların Allah’ı eksikliklerden tenzih ettiği, O’nun birliği, yüceliği, ilminin sınırsızlığı, rahmet ve şefkatinin enginliği, irade ve gücünün mutlaklığı, eşsiz yaratıcı olduğu belirtilerek kalplere tevhid inancının, Allah sevgisi ve saygısının yerleştirilmesi hedeflenmektedir.

2-10. âyetlerde antlaşmalarını bozan bir Yahudi kabilesinin başına gelen sürgün felâketi örnek gösterilip bundan ibret alınması istenmekte ve Müslüman’lara toplum olarak elde edilen imkânların paylaşılması konusunda yol gösterilip ideal mü’min tipiyle ilgili tasvirler yapılmaktadır.

11-17. âyetlerde Müslüman göründükleri halde ahitlerini bozan ehl-i kitapla gizli ilişkiler kurarak türlü entrikalar çeviren münâfikların ve yandaşlarının bazı zaaflarına

²⁴ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 626.

²⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 4. Baskı, (Beyrût: Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1981), 3: 346.

²⁶ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 496-497; Suyûtî, *İtkân*, 124; Derveze, *et-Tefsîrü’l-hadîs*, 5: 519.

²⁷ Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 24: 140.

değnilerek Müslümanlar hem bu tür davranışlardan sakındırılmakta hem de kendilerine moral verilmektedir.

Müteakıp âyetlerde her insanın yapması gereken nefis muhasebesinin ve ebedî hayat için hazırlıklı olunmasının önemine ve sonuçlarına dikkat çekilmekte; Kur'ân'a muhatap olmanın ne büyük şeref olduğunu ama aynı zamanda ne büyük sorumluluk getirdiğini hatırlatan bir örnek verilmektedir.”²⁸

Haşr sûresinin son âyeti Allah Teâlâ'yı tebcîl ve ta'zim ile bitmektedir. Suyûtî sûrenin tertibi hakkında şöyle demektedir: “İfadedeki güzellik bakımından kulağa hoş gelen kelimelerle bitmesi önemlidir. Böyle bitmesinin sebebi de kelimeleri duyan, kelâmın sona erdiğini anlamış, bundan sonra dikkate değer bir şey kalmadığını öğrenmiş olur.”²⁹

4. SÛRENİN FAZİLETİ

Haşr sûresi Benî Nadîr gazvesinin yanında birçok konudan bahsetmektedir. Bu konulardan biri de sûrenin son kısımlarında yer alan Allah Teâlâ'nın esmâsıdır. Sûrenin fazileti ile ilgili olan bölümü, bu son kısım ile alakalıdır. Bununla ilgili rivâyetler şöyledir:

İbn Abbas'ın (r.a) rivâyetine göre Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Haşr sûresini okuyan kimseye cennetteki, cehennemdeki herşey, Arş, Kürsî, gökler, yer, haşerat, rüzgâr, bulut, kuş, hayvanlar, ağaçlar, dağlar, güneş, ay ve melekler mutlaka dua ederler. Onun için Allah'tan mağfîret dilerler. Eğer bu sûreyi okuduğu gün ya da gece ölürse, şehit olarak ölür.”³⁰ Başka bir rivâyette de bütün günahlarının bağışlanacağı söylenmiştir.³¹

Haşr sûresinin fazileti ile ilgili diğer hadisler ise şöyledir:

²⁸ Bk.: Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 24: 140-144; Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 281; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 346-347.

²⁹ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 628.

³⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9: 266; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 200.

³¹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 398; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 86.

“Peygamber (s.a.s.) yatıp uyumadan önce Haşr sûresini okur ve bunda bin âyetten daha faziletli bir âyetin bulunduğunu söylerdi.”³² Enes’in (r.a) bildirdiğine göre Resûlullâh (s.a.s.) bir kişiye yatağına gireceği zaman Haşr sûresinin sonunu okumasını emretti ve ona, “Eğer o gece ölürsen şehit olarak ölürsün.” buyurdu.³³

İmâm Ahmed b. Hanbel der ki; bize Ebu Ahmed ez-Zübeyrî Ma’kil b. Yesâr’dan nakletti ki Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sabahleyin her kim üç kere kovulmuş olan şeytandan Semî, Alîm olan Allah’a sığınırım der de sonra Haşr sûresinin son üç âyetini okursa, Allah Teâlâ ona yetmiş bin melek verir ve onlar akşama değin onun için ibâdet ederler. O gün ölecek olursa, şehîd olarak ölür. Kim de bunu geceleyin söylerse aynı mertebede gecelemiş olur.”³⁴

Bahsi geçen âyetlerin, fazileti ve psikolojik gücü de düşünölmeli ve ona göre bu âyetleri okumaya devam etmelidir. Bu bölümün sûrenin sonunda yer alması, düşmanın psikolojik açıdan yıldırlmasını ve mü’minlerin mânen güçleneceğini bildirmektedir. Peygamberimiz (s.a.s.) bu hadisini, ihlas sahibi ve salih amel işleyen ashâbına bildirmiştir. Bundan dolayı aktarılan faziletlere ulaşmak için yalın bir okuma değil, aynı zamanda ashâb-ı kirâm gibi ihlasla amele devam edilmesi gerekmektedir.

Başka surelerde müteferrik olarak geçen Esmâ’ül- Hüsnâ’nın Haşr suresinde bir arada verilmesi sûreye farklı bir insicam ve fazilet katmıştır. Beyhakî’nin Ebû Umâme’den bildirdiğine göre Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim gece veya gündüz Haşr sûresinin sonunu okursa ve o gün veya o gece ölürse cennet ona vacip

³² Ebû Abdullâh Muhammed b. Eyyûb b. ed-Durays el-Baclî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, thk. Gazve Bedir, (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1987), 104; Tirmizî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 22; Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, thk. Sıdkî Cemil el-Attâr, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2005), “Kitâbu’l-Edeb”, 107; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, es-Sünen-ü kübrâ, thk. Hasan Abdulmun’im Şelbî, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâleti Naşirûn, 2001), 9: 263; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zaglûl, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 2: 493; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behrâm Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, (Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 2000), “Fedâilü’l-Kur’an”, 22.

³³ Hâfız Ebû Bekir Ahmed ed-Dineverî İbn Sünnî, *Amelu’l-yevmi ve’l-leyleti*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn, (Dimeşk: Mektebetü Dâri’l-Beyân, 1987), 335; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 398.

³⁴ Tirmizî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 23; Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ es-Saatî, *Bulûğu’l-emânî min esrârî’l-fethi’r-rabbânî şerhu tertîbi müsnedi’l-îmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Hasan Abdu’l-Mennân, (Beyrût: Beytu’l-Efkârî’l-Devliyye, 1958), 3: 3256; Dârimî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 22; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, 2: 493; İbn Durays, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 103; Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, 2. Baskı, (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1983), 20: 229.

olur.”³⁵ Diğer rivâyette ise “Her kim sabah ya da akşam okursa yetmiş bin melek onun için istiğfar eder.”³⁶ buyurulmuştur.

İbn Durays’ın bildirdiğine göre Utbe şöyle demiştir: Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbından bir kişinin bize bildirdiğine göre kim sabahladığı zaman Haşr sûresinin sonunu okursa o gece kaçırmış olduğu şeyleri telafî etmiş ve o gün akşama kadar korunmuş olur. Kim de bunu akşamladığı zaman okursa o gün kaçırmış olduğu şeyleri telafî etmiş ve sabaha kadar korunmuş olur. Eğer o gün de ölürse cennet ona vacip olur.³⁷

Dârimi ve İbn Durays’ın bildirdiğine göre Hasan-ı Basrî bu konuda şöyle demiştir: “Kim sabahladığı zaman Haşr sûresinin son üç ayetini okursa ve o gün ölürse şehitler listesine yazılır. Kim de akşamladığı zaman bu ayetleri okuyup o gece ölürse yine şehitler listesine yazılır.”³⁸

İbn Abbâs (r.a) Resulullâh’ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Allah’ın en büyük ismi (İsm-i A’zam), Haşr sûresinin son altı ayetindedir.”³⁹

İbn Merdûye’nin bildirdiğine göre Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evinde bir hurma harmanı vardı. Ancak hurmalarının eksildiğini görünce gece nöbet tuttu. Bir adam sesi işitti ve “Sen kimsin?” diye seslendi. O, “Ben cinlerden bir kişiyim, azığımız bitti ve bu eve gelip hurmalarımızdan aldık. Fakat Allah bu hurmalarınızdan bir şey eksiltmedi.” dedi. Ebû Eyyûb el-Ensârî, “Eğer doğru söylüyorsan bana elini ver.” deyince, cin elini kendisine verdi. Ebû Eyyûb el-Ensârî, onun ellerinin köpek elleri gibi kıllı olduğunu gördü. Ona, “Hurmalarımızdan almış olduğun sana helal olsun. Bana insanlardan ve cinlerden korunacağım en güzel şeyi söyler misin?” dedi. Bunun üzerine cin, “Bu, Haşr sûresinin son ayetleridir.” karşılığını verdi.⁴⁰

³⁵ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, 2: 492; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 400.

³⁶ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, 2: 493; Dârimî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 22; İbn Durays, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 104.

³⁷ İbn Durays, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 104.

³⁸ Dârimî, “Fedâilü’l-Kur’an”, 22; İbn Durays, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 104.

³⁹ Hâfiz Şîrûye b. Şhedâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *Firdevsu’l-ahbâr*, thk. Fevâz Ahmed Zümerlî-Muhammed Mu’tasım-Billah el-Bağdâdî, (Beyrût: Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, 1987), 1: 505; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 400.

⁴⁰ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 398.

Nisaburî Ebu Ali Abdurrahmân b. Muhammed “Fevâid” adlı eserinde Muhammed b. Hanefiyye’den şöyle bir rivayeti nakletmiştir: “Berâ b. Azîb (r.a.), Ali b. Ebû Talib’e (r.a) demişti ki:

‘Senden Allah aşkına rica ediyorum. Rahmân Teâlâ’nın gönderdiklerinden, bilhassa Cebrail’in Resûlullâh’a (s.a.s.) getirdiklerinden ve Resûlullâh’ın özellikle sana öğrettiklerinden en faziletlisini bana özel bir şekilde öğretmez misin? Hz. Ali de ona, ‘Yâ Berâ! Allah’a İsm-i Â’zâm’ı (en yüce ismi) ile dua etmek istersen, Hadîd sûresinin baş tarafından on âyeti ve Haşr sûresinin sonunu oku, sonra de ki, Ey O, böyle olan ve O’ndan başka böyle bir şey olmayan zât! Senden bana şöyle şöyle yapmanı dilerim. Vallahi yâ Berâ, bununla benim aleyhime dua etsen yerin dibine geçerim.’ dedi.”⁴¹

Deylemî, Hz. Ali ve İbnü Mes’ud’dan merfûan (Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ulaşan bir senedle), “Sûrenin sonuna kadar olan kısım, baş ağrısının efsunudur.” diye rivâyet etmiştir.⁴²

“Bize Hafız Ebu Ubeyd, Gulâm b. Şünbuz adıyla bilinen mukrî (Kur’ân öğreticisi) Ebu’t-Tayyib Mahmud b. Ahmed b. Yusuf b. Ca’fer’den, o da, İdris b. Abdi’l-Kerîm el-Haddad’dan naklen şöyle dedi:

‘Ben Halef’den kırâat okudum. İşbu “Biz bu Kur’ân-ı bir dağın üzerine indirsek idik.” âyetine geldiğimde bana, “Elini, başına koy.” dedi. Çünkü ben Hamza’dan kırâat okudum. Bu âyete geldiğimde bana, “Elini başına koy.” dedi. Çünkü ben A’meş’ten kırâat okudum. Bu âyete geldiğimde bana, “Elini başına koy.” dedi. Çünkü ben Yahya b. Vessab’dan kırâat okudum. Bu âyete geldiğimde bana, “Elini başına koy.” dedi. Çünkü ben Alkâme ve Esved’den kırâat okudum. Bu âyete geldiğimde bana “Elini başına koy.” dediler. Çünkü biz Abdullah’dan (r.a.) kırâat okuduk. Bu âyete geldiğimizde bize, “Elinizi başınıza koyunuz.” dedi. Çünkü ben Hz. Peygamber’den (s.a.s.) kırâat okudum. Bu âyete geldiğimde bana, “Elini başına koy.” dedi. Çünkü

⁴¹ Alâuddîn Ali el-Muttakî b. Husâmuiddîn el-Hindî el-Burhânî, *Kenzu’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sekkâ, 5. Baskı, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 2: 248; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 398-399; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 59; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım Yayıncılık, 2014), 7:533.

⁴² Deylemî, *Firdevsu’l-ahbâr*, 3: 226; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 397; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 533.

Cibril bu âyeti bana indirdiğinde “Elini başına koy.” dedi. Çünkü bu, samdan başka her derde şifadır. Ancak sam, ölümdür.’ diye nakletmiştir.”⁴³

Hanefî fıkıh kitaplarından olan “Mebcut”ta nakledildiği üzere Abdullah b. Mes’ud (r.a.) şöyle demiştir:

“Kur’ân’ın indirilişinin asıl amacı, onu yalnız okumak değil, gereğince amel etmektir.” Bütün bu rivâyetlerin yanında Abdullah b. Mes’ud’un bu sözünü de unutmamak gerekir. Çünkü insan imtihan için yaratılmıştır. Bundan dolayı insanın bilgi sahibi olup ahiret için gereği gibi hazırlanması gerekir.⁴⁴

⁴³ Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ev med’ineti’s-selâm*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, 2. Baskı, (Beyrût: Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 1: 394; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 397; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 60; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 533.

⁴⁴ Bk.: Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 533.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİ BAĞLAMINDA ESBÂB-I NÜZÛLE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. HAŞR SÛRESİNİN DİĞER SÛRELER İLE İLİŞKİSİ

Bu bölümde mushaftaki sıralamaya göre Haşr sûresinden önceki sûre, sonraki sûre ve müsebbihat (سَبَبٌ) ile başlayan sûrelerin Haşr sûresi ile ilişkileri ve ortak özelliklerini ele alacağız.

Günümüz mushaflarındaki sıralamaya göre Haşr sûresinden önce Mücâdile sûresi, Haşr sûresinden sonra ise Mümtehanne sûresi bulunmaktadır. Suyûtî de sıralamayı bu şekilde aktarmaktadır.⁴⁵

1.1.1. Önceki Sûre İle Münasebeti

Haşr sûresinden önceki sûre Mücâdile sûresidir. Bu sûre de Medenî'dir.⁴⁶

Mücâdile sûresinde münâfıkların ve Yahudilerin durumları anlatılmaktadır. Burada da Yahudilerin yaptıklarından dolayı cezalandırılmaları, münâfıkların onlara yardım etmeleri ve yardım etseler de Allah tarafından yardımlarının boşa çıkartılarak hiçbir fayda vermediğinden bahsedilmektedir. Böylece önceki sûrede yer alan Allah ve Rasulû'ne düşmanlık edenlerin zelil oldukları fiili olarak gösterilmiş olmaktadır.

Haşr sûresinin önceki sûre ile münasebeti şu üç hususta görülür:

1) Önceki sûrede Allah ve Resûlü'ne düşmanlık edenlerden ve Bedir günü müşrik akrabasını öldüren Sahâbiden bahsedilmişti. Haşr sûresinin başında da yine Allah ve Rasulü'ne düşmanlık yapanlardan, Bedir gazvesinden sonra meydana gelen Benî Nadîr gazvesinden ve Yahudilerin sürülmesinden bahsedilmektedir.

2) Önceki sûrenin sonunda Allah Tealâ "Allah, ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz diye yazdı." ayet-i kelimesiyle peygamberlere yardım haberini vermişti. Haşr sûresinin başında da "Allah'ın azabı onlara hesap etmedikleri yerden geliverdi. Ve Allah kalplerine korku saldı." âyet-i kerimesiyle Yahudilere karşı bu

⁴⁵ Bk.: Suyûtî, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân*, 139.

⁴⁶ Suyûtî, *İtkân*, 34.

yardım vaadini yerine getirdiğini ifade etmiştir.

3) Önceki sûrede Allah Teâlâ münâfikların, Yahudilerin halini ve onların birbirlerine karşı sevgilerini ortaya koymuştu. Haşr sûresinde de Benî Nadîr Yahudilerinin başına gelenlerden bahsetmektedir.⁴⁷

Kısacası her iki sûrede de Yahudilerin, münâfiklarla olan dostlukları ele alınmaktadır.

1.1.2. Sonraki Sûre İle Münasebeti

Haşr sûresinden sonraki sûre Mümtehan Sûresidir. Bu sûre de Medenî'dir.⁴⁸ Bu sûrenin başında da münâfiklara benzemesinler diye mü'minlere, kâfirleri dost edinmeleri yasaklanmıştır. Aralarında bazı duygusal bağlar bulunsan bile Müslüman'ların onlarla ilişkilerinde çok dikkatli olmaları gerektiği de vurgulanmıştır. Haşr sûresinin, bir sonraki sûre olan Mümtehan sûresi ile ilgisini şöyle özetleyebiliriz:

1- Haşr sûresinde önce mü'minlerin birbirleriyle dostluklarından bahsedildikten sonra münâfikların ehl-i kitap'tan olan kâfirlerle dostluklarından bahsedilmiştir. Mümtehan sûresi de, bu konuda mü'minlerin münâfiklara benzememeleri için kâfirleri dost edinmemelerine dair yasakla söze başlamış, sûre boyunca bu yasak tekrar edilmiş ve yine bu yasakla bitmiştir.

2- Haşr suresi, ehl-i kitap'tan olup da Müslüman'larla anlaşma yapanlardan bahsetmiştir. Mümtehan sûresi ise anlaşma yapan müşriklerden bahsetmektedir. Çünkü bu sûre Hudeybiye sulhu hakkında nâzil olmuştur. Her iki sûrenin de ortak tarafı Müslüman'ların diğer insanlarla alâkalarını beyân etmeleridir.⁴⁹

Yani her iki sûre de Hz. Peygamber'in (s.a.s), kendi zamanındaki ehl-i kitap ve diğer grupların ilişkilerini beyân etmektedir. Onların bir kısmı, anlaşmaya yönelmiş ve peygamberin doğruluğunu kabul etmişler, bazıları da onu inkâr edip bu yoldaki

⁴⁷ Bk.: Zuhaylî, *et-Teşîru'l-münîr*, 14: 343; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tenâsuku'd-durer fi tenâsubi's-suver*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 122-123; Fâdil Sâlih es-Samirrâî, *et-Tenâsubu beynes's-suver fi'l-müftetahi ve'l-havâtîm*, (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2016), 159-160.

⁴⁸ Suyûtî, *İtkân*, 34.

⁴⁹ Bk.: Zuhaylî, *et-Teşîru'l-münîr*, 14: 385; Suyûtî, *Tenâsuku'd-durer fi tenâsubi's-suver*, 122-123; Samirrâî, *et-Tenâsubu beynes's-suver*, 160-161.

düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır.

1.1.3. (سَبَّحَ) İle Başlayan Diğer Sûreler İle Münasebeti

Bu sûrelerin fazileti ve birbirleri ile münasebeti açısından, ashâb-ı kiram'dan İrbâd bin Sâriye'nin (r.a) şu rivâyetini burada aktarmamız uygun olacaktır:

“Peygamber (s.a.s.) yatıp uyumadan önce Müsebbihât'ı (Hadîd, Haşr, Saf, Cum'a ve Teğabün sûrelerini) okur ve bunlarda bin âyetten daha faziletli bir âyetin bulunduğunu söylerdi.”⁵⁰ Bunlar dışında farklı sûreler de bu isimle anılsa da⁵¹ biz, “Müsebbihât” diye isimlendirilen sûreleri incelerken bu rivâyete göre hareket edeceğiz.

Haşr sûresi, tesbihle başladıkları için “Müsebbihât” denilen beş sûrenin ikincisidir. Bu sûreler birbirlerinin ardınca gelen “Hadîd, Haşr, Saf, Cum'a ve Teğabün” sureleridir.⁵² Tesbihle başlamaları sebebiyle bunların, benzer konuları ihtiva etmelerini ve birbirlerine benzer sûreler olduğunu anlayabiliriz. Hadîd, Saff, Cum'a ve Teğabün sûrelerinde olduğu gibi, Haşr sûresi de, göklerde ve yerde bulunanların hepsinin Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğini bildirerek başlamaktadır. Bu sûrelerde anlatılan ortak konuları şöylece özetleyebiliriz:

Allah Teâlâ'nın yüceliği, kuvvet ve kudretinin tezahürleri anlatılmakta, iman edenler ile inkâr edenlerin durumları belirtilmektedir. Kâfirlerin bazı fiilleri anlatıldıktan sonra Allah Teâlâ, iman edenlere hitap ederek kâfirlerin bu fiillerine karşı bazı öğüt ve ikazlarda bulunmaktadır. Ayrıca kâfirler ve münâfıklarla dostluk nehyedilmiş ve herhangi bir münasebet halinde ise dikkatli olunması yönünde mü'minler uyarılmıştır. Ayrıca mü'minlere Allah yolunda cihad etmek ve infak etme ile ilgili birtakım bilgiler ve emirlerden de bahsedilmektedir.

2.2. BELÂGÂT AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüce kitabımız Kur'an'ın, mu'ciz olması hasebiyle fesahât ve belâgatın en yüksek mertebesinde bulunduğu aşikârdır. Kur'an-ı Kerim'in bu özelliklerini Arap

⁵⁰ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 22.

⁵¹ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 625; Zerkeşî, *Burhân*, 118.

⁵² Abdülhamit Birışık, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 539.

Dili Belâgatine hâkim her Kur'ân okuyucusu rahatlıkla anlayacaktır. İşte burada Haşr sûresinin bu yönünü kısaca inceleyeceğiz.

Haşr sûresi tesbîh ile başlamaktadır. Sûre, senâ ile başladığı için haber cümlesidir. Böyle başladığı için de hüsnü'l-ibtidâ (mevzuya güzel bir ifade ile başlama) vardır.⁵³

Sâbûnî tefsirinde, sûrenin belâgatıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Bu mübarek sûrenin beyân, bedî ve mûcîz yönleri şöyledir:

1) **وَزَيَّنَّا مَا ظَنَنْتُمْ أَن يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُم مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم مِّنَ اللَّهِ** âyetinde **مَا ظَنَنْتُمْ** ile **وَزَيَّنَّا** arasında tıbâk-ı selb⁵⁴ vardır.

2) **وَمَا نَهَيْكُمُ عَنْهُ فَأَتَيْتُمَا** âyeti ile **وَمَا أْتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ** âyeti arasında latîf mukâbele⁵⁵ vardır.

3) **أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ** âyetinde, hasr (hususilik) ifade etmesi için, mübtedâ ile haber arasına zamir konulmuştur.

4) **تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ** âyetinde latîf istiâre⁵⁶ vardır. Yüce Allah, onların ruhlarına yerleşmiş olan imanı, insanın evi ve karargâhına benzetti. İnsan oraya iner, yerleşir, neticede orası onun evi olur.

5) **أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا** âyetinin başındaki sorudan maksat inkâr ve hayrete düşürmektir.

6) **تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقَلُوبُهُمْ شَتَّى** âyetindeki **جَمِيعًا** ile **شَتَّى** kelimeleri arasında tıbâk⁵⁷ vardır.

7) **كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ** âyetinde teşbîh-i temsîl⁵⁸ vardır. Çünkü vech-

⁵³ Suyûtî, *İtkân*, 624-625.

⁵⁴ Aynı cinsten iki kelimenin bir defasında olumlu, bir defasında olumsuz olarak bir ibârede beraberce zikredilmesidir. Bk.: Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil yayınları, 1999), 380; Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 14: 440.

⁵⁵ Aralarında tenâsüp bulunan iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra, aynı tertibe göre mânâ yönünden onların ziddi olan lafızları sıralamaktır. Bk.: Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 246.

⁵⁶ Bir kelimenin benzerlik alakasıyla ve aslî mânâsının kastedilmesine mâni bir karinenin varlığı sebebiyle kendi hakikî mânâsının dışında kullanılmasıdır. Bk.: Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 163.

⁵⁷ Hakikat olsun, mecaz olsun iki zıt manayı bir arada ifade etmektir. Bk.: Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 377.

⁵⁸ Vech-i şebihin, iki veya daha fazla vasıftan meydana gelen bir şekil arz etmesidir. Bk.: Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 359.

i şebeh⁵⁹ birkaç şeyden çıkarılmıştır.

8) ‘وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ’ âyetinde latif bir kinaye⁶⁰ vardır. Yüce Allah kıyâmeti, yakınlığından dolayı kinâye olarak ‘yarın’ kelimesi ile ifade etti.

9) ‘الْغَيْبِ’ ile ‘الشَّهَادَةِ’ ve ‘الْجَنَّةِ’ ile ‘النَّارِ’ kelimeleri, arasında tibak vardır.”⁶¹

Haşr sûresinin son âyeti havâtimu’s-suver açısından Allah Teâlâ’yı tebcîl ve ta’zim ile bitmektedir. Böylece sûre bedî mânâları olan kelimelerle bitmiş, kelimeleri duyanlar da kelâmın sona erdiğini anlamışlardır.⁶²

2.3. İMAN-AMEL BAKIMINDAN HAŞR SÛRESİNDE BAHSİ GEÇEN GRUPLAR

Bu bölümde sûrede yer alan imanî ve amelî yönden insan gruplarını ele alacağız. Aslında sûreyi incelediğimizde göreceğiz ki iman ve amel yönünden insanların hemen hemen hepsi yer almaktadır. Sûrede hitap edilen bu grupları daha iyi tanımak ve verilen hükümlerin kimleri ilgilendirdiğini anlamak açısından kısaca bu grupların tanımlarını yapacağız.

1.1.1. Kâfirler

كُفْرٌ kökünden türeyen كُفْرٌ küfr (kefr, küfûr, küfrân) kelimesi sözlükte örtmek, gizlemek, nankörlük etmek, imansız olmak, şükürsüz, inkârcı, nimet vereni inkârıyla gizlemek gibi mânâlara gelmektedir.⁶³ “Küfrân” daha çok nimeti inkâr etmek, nankörlük yapmakta kullanılır. “Küfr” ise daha çok din konusunda kullanılır. “Küfûr” ise hem küfr hem de küfrân için kullanılır.⁶⁴

⁵⁹ Benzetme yönü, benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak özelliktir. Bk.: Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, 341.

⁶⁰ Hakiki mânâyı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü gerçek mânâsına da gelebilecek şekilde onun dışındaki mânâ için kullanmaktır. Bk.: Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, 216.

⁶¹ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 357-358.

⁶² Suyûtî, *İtkân*, 628.

⁶³ Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr el-Afrikî el-Mısırî, “Kfr”, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1989), 5: 144; Seyyid Şerîf Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Cürcânî el-Hanefî, “Küfrân” *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn el-Sûd, 3. Baskı, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 185.

⁶⁴ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, “Kfr”, *Müfredât elfâzu'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 4. Baskı, (Dimeşk: Dârul-Kalem, 2009), 714.

Terim olarak genellikle Allah ile beraber başka ilahlar edinmek, Allah'ın kitabını peygamberini inkâr etmek, Allah'ın indirdiğinden başkasıyla amel etmek, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, O'na inanmamak⁶⁵ diye tanımlanır.

Küfr kavramının ism-i fâili olan كَافِرٌ (kâfir) ise sözlükte gizleyen, bir şeyi örten, toprağı örten, inkâr eden, Allah'ın nimetini inkâr eden, kalbiyle gizleyen⁶⁶ mânâlarına gelir. Terim olarak ise Allah'ın kendisini tevhide çağırıp bunu kabul ettiğinde kendisini seveceğini söylemesine rağmen bunu reddeden, Allah'ın nimetini gizleyerek küçümseyen, inkâr eden kişiye kâfir denir.⁶⁷

Ayrıca kâzib (ayetleri yalanlayan), mülhid, mürted, münâfık ve müşrik kimseler de kâfir kavramının kapsamına girmekte ve İslâm'ın farzlarından bir tanesine inanmayan kişi icmâyla kâfir olmaktadır.⁶⁸

Allah Teâlâ, kâfirleri şöyle tanımlamaktadır:

“Kâfirler, Allah Teâlâ'nın emirleri ile peygamberlerin emirlerini birbirinden ayırmak istiyorlar. Bir kısmına inanırız, bir kısmına inanmayız diyorlar. İmân ile küfür arasında bir yol açmak istiyorlar. Onların hepsi kâfirdir. Kâfirlerin hepsine Cehennem azâbını, çok acı azâbları hazırladık.”⁶⁹

Yukarıda geçen âyette de ifade edildiği gibi kâfir denildiği zaman, peygamberlerin din adına tebliğ ettiği emir ve yasakları kabul etmeyen, onları yalanlayan kişiler akla gelmektedir.

Haşr sûresinin 2, 11 ve 16. ayetlerinde kâfir kelimesi geçmektedir.

2 ve 11. ayette (كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ) “ehli kitaptan inkâr edenler” tabiriyle geçmektedir. Buradaki ehli kitaptan Yahudiler (Benî Nadîr) kastedilmektedir.⁷⁰ Bu

⁶⁵ İbn Manzûr, “Kfr”, 5: 145; Isfehânî, “Kfr”, 715.

⁶⁶ İbn Manzûr, “Kfr”, 5: 145-146.

⁶⁷ İbn Manzûr, “Kfr”, 5: 146.

⁶⁸ Fikret Karaman, “Kâfir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010), 357; İbn Manzûr, “Kfr”, 5: 146.

⁶⁹ Nisa, 4/150-151.

⁷⁰ Bk.: Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/1; Müslim, “Tefsîr”, 31; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüketu ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 5: 498; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 340; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 3. Baskı, (Beyrût: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1983), 3: 143.

âyetlerdeki inkârlarını, Allah'ın dini olan gerçeği, bazen hurafe, bazen de yalan ve aldatma şeklinde anlayabiliriz. Ehl-i kitap gerçekleri örtterek kendi çıkarları uğruna insanlar arasında fitne çıkarmakta ve onları doğru yoldan alıkoymaktadır. Şu âyet onların durumunu bize açıkça anlatmaktadır:

“Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman demişlerdi ki ‘Bu, sizi babalarınızın taptığı (putlardan) çevirmek isteyen bir adamdan başkası değildir. Ve yine bu Kur’ân da uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir.’ Hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler de ‘Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir.’ dediler.”⁷¹

Sûrenin 16. ayetinde ise (كَفَرَ-أَكْفُرُ) “şeytanın inkâr etmesi ve insanın inkâr etmesi” şeklinde gelmektedir. Şeytan özellikle Kur’ânî ifadeyle “kalplerinde hastalık bulunanlara” fitne atar.⁷² Bahsettiğimiz âyetin mânâsında şeytan, insana fısıldayarak gerçekleri örtmekte ve böylece onun yoldan çıkmasına sebep olmaktadır.

1.1.2. Ehl-i Kitâp

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda genellikle Yahudiler ve Hıristiyanlar için kullanılan bir tabirdir.

“Ehl-i kitâp” (Ehlü’l-kitâb) tamlaması “ilâhî bir kitaba inananlar” anlamına gelir. Buna göre Müslüman’lara da Ehl-i kitâp denilebilir. Ancak Kur’ân dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır.⁷³ Kur’ân-ı Kerim’de Nisâ ve Mâide sûrelerinde Yahudi ve Hristiyanlara⁷⁴; En’am sûresinde de diğer peygamberlere indirilen kitaplara iman edenlere⁷⁵ Ehl-i kitâp denilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de 31 yerde “Ehl-i kitâp” tabiri geçmektedir.⁷⁶ Ayrıca Kur’ân’da Ehl-i kitâp “kendilerine kitap verilenler”⁷⁷, “kendilerine kitap verdiklerimiz”⁷⁸ ve “kendilerine kitaptan bir pay

⁷¹ Sebe, 34/43.

⁷² Hac, 22/53.

⁷³ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 10: 516.

⁷⁴ Bk.: Nisâ, 4/153; Mâide, 5/15-19.

⁷⁵ Bk.: En’am, 6/84-90.

⁷⁶ Muhammed Fuâd Abdalbâki, “Ehl’”, *el-Mu’cemu’l-mufehres*, (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1988), 95-96.

⁷⁷ Bk.: Bakara, 2/ 101-144-145; Âl-i İmrân 3/19-20-100-186.

⁷⁸ Bk.: Bakara, 2/121-146.

verilenler”⁷⁹ şeklinde de ifade edilmektedir.

Haşr sûresinde “ehl-i kitâp”, 2 ve 11. âyetlerde geçmektedir. Burada bahsi geçen ehl-i kitaptan murad, Medine’de bulunan Benî Nadîr’dir.⁸⁰

Ehl-i kitâp iman yönünden farklı bir grup olmasından dolayı Müslümanlar’ın onlarla olan hukuku da farklıdır. Nitekim Mâide sûresinde; ehl-i kitaptan olup da eşinden ayrılmış ve onlardan temiz olan kadınlarla evlenilebileceği bildirilmiştir.⁸¹

Yüce Allah; “Ey kitap ehli! Sizler göz göre göre Allah’ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? Ey kitap ehli! Niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz? Ey kitap ehli! Siz doğru olduğuna şahitken, niçin inananları Allah’ın yolunu eğri göstermeğe yeltenerek ondan çeviriyorsunuz?”⁸² buyurarak kitap ehlinin gerçeği bildiğini fakat bunun zıddına hareket ederek iman etmeyip diğer insanları da saptırmaya çalıştıklarını bildirmektedir. Buna mukabil bu âyetlerden, Ehl-i kitâpın imanî zaafalarının yanında ahlakî olarak da ne derece kötü ve sakınılmaları gereken kişiler olduğunu öğrenmekteyiz.

1.1.3. Fâsıklar

Sözlükte, فَسَقَ kökünden türeyen, bir şeyden çıkmak ve sınırı aşmak anlamına gelen fâsık kavramı⁸³, ism-i fâil bir kelimedir. Fısk işleyen kişiye denilmektedir.⁸⁴

Din ıstılahında ise Allah Teâlâ’nın emrini terk etmek, Hak yoldan çıkmak, isyan,⁸⁵ inkâr edenlere ve iman ettiği halde Allah ve Peygamber’e itaat etmeyen, dinî görevlerini terk eden ve günah fiiller işleyenlere denir.⁸⁶

Az olsun çok olsun her günahla fık meydana gelir. Fakat fıkın çok günahla meydana geldiği meşhurdur.⁸⁷ Her kâfir fâsıktır, ancak her fâsık kâfir olmayabilir.

⁷⁹ Bk.: Âl-i İmrân, 3/23; en-Nisâ 4/44

⁸⁰ Bk.: Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/1; Müslim, “Tefsîr”, 31; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 498; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 340; Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 143; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 480.

⁸¹ Bk.: Mâide, 5/5.

⁸² Bk.: Âl-i İmrân, 3/70,71,99.

⁸³ Isfehânî, “Fsk”, 636; Fîrûzâbâdî, “Fsk”, *e’l-Kâmûsu’l-muhît*, thk. Enes Muhammed Şamî-Zekerriyya Câbir Ahmed, (Kâhire: Daru’l-Hadis, 2008), 1246; Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kureysî el-Bağdâdî, *Nüzhetü’l-a’yuni’n-nevâzir fi ilmi’l-vucûhi ve’n-nazâir*, thk. Muhammed Abdulkarîm Kâzım er-Râdî, 3. Baskı, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1987), 464.

⁸⁴ İbn Manzûr, “Fsk”, 10: 308; Isfehânî, “Fsk”, 636.

⁸⁵ İbn Manzûr, “Fsk”, 10: 308; Fîrûzâbâdî, “Fsk”, 1246.

⁸⁶ Isfehânî, “Fsk”, 636.

⁸⁷ Isfehânî, “Fsk”, 636.

Kur'ân- Kerîm'de fâsık, kâfir ve münâfık anlamında kullanılmıştır.⁸⁸

Bazen mü'minler de fısık işleyerek âsi olabilirler.⁸⁹ Âsi mü'min fâsıktır ama kâfir değildir.⁹⁰ Buna göre fısık kelimesi küfr kelimesinden daha kapsamlıdır. Çünkü sadece imanî boyut değil amelî boyut da fısık kelimesinin kapsamına girmektedir.

Bazı âyetlerde Yahudiler, Hristiyanlar, müşrikler ve münâfıklar fâsıklıkla vasıflandırılırken⁹¹ bazen de fâsıklık, mü'minlere nisbet edilir.⁹² “İman eden kimse, fâsık olan gibi olur mu?”⁹³ âyetine baktığımızda ise fısıkın karşısında iman bulunmakta ve fâsıklığın, tam bir iman ile ortadan kaldırılabilceği anlaşılmaktadır.

Fısık kavramının geçtiği âyetleri tefsir eden âlimler, Kur'ân'da fısıkın “inkâr etmek (küfr), şirk dışındaki günahları işlemek, yalan söylemek, sövmek, lakap takmak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrine muhalefet etmek”⁹⁴ gibi mânâlara geldiğini belirtmişlerdir.

Fâsık kavramı türevleri ile birlikte (fısık-fâsık) 54 yerde geçmektedir. Haşr sûresinde ise 5 ve 19. âyetlerde fâsık kavramı kullanılmıştır.⁹⁵

Haşr sûresi 5. ayette geçen “O'nun fâsıkları rezil etmesi içindir.” ifadesinde Yahudiler, fâsık olarak nitelenmektedir. Çünkü âyette bahsedilen hurma ağaçları Yahudiler'e aittir.⁹⁶ 19. ayette ise iman edenler, Allah'ı unutan münâfıklara karşı uyarılarak onlar gibi olmamaları istenmektedir. Tevbe sûresi 67. âyetinde aynı fiil kullanılarak münâfıkların Allah'ı (c.c.) umursamadıkları, Allah'ın (c.c.) da onları kendi hallerine bıraktığı yani O'nun inayetine lâyık görülmedikleri ve kendi tercihlerinin sorumluluğuyla baş başa kaldıkları belirtilmiştir.⁹⁷

⁸⁸ Bk.: Mâide, 5/81; Âl-i İmrân, 3/110; Tevbe, 9/8.

⁸⁹ Bk.: Bakara, 2/28.

⁹⁰ İsmail Karagöz, “Fâsık”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010), 172.

⁹¹ Bk.: Bakara 2/ 99; Âl-i İmrân 3/ 110; Mâide 5/47, 59; Tevbe 9/67.

⁹² Bk.: Bakara 2/197-282; Nûr 24/4.

⁹³ Secde, 32/18.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-a'yun*, 465.

⁹⁵ Abdulbâki, “Fsk”, 519-520.

⁹⁶ Bk.: Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 438; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 365; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 205; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 349.

⁹⁷ Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 302.

1.1.4. Muhâcir

Muhâcir kelimesi sözlükte, “İnsanın bedenle, dille veya kalp ile başkasından ayrılması⁹⁸, terketmek, ayrılmak, ilgisini kesmek, bir yerden başka bir yere çıkmak” anlamına gelen⁹⁹ هَجْرَانٌ-هَجْرٌ masdarından türemiş مُفَاعَلٌ babından ism-i fâildir. Hicretin mânâsı, kâfirler arasındaki vatanını terk edip İslam yurduna yerleşmektir.¹⁰⁰ Yine bir şeyi terk ettim denildiğinde onu terk ettim, ondan ayrıldım anlamına gelmektedir.¹⁰¹

Muhâcir kavramı ise sözlükte “Bir yerden başka bir yere giden ve ikinci yer için birinciyi terk eden kimse”¹⁰² anlamına gelmektedir.

Terim olarak muhâcir, Mekke’den Habeşistan’a veya Medine’ye hicret eden sahabelerden (r.anhum) her birine denir.¹⁰³ Mutlak olarak ifade edildiğinde, Mekke’den Medine’ye hicret eden sahabeler (r.anhum) kastedilir ve bunlar dışındakilere Ârabî denir. Çünkü muhâcir kavramı, bu göçten sonra literatüre girmiştir.¹⁰⁴ Yani Kureyş’in muhâcirleri, “muhâcir” diye isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁵ Bundan dolayı hicret yurdu Medine’dir.¹⁰⁶

İbn Esîr iki tane hicret olduğunu ve buna göre muhâcir kavramının anlamının değiştiğini şöyle açıklamaktadır:

“Birinci hicrete katılanlara Allah’ın (c.c) cenneti va’d ettiği ve bu hicretin Mekke’nin fethiyle bittiği söylenmektedir. İkinci hicret ise Ârabîlerden hicret edip Müslüman’larla beraber savaşan fakat hicret eden sahâbilerin (r.anhum) yaptıklarını yapmayan kişinin hicretidir. Bu kişiye muhâcir denir ama ilk hicretteki fazilete ulaşamaz.”¹⁰⁷

⁹⁸ Isfehânî, “Hcr”, 833.

⁹⁹ İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 250; Ahmet Önkâl, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 458.

¹⁰⁰ Cürcânî, “Hicret”, 251.

¹⁰¹ İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 251.

¹⁰² İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 251; Fîrûzâbâdî, “Hcr”, 1675.

¹⁰³ İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 251; Fîrûzâbâdî, “Hcr”, 1675.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 251; Ahmet Gelişgen, “Muhâcir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010), 457; Karaman, v.dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 302.

¹⁰⁵ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 523.

¹⁰⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 212; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 505.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, “Hcr”, 5: 251.

Kur’ân-ı Kerim’de otuz bir yerde “hcr” kökünden gelen çeşitli türevlerin geçtiği görülür.¹⁰⁸ Bunlar kullanılışlarına göre “Kur’ân’ı terk etmek”¹⁰⁹, “kötü şeyleri terk etmek”¹¹⁰, “bir kişiden veya gruptan ayrılmak”¹¹¹ şeklinde geçmektedir. Terim olarak ise en çok kullanılan “Allah yolunda başka bir yere göç etmek”¹¹² mânâsında âyetlerde yer almaktadır.¹¹³

Ayrıca âyetlerde “hicret eden kimse” karşılığında da “muhâcir” ve çoğul olarak “muhâcirin, muhâcirat” kelimeleri kullanılmaktadır.¹¹⁴ Aktardığımız bu âyetlerdeki muhâcir lafzı, Haşr sûresinin 8. âyetinde “لِّلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ” şeklinde yer almaktadır. Bu âyetler, bahsi geçen kavramımızı tam olarak ifade etmektedir ve Mekke’den Medine’ye göç eden Müslümanlar kastedilmektedir.¹¹⁵

İslâm tarihinde hicret denildiği zaman genellikle Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Mekkeliler’in işkence, zulüm ve baskısı sonucu, Peygamberimiz’in (s.a.s.) izni ve işaretleriyle¹¹⁶ Müslüman’ların bir kısmının ilk olarak Habeşistan’a göç etmesini anlıyoruz.

Sonrasında ise Müslümanlar, bu dayanılmaz işkencelerden dolayı Mekke’de yaşayamayacak hale geldikleri zaman, durumlarını Peygamberimiz’e (s.a.s.) bildirdiler ve hicret için Peygamberimiz’den (s.a.s.) izin istediler. Peygamberimiz (s.a.s.):

“Sizin hicret edeceğiniz yurt bana gösterildi. Orasının, iki kara taşlık arasında, hurmalık, çorak bir yer olduğunu gördüm. Orası, Yesrib (Medine)'dir. Gitmek isteyen, oraya gitsin!”¹¹⁷ buyruğuyla bütün Mekkelî Müslümanlar yeni yurtları olan Medine’ye hicret ettiler. Bu olaydan sonra da artık “muhâcir” olarak anıldılar.

¹⁰⁸ Abdalbâki, “Hcr”, 730-731.

¹⁰⁹ Bk.: Furkân, 25/30.

¹¹⁰ Bk.: Müddessir, 74/5.

¹¹¹ Bk.: Nisa 4/34; Meryem 19/46; Müzzemmil 73/10.

¹¹² Bk.: Bakara 2/218; Âl-i İmran 3/ 195; Nisa 4/89, 97; Tevbe 9/20.

¹¹³ Bk.: Isfehânî, “Hcr”, 833.

¹¹⁴ Bk.: Nisâ 4/100; Nûr 24/22; Mümtehine 60/10; Ankebut, 29/26; Ahzâb, 33/6.

¹¹⁵ Bk.: İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 212.

¹¹⁶ Bk.: İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2: 109; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kebîr*, 1: 173; İzzüddîn Ebî’l-Hasân Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2012), 1: 693; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi*, (İstanbul: Köksal Yayınları, 2004), 2: 14.

¹¹⁷ Buhârî, “Kefâlet”, 4; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kebîr*, 1: 192; Belâzurî, *Ensâbu’l-eşrâf*, 1: 303; Köksal, *İslam Tarihi*, 2: 291.

Kur’ân- Kerim’de hicretle ilgili âyetlere baktığımızda, Asr-ı Saadet’ten önce de hicretin vuku bulunduğunu görürüz. Peygamberimiz’den (s.a.s.) önceki dönemlerde de diğer peygamberlerin ve onlara iman edenlerin, kâfirler tarafından hicret etmeye zorlandıklarını ve neticede inançları uğruna yurtlarını bırakıp başka yerlere göç etmelerini çeşitli sûre ve âyetlerden öğreniyoruz. Hz. İbrahim, Rabbinin emriyle hicret edici olduğunu söyleyerek¹¹⁸ önce Filistin’e, ardından Mısır’a göç etti. Hz. Lût’un, artık kâfirlerin iyice yoldan çıkması ve O’na iman etmemesi neticesinde Cenab-ı Hak’tan aldığı emirle arkasına dönüp bakmadan gitmesi istenilmişti.¹¹⁹ Hz. Şuayb’a kavminin ileri gelenleri, seni ve seninle beraber iman edenleri memleketimizden çıkaracağız¹²⁰ diyerek hicret etmeye zorlamışlardı. Hz. Musa Allah’ın emriyle geceleyin Mısır’dan İsrailoğulları ile birlikte göç etmişti.¹²¹

Ayrıca ilk âyet geldiği zaman Hz. Hatice, Peygamberimiz’i (s.a.s.) yanına alarak Varaka b. Nevfel’e götürmüştü. Varaka b. Nevfel, Peygamberimiz’in (s.a.s.) gördüklerini işitince şöyle dedi:

“Senin bu gördüğün, Allah (c.c.) tarafından, Musa’ya (a.s.) indirilmiş olan Nâmûs-u Ekber (Cebrail)’dir! Âh! Keşke kavminin seni yurdundan çıkaracakları zaman, ben sağ ve genç-dinç olsaydım!” dedi. Peygamberimiz (s.a.s.):

“Demek, onlar beni çıkaracaklar ha?” deyince, Varaka b. Nevfel:

“Evet! Çıkaracaklardır! Çünkü senin gibi bir şey getirmiş bir kimse yoktur ki, düşmanlığa ve işkenceye uğramasın! Eğer ben senin davet günlerine erişsem, sana muhakkak yardım ederim!” dedi.¹²² Bu rivâyete göre de diğer peygamberlerin de hicrete zorlandıkları ve yurtlarını tek ettikleri ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁸ Bk.: Ankebût, 29/26.

¹¹⁹ Hûd, 11/80-81; Hicr, 15/65.

¹²⁰ Bk.: A’raf, 7/88.

¹²¹ Bk.: Yunûs, 10/90; Tâhâ, 20/77-78; Şuârâ, 26/52-67.

¹²² Buhârî, “Bed’u’l-Vahiy”, 3; Müslim, “İman”, 160; San’ânî, *el-Musannef*, 5: 323; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihu’l-islâm ve vefâyâti’l-meşâhiri ve’l-a’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, 2. Baskı, (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1990), 2: 118-119; İbn Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1: 648; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 3. Baskı, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2003), 9: 10-11; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Delâilü’n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal’acî-Abdu’l-Berr Abbâs, 2. Baskı, (Beyrût: Dâru’n-Nefâis, 1986), 1: 214; Köksal, *İslam Tarihi*, 1: 173-176.

Muhâcirlerin faziletlerinden bahseden pek çok âyet ve hadis vardır. Mesela bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

“Öne geçen ilk muhâcirler ve ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”¹²³ Peygamberimiz (s.a.s.) de ensâra karşı yaptığı bir konuşmada, “Eğer hicret şerefi olmasaydı ben muhakkak ensârdan bir fert olmak isterdim”¹²⁴ diyerek muhâcir olmanın değerini hiçbir şeyin tutamayacağını belirtmiştir. Ayrıca “Muhâcirler, insanlardan yetmiş sene evvel cennete girip onun nîmetlerinden istifâde edeceklerdir. Hâlbuki insanlar hesap vermek için bekletileceklerdir.” buyurarak muhâcirlerin ahiretteki faziletine de işaret etmiştir.¹²⁵

İman edenlerin ilklerinden olmaları ve sırf inançları uğruna bütün mülkünü bırakıp yurtlarından uzaklaştırılarak Allah yolunda hicret etmeleri, böylece Allah’ın dinine ve Peygamberi’ne yardım etmelerinden dolayı sahâbeyi tabakalara ayıran İslam âlimleri ilk sırayı daima muhâcirlere vermişlerdir. Zaten aktardığımız rivâyetler de bunu teyit etmektedir.

1.1.5. Ensâr

Ensar kelimesi, “yardım etmek” anlamındaki نَصْرٌ - نُصْرَةٌ kökünden türeyen نَصِيرٌ veya نَاصِرٌ kelimelerinin çoğulu olup sözlükte yardım edenler, yardımcıları anlamına gelmektedir.¹²⁶ İslam literatüründe ensâr, Hz. Peygamber’i (s.a.s.) ve muhâcirleri yurtlarında barındırmak ve korumak suretiyle onlara büyük yardımda bulunan Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Yesribli (Medineli) Müslümanlar için kullanılmıştır.¹²⁷

Bu isimlendirme ile ilgili olarak Ashab-ı Kiram’dan Enes b. Malik’e, “Senin görüşüne göre, siz öteden beri ensâr adıyla anılır mıydınız? Yoksa bu adı size Allah mı verdi?” diye sorulduğu zaman, Enes b. Malik; “Evet! Ensâr adını bize Allah verdi!”

¹²³ Tevbe, 9/100.

¹²⁴ Buhârî, “Menâkıbu’l-Ensâr”, 2; Müslim, “Zekât”, 139; Saatî, *Şerhu müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 4: 4261.

¹²⁵ Osman Nûri Topbaş, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 2: 22.

¹²⁶ İsfahânî, “Nsr”, 808-809; İbn Manzûr, “Nsr”, 5: 210; Karagöz, “Ensar”, 149; Fîrûzâbâdî, “Nsr”, 1614.

¹²⁷ Hüseyin Algül, “Ensâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 251; Topbaş, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), 2: 23.

demmiştir.¹²⁸ Ensâr, bu anlamıyla Kur’ân’da iki âyette¹²⁹ muhâcirlerle birlikte geçmektedir.¹³⁰ Ayrıca bu rivâyete baktığımızda ensâr ismine hicretten önce rastlamıyoruz.

Müslüman’ların Medineliler’le ilk karşılaşması Birinci Akabe Bey’atı’nda meydana gelmiştir. Bu bey’ata katılan altı kişi sonraki yıl aynı yerde Peygamberimiz’le (s.a.s.) buluşmak üzere sözleştiler. Sonraki yıl buluştuklarında ise şehirlerine davet ettiler.¹³¹ Böylece hicret gerçekleşmiş ve Medineliler, Mekke’den hicret eden Müslüman’lara her türlü yardımı yaparak onlarla kardeş olmuşlardı.

Haşr sûresinin 9. Ayetinde ensâr kelimesi geçmemekle beraber onlardan “وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ” yani “Medine’yi yurt edinen ve hicret edenleri sevenler.” diye bahsedilmektedir. Burada geçen kişiler “Medineli Müslümanlar” olarak da adlandırılan, Allah (c.c) tarafından medh edilen ensârdır.¹³² Bu âyette, kendilerine göç edip gelenleri sevdikleri, onlara verilen ganimet ve fey’den dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmedikleri ve kendileri zaruret içinde bulunsalar bile muhâciri kendi nefislerine tercih ettikleri gibi vasıfları anlatılmaktadır. Zaten ensârın bu fedakârlıklarına Allah Teâlâ’nın acîb ve hoşnût olduğu, semâ ehlinin de hayrete düştüğü aktarılmış ve bu yaptıklarından dolayı bu âyet inzal edilmiştir.¹³³

Ensârın bu fedakârlığına örnek olarak Câbir (r.a) şu olayı anlatmaktadır:

“Ensâr, hurmalarını devşirdiklerinde bunları ikiye ayırırlar, bir tarafa çok, diğer tarafa da az hurma koyarlardı. Daha sonra az olan tarafa hurma dallarını koyarak o tarafı çok gösterip muhâcirlere, ‘Hangisini tercih ederseniz alın.’ derlerdi. Onlar da çok görünen yığın Ensâr kardeşlerimizin olsun diye, az görünen yığını alırlar ve böylece hurmanın çoğu onlara giderdi. Ensâr da bu şekilde az olan kısmı kendilerine

¹²⁸ Buhârî, “Menâkibu’l-Ensâr”, 1.

¹²⁹ Bk.: Tevbe, 9/100-117.

¹³⁰ Abdulbâki, “Nsr”, 703.

¹³¹ Bk.: İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2: 90; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, thk. Abdu’l-Mu’tî Kal’acî, (Kâhire: Dâru’r-Reyyân li’t-Turâs, 1988), 2: 443; Zehebî, *Târihu’l-islâm*, 2: 298; Köksal, *İslam Tarihi*, 2: 247, 270.

¹³² Bk.: Buhârî, “Menâkibu’l-Ensâr”, 1; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3: 144; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 212.

¹³³ Bk.: Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/6, “Menâkibu’l-Ensâr”, 10; Müslim, “Eşribe”, 172, 173; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’an”, 59/3.

ayırmiş olurlardı. Hayber'in fethine kadar Ensâr'ın bu âlicenaplığı aynı şekilde devâm etti."¹³⁴

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde ensâr, Peygamberimiz'e (s.a.s.) ve muhâcirlere karşı gösterdikleri fedakârlıklar belirtilerek övülmüş, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad ettikleri Allah'ın rahmetinin onların üzerine olduğu ve kurtuluşa erenler olup Allah'ın onlardan razı olduğu¹³⁵ âyetlerde ifade edilmiştir.

Bütün bunların yanında, ensârı sevmenin iman alameti olduğu, ancak mü'minlerin onları sevdiği, Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kişinin ensâra buğz edemeyeceği Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından bildirilmiştir.¹³⁶ Bu da Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından ensârın faziletinin ve konumunun ortaya konulması açısından önemlidir.

1.1.6. Ensâr ve Muhâciri Sevenler

Ensâr ve muhâciri sevenler için, muhâcir ve ensâr dışındaki sahabîlerin kastedildiği yorumu yapılmış olmakla beraber âlimlerin çoğunluğuna göre bunlar, tâbiûn ve onların ardından kıyamete kadar gelecek bütün Müslüman nesillerdir.¹³⁷ İbn Ebi Leylâ şöyle demektedir:

“İnsanlar üç ayrı mertebededir: Muhâcirler, Medine'yi yurt edinip imana sahip olanlar ve onlardan sonra gelenler. Sen bu mertebelerden dışarıda kalmamaya gayret göster.”¹³⁸ Bazı âlimler ise şöyle demiştir:

“Güneş ol, gücün yetmezse ay ol, gücün yetmezse ışık saçan bir yıldız ol, yine gücün yetmezse küçük bir yıldız ol ve nur cihetinden asla ayrılma!” Bunun anlamı şudur; Sen muhâcîrî ol. Şayet buna imkân bulamıyorum dersen, ensârî ol. Eğer buna

¹³⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir b. Süleymân eş-Şâfî Nuru'd-Dîn el-Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, (Cidde: Dâru'l-Menhec, 2015), 19: 644; Topbaş, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), 2: 26.

¹³⁵ Bk.: Enfâl, 8/26-64-72; Bakara, 2/ 218; A'raf, 7/157;Tevbe, 9/88-89-100-117; Feth, 48/ 18-19-29.

¹³⁶ Müslim, “İmân”, 74-77; Buhârî, “İman”, 10.

¹³⁷ Ebû Muhammed Abdu'l-Hak İbn Atiyye el-Endülüsî, *Tefsîru ibn Atiyye (el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz)*, thk. er-Rahâletu'l-Farûk v.dğr., 2. Baskı, (Doha: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 2001), 8: 268; Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 294; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 79; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218.

¹³⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 533; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 79; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218.

imkânın olmazsa, onların amellerine benzer işler yap! Eğer gücün yetmezse bunları sev ve Allah'ın sana emrettiği şekilde onlar için mağfîret dile!¹³⁹

Mus'âb b. Sâ'd da şöyle demiştir: “İnsanlar üç konumdadır. Bunların ikisi geçip gitti, geriye birisi kaldı. Sizin erişebileceğiniz en güzel konum, geriye kalan bu konumda yer edinebilmektir.”¹⁴⁰

Buna benzer daha birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden çıkaracağımız sonuca göre ensâr ve muhâcîri sevenler tabakası, onlardan hemen sonra gelip onları gören nesil olan “Tâbiûn Nesli” olmaktadır.

Buna göre tabiûn;

Sözlükte, bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek, onun izinde gitmek¹⁴¹ anlamına gelen تَبِعَ kökünden türeyen tâbi kavramı bir kimseye uyan, onu izleyen demektir. Çoğulu tâbiîn-tâbiûn olarak gelir.

Tâbi kavramının terim anlamı ise sahâbeyle görüşüp konuşan, onlara talebelik yapıp dini öğrenen, onlarla kısa ya da uzun bir müddet karşılaşp Müslüman olarak vefat eden kimsedir.¹⁴²

Söz konusu tâbiîn nesline Haşr sûresinin 9. âyetinde işaret edilmekle beraber, benzer tabirlerle Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli sûrelerde de yer verilmiştir.¹⁴³ Ayrıca tâbiîn kelimesi ilk defa, “Tâbiînün en hayırlısı Üveys'tir”¹⁴⁴ manasındaki hadiste Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından kullanılmıştır.

1.1.7. Münâfıklar

Sözlükte bir yeri yarıp geçen yol, tünel veya ırmak, tükenme, saklanma, farenin deliğine girmesi veya çıkması anlamlarına gelen نَفَقَ kökünden türeyen نِفَاق kavramı,

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218.

¹⁴⁰ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218.

¹⁴¹ Isfehânî, “Tba”, 162; Arif Ulu, “Tâbiîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 328.

¹⁴² Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1938), 22; Gelişgen, “Tâbiî”, 625.

¹⁴³ Bk.: Tevbe, 9/100; Cuma, 62/3; Enfal, 8/75.

¹⁴⁴ Müslim, “Fadailu's-Sahâbe”, 224.

şeriata görünüşte bir kapıdan girip başka kapıdan çıkmak, olduğundan başka türlü görünmek¹⁴⁵ anlamına gelmektedir.

Nifâk mastarından türeyen مُنَافِقٌ ise nifâk fiilini işleyen kişidir.¹⁴⁶ Terim olarak münâfık, imanını açıktan belli edip küfrünü gizleyen, gerçekte iman etmediği halde öyle görünen, inanç ve davranışlarında ikiyüzlü olan¹⁴⁷ anlamına gelmektedir.

Ayrıca münâfık, tarla faresine benzetilmiştir. Tarla faresi, tehlike anında bir delikten girip başka bir delikten çıkmaktadır. Münâfık da bunun gibidir. Onun İslam'a girdiği yerin farklı bir tarafından çıktığı söylenmiştir.¹⁴⁸ Bu mîsâl aslında bizlere özlü bir şekilde münâfiğin tavrını ve ahlâkını anlatmaktadır. Münâfık, kendi çıkarları uğruna istediği şekilde Müslüman gibi görünmekte, menfaati bitince ve kendisini tehlike içinde görünce de İslam'dan çıktığını söylemektedir.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de münâfıkları, “İnanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık diyenler ve kalpleri ile iman etmedikleri halde ağızları ile inandık diyen kişiler.”¹⁴⁹ olarak tanımlamaktadır.

Peygamberimiz (s.a.s.) de münâfıkları şöyle tarif etmektedir:

“Münâfık iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider bir bu sürüye!”¹⁵⁰

Bu tanımlar da bize İslam literatüründe kullanıldıkları manaları net olarak ifade etmektedir.

Buraya kadar bahsettiğimiz münâfık tanımları dışında münâfıkların ahlâkî tutum ve davranışları da bizim için önem arz etmektedir. Çünkü münâfıklar Müslüman kabul edilmelerinin kendilerine sağladığı birtakım çıkarları kullanarak Müslümanlar arasında bir nevî istihbaratçı gibi dolaşmışlardır. Bunu da kötü ahlâk ve kalplerinde barındırdıkları hain niyetleriyle birleştirerek Müslüman'lara açıktan düşmanlık yapanlara göre daha tehlikeli olmuşlardır. Bundan dolayı Yüce kitabımız onların bu

¹⁴⁵ İbn Manzûr, “Nfk”, 10: 359; Isfehânî, “Nfk”, 819.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, “Nfk”, 10: 359

¹⁴⁷ İbn Manzûr, “Nfk”, 10: 359.; Karaman, v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5: 357-358.

¹⁴⁸ Bk.: İbn Manzûr, “Nfk”, 10: 359.

¹⁴⁹ Bakara, 2/8; Mâide, 5/41.

¹⁵⁰ Müslim, “Sıfâtü'l-Münâfıkîn ve Ahkâmuha”, 17; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed M. Şâkir, 3. Baskı, (Kâhire: Daru'l-Maarif, 1983), 9: 104.

kötü davranışlarını bize anlatarak onlara karşı her zaman dikkatli olmamız gerektiğini öğütlemiştir.¹⁵¹

Ayrıca Müslümanlar için konuya dikkat çekilmek istenmesi ve münâfikların fiillerini yapmamaları hususunun belirtilmesi açısından onların isminin geçtiği müstakil bir sûrenin (Sûre-i Münâfikûn) bulunması da konunun önemini vurgulandığını göstermektedir.¹⁵²

Münâfik kavramı, (münâfikûn, münâfikîn, münâfikât) olarak Kur'ân'da 32 yerde, münâfiklığa atıf olarak (nâfekû, nifâk) ise 5 yerde geçmektedir.¹⁵³ Haşr sûresinin 11. ayetinde ise fiil olarak (nâfekû) “münafıklık edenleri görüyor musun?” şeklinde geçmektedir.

Münâfik kelimesi, Cahiliye döneminde mevcut olmakla birlikte terim mânâsında kullanıldığı bilinmemektedir. Mekke devrinde münâfiklar yoktur. Çünkü İslam burada güçlü değildi. İman edenler hep eziliyordu. Bundan dolayı Müslüman'lardan menfaat sağlayacak bir grup ortaya çıkmamıştır.¹⁵⁴ Ancak sistemli bir hareket olarak nifak, güçlü ve hızlı kültür değişimlerinin gerçekleştiği toplumlarda görüldüğü gibi yeni bir yapılanmaya gidildiği Medine devrinde yeni oluşuma tam uyum sağlayamayan insanlar arasında ortaya çıkmıştır. Bunlara ayrı bir isim verilmesi sadece dünyadaki toplumsal statüleriyle ilgili bir niteleme olup ahirette kâfirlerle birlikte kötü bir akıbete¹⁵⁵ maruz kalacaklardır.¹⁵⁶

Münâfiklar hakkındaki âyetlerde “münâfiklar”¹⁵⁷ ve “kalplerinde hastalık bulunanlar”¹⁵⁸ diye ikili ifade tarzı yer almaktadır. Mekkî ayetlerde de münâfiklardan bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Bu ayrıma bakarak hâlis münâfikların Medine'de ortaya çıktığı söylenebilir.

¹⁵¹ Bk.: Bakara, 2/8-14-20-205; Al-i İmran, 3/119; Nisa, 4/60-62-138-142-147; Enfal, 8/49; Tevbe, 9/38-56-57-65-67-79; Ahzab, 33/5-12-20-124; Hac, 22/11; Münafikûn, 1-5; Mücadele, 58/8.

¹⁵² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 650; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 383.

¹⁵³ Abdalbâki, “Nfk”, 716-717.

¹⁵⁴ Ebu'l-Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 8. Baskı, (Cidde: Daru's-Şurûk, 1989), 202.

¹⁵⁵ Bk.: Nisa, 4/140; Tevbe, 9/68.

¹⁵⁶ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 565.

¹⁵⁷ Bk.: Bakara, 2/8-14;

¹⁵⁸ Bk.: Nisa 4/60-62-137-143; Tevbe 9/44-45; Âl-i İmran, 3/167; Hac, 22/11.

¹⁵⁹ Bk.: Ankebut, 29/10-11; Müddessir, 74/31.

Münâfiklarla ilk karşılaşma, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hicret esnasında Kuba'da konaklamasında olmuştur. Kuba'da oturan bazı münâfiklar vardı. Bu münâfiklar Ebu Âmir Fâsık¹⁶⁰ ile gizli gizli görüşürler, Peygamberimiz (s.a.s.) ile ashâbını (r.anhum) Medine'den çıkarmak için plan yaparlardı.¹⁶¹ Kuba'da bir tarafta Peygamberimiz'e (s.a.s) imân edenler diğer tarafta ise inkâr edenler vardı. İki grup da aynı kabileden yani Amr b. Avf oğullarındandı. Bunlarla beraber ne yapacağına karar verememiş fakat iki tarafla da kötü olmak istemeyen diğer bir grup olarak münâfiklar ortaya çıkmıştı.¹⁶²

İlk olarak Kuba'da ortaya çıkan bu münâfikların nifakını şu olay izhâr etmiştir:

“Kuba'da, Amr b. Avf oğullarının bazı akılsızları ile münâfikları, geceleyin Peygamberimiz'in (s.a.s.) kaldığı evi taşlamaya başladılar. Peygamberimiz (s.a.s.) bunun üzerine:

“Himaye ve komşuluk bu mu?” diye yakınarak Kuba'dan ayrıldı.”¹⁶³

Kuba'daki münâfikların bu tutumu onların inkârında ne kadar da aşağılık olduklarını göstermektedir. Bir misafire bile tahammül edememekte ve O'na karşı hayâsızca tavırlar takınmaktadırlar. Tabi bu düşmanlıklarının ilkiydi. Sonraki yıllarda Medine'de İslam devleti kurulunca münâfikların sayısı ve Müslüman'lara karşı düşmanca faaliyetleri artacaktı.

Yüce Allah Mekkeli müşriklerle savaşmaya izin verince, Bedir savaşı yapıldı. Allah'ın yardımıyla Bedir savaşında Kureyş'in müşriklerinin en azılılarından birçokları öldürüldü. Müşriklerin bu mağlubiyeti sonrasında Abdullah b. Übeyy b. Selûl de, kavminin kendisinden ayrılıp uzaklaştığını ve İslamiyet'e sarıldığını görünce, kalbinde taşıdığı bütün nifâkı ve düşmanlığıyla birlikte, istemeyerek İslamiyet'e

¹⁶⁰ Ebu Âmir; Dubay'a oğullarındandı. Kendisi “Rahip” diye anılırdı. Allah adamlığına, ruhbanlığa özenir, bundan dolayı kıldan ruhbanlık elbisesi giyerdi. Kendisi baş münâfik Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün de halasının oğlu idi. Peygamber (s.a.s.) peygamber olarak gönderilince, Ebu Âmir O'nu kışkırdı. Kavmi de iman edince düşmanlığa başladı. Bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.s.) onun lakabı “rahîb” değil “fâsık”tır dedi. Bk.: İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 226-227.

¹⁶¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 226-227; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-Rusul ve'l-Mülük)*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, 2. Baskı, (Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1967), 2: 397-398.

¹⁶² Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 202-203.

¹⁶³ Ahmed b. Ebi Yak'ub b. Cafer b. Vehb Ya'kubi, *Târihu'l-Ya'kubi*, thk. Abdu'l-Emir Mehnâ, (Beyrût: Şirketu'l-A'limî li'l-Matbuat, 2010), 1: 360.

girmek zorunda kaldı.¹⁶⁴ Abdullah b. Übeyy b. Selûl ile Medinelî müşriklerden onunla birlikte olanlar şöyle dediler:

“Artık, bu zafer, işin ona döndüğünü gösteren apaçıkça bir vâkiadır!” Sonrasında ise Peygamberimiz’e (s.a.s.) İslâmiyet üzere bey’at ettiler ve Müslüman oldular.¹⁶⁵ Abdullah b. Übeyy b. Selûl ve onunla beraber olanların mecbur kaldığı bu durum da onların acizliklerini göstermiş oldu.

Asr-ı Saadet’ten önceki kavimlere göz attığımızda, yine aynı şekilde nifâk hareketlerini görmekteyiz. Bunlardan Hz. Musa’nın (a.s) kavminde benzer sebeplerden dolayı ortaya çıkan ve neredeyse kavmin helâkına sebep olacak bir nifak oluşumu vardır. Nitekim Hz. Musa Tur dağına gidince Yahûdiler’den, kendini gizleyen nankör Sâmirî insanlardan altın toplayıp buzağı heykeli yaptı. Sonrasında ise bu sizin ilâhınızdır diyerek insanları saptırdı. Hz. Hârûn’un (a.s), kendilerini uyarmasına rağmen Hz. Mûsa aralarına dönene kadar yapılan buzağı heykeline taptılar.¹⁶⁶ İsrâiloğuları’nı saptıran bu Sâmirî ile ilgili olarak İbn Abbâs (r.a) şöyle demiştir:

“Sâmirî ineğe tapan bir kavimlendi. Mısır topraklarına geldiğinde görünüşte (zâhiren) İsrâiloğulları’nın dinine girmişti. Kalbinde hâlâ ineklere tapma duygusu vardı.”¹⁶⁷ Başka bir rivâyette ise onun İsrâiloğulları’nın ulularından olduğu ve Hz. Musa’nın denizi ikiye ayırma mu’cîzesinden sonra Allah’a düşman olup nifâk yapmaya başladığı ifade edilmiştir.¹⁶⁸

İşte kalplerindeki hastalıklar ve buna mukabil olarak yaptıkları filler neticesinde münâfıkları bekleyen sonu şu âyet bize ifade etmektedir:

“Münâfıklar görünüşte mü’min oldukları için, dünyada Müslüman muamelesi görürler. Ancak ahirette kâfirlerden daha aşağıda olarak cehennem en alt tabakasına atılacaklardır.”¹⁶⁹

¹⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2: 228; Ebû’l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Fusûl fi ihtisâri sîreti’r-Rasûl*, thk. Abdulhamîd Muhammed Dervîş, (Kuveyt: Dâru’n-Nevâdir, 2010), 102.

¹⁶⁵ Buhârî, “Tefsîr”, Âl-i İmran, 3/15; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2: 482.

¹⁶⁶ Bk.: Tâhâ, 85-91.

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6: 109.

¹⁶⁸ Bk.: Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 9: 152-153.

¹⁶⁹ Nisâ, 4/145.

1.1.8. Mü'minler

Sözlükte **أَمِنَ** kökünün **أَفْعَالٌ** vezni olan **أَمَّنَ** 'nin mastarı îman, ism-i fâili ise mü'min olarak gelir.¹⁷⁰

Îman sözlükte, bir kişinin söylediklerini kabullenmek, güven duygusu içinde onu tasdik etmek, gönülden benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak içten ve kalpten inanmak anlamına gelir.¹⁷¹ Ayrıca îman kelimesi övgü, doğru söz, boyun eğme, gönül huzuru ile benimsediğini belli etme, İslâm'ı (şeriatı) kabul etme mânâlarına da gelmektedir.¹⁷²

Mü'min kavramının sözlük anlamı sadece zâhiren değil içinden de doğrulayan, inancını ortaya çıkarma ve kalbiyle tasdik etme vasfı olandır.¹⁷³

Terim anlamı ise gönül huzuru ile benimsediğini belli eden, Peygamberimiz'e (s.a.s.) gelen İslâm'ı (şeriatı) kabul etme ve buna inanarak kalp ile tasdik etme sıfatında olan, farzları eda eden, canıyla ve malıyla cihad eden kişidir.¹⁷⁴

Münâfık tanımında da değindiğimiz gibi kişi ikrar ettikten sonra amel eder fakat tasdik etmezse münâfık olur. Bundan dolayı yukarda bahsettiğimiz üzere tam bir iman için, inanılması gereken hususları isteyerek kabul etmek gerekir. Çünkü tasdik, teslim olmak denilecek şekilde ve ölçüde gönüllü olarak benimsemek ve kabul etmektir.¹⁷⁵

Burada mü'min ile müslim-müslüman ayırımına da değinmek gereklidir. Bununla ilgili olarak Aliyyü'l-Kârî şunları söylemektedir:

“İslâm inançları açısından iman ile İslâm bir kabul edilmiştir. Zira İslâm, şer'i hükümleri kabul etmek manâsında boyun eğmektir. Bu da tasdik hakikatıdır. Aynı şekilde İslâm'ın bir zâhirî, bir de bâtınî yönü vardır. Bâtınî yönden boyun eğmek, tasdik kendisidir. Zâhirî yönden boyun eğmekse ikrar etmektir. Şu halde bir kimse hakkında “mü'mindir, fakat müslüman değildir”; yahut “müslümandır, fakat mü'min

¹⁷⁰ İbn Manzûr, “Emn”, 13: 23.

¹⁷¹ İbn Manzûr, “Emn”, 13: 23; Sa'deddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-akideti'n-Nesefti*, thk. Mustafâ Merzûkî, (Cezâyir: Dâru'l-Hüdâ, 2000), 94.

¹⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 145; Fîrûzâbâdî, “Emn”, 74; Isfehânî, “Emn”, 91.

¹⁷³ İbn Manzûr, “Emn”, 13: 23; Isfehânî, “Emn”, 91.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, “Emn”, 13: 23; Taftazânî, *Şerhu'l-akideti'n-Nesefti*, 95.

¹⁷⁵ Taftazânî, *Şerhu'l-akideti'n-Nesefti*, 94.

değildir” şeklinde bir hüküm doğru olmaz. Çünkü insanlar Peygamber (s.a.s) zamanında üç fırka üzerinde toplanmaktaydı; “Mü’min, münâfık, kâfir.” Bunlar arasında bir dördüncüsü yoktur.”¹⁷⁶

İman ile İslâm’ın aynı mefhumlar olduğu Kur’ân’ın da ifade ettiği bir husustur.¹⁷⁷ Ayrıca bazı âyetlerde Peygamber’in (s.a.s.) tebliğ etmiş olduğu dine İslâm, o dinin mensuplarına Müslüman adının bizzat Yüce Allah tarafından verilmiş olması da mü’min ile müslüman arasında bir ayırım yapılmadığını göstermektedir.¹⁷⁸

Şu halde "iman kalben tasdik etmek olup bâtinî bağılıktan ibarettir. İslâm ise, bu bâtinî bağılılığı dil ile ikrar ederek açıklamak ve İslâm'a âit hükümleri kabul etmektir.¹⁷⁹ Bunlara göre, “mü’min-müslim” veya iman-islam kavramları arasında bir fark yoktur. Yaygın kullanılışları da bu yöndedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de mü’min kelimesi farklı kalıplarıyla (mü’min, mü’mineyni, mü’minûne, mü’minîne, mü’minetün, mü’minât) 230 yerde geçmektedir.¹⁸⁰

Haşr sûresinin ise 2. ayetinde ehl-i kitabın, “evlerini mü’minlerin elleriyle harab ettikleri” şeklinde geçmektedir. Müfessirler bununla ilgili olarak şöyle demektedir:

“Nadiroğulları, yurtlarından sürülmeden önce, mü’minlere karşı duydukları kin ve hasetlerinden evlerini yıkıyor, direkleri söküyor, tavanları kırıyor ve duvarları deliyorlardı ki mü’minler oralarda oturmasın. Mü’minler de dışardan diğer tarafları tahrib ediyorlardı ki onların kalelerini yıksınlar.¹⁸¹ Yani buradaki mü’minler, Medine döneminde Peygamberimiz’in (s.a.s.) emriyle cihada çıkarak Nadiroğulları’nı kuşatanlar olarak ifade edilmektedir.

Kur’ân’da mü’minlerin özelliklerinden şöyle bahsedilir:

“Allah’tan başka bir ilaha tapmayan, haksız yere adam öldürmeyen ve zina etmeyen oruç tutan, namaz kılan, iyiliği emredip ve kötülüğü engelleyen, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, Allah’ın ayetleri okunduğunda imanları artan ve

¹⁷⁶ Aliyyü’l-Kârî, *Fıkhı Ekber Şerhi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 361.

¹⁷⁷ Bk.: Yunus, 10/84; Neml, 27/81; Zâriyât, 51/35.

¹⁷⁸ Bk.: Âl-i İmrân, 3/85; Mâide, 5/3, Hacc, 22/78; Zâriyat, 51/35.

¹⁷⁹ Kârî, *Fıkhı Ekber Şerhi*, 363.

¹⁸⁰ Abdalbâki, “Emn”, 89-93.

¹⁸¹ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3: 348.

yalnızca O'na güvenen mallarından Allah yolunda harcayan, gayba ve ahirete inanan, bütün peygamberleri tasdik eden, boş işleri terk eden, iffetini koruyan, emanetlerini yerine getiren kimseler olarak nitelendirilir.”¹⁸² Ve yine, “Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlü'ne iman ettikten sonra şüpheye sapmayıp, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşırlar, işte onlar, imanlarında sadık olanların ta kendileridir.”¹⁸³ buyurulmaktadır.

Resûlullâh (s.a.s.) ise “Müslüman'ın, elinden ve dilinden Müslümanlar'ın selamet buldukları kişi olduğu ve bunun en faziletli amel olduğunu,¹⁸⁴ “insanların canları ve malları hususunda güvendikleri kişi olduğunu,¹⁸⁵ gerçek mü'min olabilmek için, kişinin kendisi için sevdiğini başkası için de sevmesi gerektiğini¹⁸⁶ ve mü'min olmayanın da cennete giremeyeceğini”¹⁸⁷ söylemiştir.

Âyetlerde anlatılan mü'minlerin özelliklerine baktığımızda sadece iman-inanç sahibi oldukları değil, ayrıca kendilerinden istenen buyrukları yerine getirdikleri belirtilir; böylece imanın yanında Allah'ın (c.c.) rızasına uygun ameller yaptıkları bize aktarılır.

Buraya kadar ele aldığımız mü'min kavramı, insanların sıfatı olarak kullanılmış olanıdır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Haşr sûresinin 23. ayetinde Allah Teâlâ'nın isimlerinden birisi olarak da geçmektedir. Kureyş sûresinin 4. âyetinde ise “Allah'ın korkudan emin kılması” şeklinde fiil olarak yer almaktadır.¹⁸⁸

Allah Teâlâ'nın isimlerinden birisi olarak el-Mü'min sıfatının mânâsı konusunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

“Mü'min, yüce Allah'ın yaratıklarını zulümden emin kılması, hak sözyle emîn olması, resûllerine mu'cizeler vererek onları tasdik eden, mü'minlere va'dettiği

¹⁸² Bk.: Bakara, 2/2-4; Mü'minûn, 23/2-8; Nûr, 24/55; Furkan, 25/68; Tevbe, 9/112; Enfâl, 8/2-4; Hucurât, 49/15.

¹⁸³ Hucurât, 49/15.

¹⁸⁴ Bk.: Buhârî, “İman”, 4-5; Müslim, “İman”, 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9: 201.

¹⁸⁵ Bk.: Tirmizî, “İman”, 12.

¹⁸⁶ Bk.: Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 72; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. M. Nasıruddîn el-Elbanî, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996), “Mukaddime”, 66.

¹⁸⁷ Bk.: Müslim, “İman”, 94; İbn Mâce “Sıyâm”, 35.

¹⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 228.

mükâfatı tasdik eden, kâfirlere de tehdit ettiği azabı vererek tasdik edendir. Yine “el-Mü’min” dostlarını azabından, kullarını da zulmünden emin kılandır.”¹⁸⁹

2.4. ESBÂB-I NÜZÛL İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Kur’ân-ı Kerîm’i anlamaya yardımcı olan ve Kur’ân’a dayanan ilimlere Kur’ân İlimleri (Ulûmu'l-Kur’ân) denilmektedir. Kur’ân’a dayanan birçok ilim bulunmaktadır. “Esbâb-ı Nüzûl” (Nüzûl Sebepleri) de bu ilimlerden bir tanesidir.¹⁹⁰

Kur’ân’ı tefsir ederken müfessirlerin âyeti izah ve beyan etmesi için ilk başvurdukları ilimlerin başında esbâb-ı nüzûl gelmektedir. Hatta başlangıçta tefsir ilmi esbâb-ı nüzûlü bilmekten ibarettir. Bundan dolayıdır ki sahabe devrinden bazıları ve sahabe devrinden sonra gelenler hükümlerle sebepler arasındaki irtibatı bilmediklerinden dolayı âyetleri tefsir ve izahtan çekinmişlerdir.¹⁹¹ Bundan dolayı âlimler daha çok Medenî âyetleri tefsir ederken esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine başvurmuşlardır. Çünkü Medine’de inen âyetlerde esbâb-ı nüzûle başvurmayı gerektirecek; emredilen şeylerin hikmetleri, Peygamberimiz’e (s.a.s.) sorulan sorular, mânâsı anlaşılmayan âyetlerin açıklanması, ashâb-ı kirâm arasında geçen bir olayın çözümü, indirilen hükmün umumî-hususîliği gibi durumlar mevcuttu.¹⁹²

Kur’ân-ı Kerîm âyetleri, bu bakımdan âlimler tarafından iki kısma ayrılmaktadır. Kur’ân’ın büyük bir kısmını oluşturan birinci kısım, herhangi bir olaya veya soruya bağlı olmadan, Yüce Allah tarafından doğrudan indirilen âyetlerdir. İkinci kısım ise âyetin nüzûlünün sebebi olan âyetlerdir.¹⁹³ İşte esbâb-ı nüzûl ilmi, ikinci kısma giren âyetlerin inişiyle ilgili rivâyetleri ele alan bir ilim dalıdır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 503.

¹⁹⁰ Suyûtî, *İtkân*, 71; Muhammed Abdulazîm Zürcânî, *Menâhîlu’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevzâ Ahmed Zemerlî, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-Arabi,1995), 1: 89; Zerkeşi, *Burhân*, 28.

¹⁹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 25. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 116.

¹⁹² Bk.: Zerkeşi, *Burhân*, 28-29; Suyûtî, *İtkân*, 71-72; Zürcânî, *Menâhil*, 1: 91-95.

¹⁹³ Suyûtî, *İtkân*, 71; Zürcânî, *Menâhil*, 1: 89.

¹⁹⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 9. Baskı, (İstanbul: İFAV, 2009), 231; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü’l-müfessirin)*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1: 137.

1.1.1. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı

Esbâb-ı nüzûl kavramı izafet terkibi olması sebebiyle iki kelimedenden oluşmaktadır. Bundan dolayı ilk başta bu iki kelimeyi açıklayıp daha sonra esbâb-ı nüzûl kavramını ele alacağız.

Sözlükte **أَسْبَابٌ** kelimesi, kendisiyle başka bir şeye ulaşılan, yakınlık bağı, ip, bağlantı, yol, hayat, maksada ulaştıran şey¹⁹⁵ anlamlarına gelen **سَبَبٌ** kelimesinin çoğuludur.¹⁹⁶ Terim anlamı ise her şeyin kendisiyle başkasına bağlandığı vasıta, kendisini etkilemeden bir hükme ulaşmaya yol olan şeyden ibarettir.¹⁹⁷

Sözlükte **نَزَلَ** kökünden türeyen bir mastar olan¹⁹⁸ **نُزُولٌ** kelimesi, çıkış yolu, iniş, bir yere konaklama, yüksekte inme¹⁹⁹ anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten gelen **إِنزَالٌ** ve **تَنْزِيلٌ** kelimeleri de indirme demektir. Fakat **إِنزَالٌ** toplu halde, tamamen indirme, **تَنْزِيلٌ** ise tadrîcî yani parça parça indirmektir.²⁰⁰ Beydavî ve Keşşâf'ın birçok haşiyesinde de böyle kullanılmıştır.²⁰¹

Terim anlamı ise Allah'ın, (c.c) nimetleri ve belaları kullarının üzerine indirmesi, bunları onlara vermesidir. Bu indirme ya Kur'ân-ı Kerîm gibi,²⁰² onun bizzat kendisini indirmek şeklinde olur ya da demiri ve elbiseyi indirmesi gibi,²⁰³ onun sebeplerini indirmesi ve ona giden yolu göstermesi şeklinde olur.²⁰⁴

Asıl konumuz olan “Esbâb-ı Nüzûl” kavramına gelirsek kısaca “iniş sebepleri, inmeye vasıta olan şeyler²⁰⁵” anlamına gelir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i insanlara doğru yolu bulmaları için bir rehber olarak göndermiştir. Bununla beraber bildirdiği emir ve yasakları anlayıp

¹⁹⁵ İbn Manzûr, “Sbb”, 1: 458-459; Fîrûzâbâdî, “Sbb”, 736; Seyyid Muammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, “Sbb”, *Tâcu'l-arûs*, 2. Baskı, (Kuveyt: Kuveyt Matbaası, 1987), 3: 38; Cürçânî, “Sebeb”, 120; İsfehânî, “Sbb”, 391.

¹⁹⁶ İbn Manzûr, “Sbb”, 1: 458.

¹⁹⁷ Cürçânî, “Sebeb”, 120; İbrahim Mustafa v. dğr., “Sbb”, *el-Mu'cemu'l-vasût*, 4. Baskı, (Kâhire: Mektebetü's-Şurûku'd-Devliye, 2004), 411.

¹⁹⁸ Zebîdî, “Nzl”, 30: 478.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, “Nzl”, 11: 656; Fîrûzâbâdî, “Nzl”, 1602; Zebîdî, “Nzl”, 30: 478; İsfehânî, “Nzl”, 799.

²⁰⁰ İsfehânî, “Nzl”, 799; Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *et-Tefsîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998), 45.

²⁰¹ Zebîdî, “Nzl”, 30: 479.

²⁰² Bk.: Kehf, 18/1; Şûrâ, 42/17.

²⁰³ Bk.: Hadîd, 57/25; Zümer, 39/6; A'raf, 7/26.

²⁰⁴ İsfehânî, “Nzl”, 799.

²⁰⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115.

yaşayabilmeleri için de çeşitli şeyleri sebep kılmıştır. İşte esbâb-ı nüzûl ilmi bunların doğru anlaşılmasında başvurulacak sebeplerin başında gelmektedir. Bu minvalde esbâb-ı nüzûl, nüzûl ortamında meydana gelen bir olaya veya Peygamber'e (s.a.s.) yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hadiseyi soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin indiği ortamı resmeden hadiselerdir.”²⁰⁶

Zürkânî ise şöyle bir açıklama yapmaktadır; “Meydana geldiği günlerde, âyet veya âyetlerden bahseden veya onların hükmünü açıklayan şeydir. Bu tanım, Allah Resûlü (s.a.s.) zamanında ortaya çıkan hâdise veya O'na yöneltilen bir soru neticesinde o hâdise ile alakalı olarak Allah (c.c) tarafından indirilen âyet veya âyetler ya da soruya cevap mânâsına gelmektedir.”²⁰⁷

Bu tanımlarla beraber özet olarak esbâb-ı nüzûl, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) risalet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek ve açıklamak üzere kullanılan ilim dalıdır.²⁰⁸ Yani esbâb-ı nüzûl âyetler ve bunların oluşturduğu sûrelerle ilgili olan bir ilimdir.

Esbâb-ı nüzûl ilminin tanımlarından da anlaşılacağı üzere âyetlerin büyük bir kısmının nüzûl sebebi olmadan inzâl edildiğini öğreniyoruz. Bununla ilgili olarak İbn Teymiyye şöyle demektedir:

“Bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile âhirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki âyetin iniş sebeplerini herhangi bir dış olayda değil doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi muhteva ve mânâlarında aramak gerektiğini belirtir.”²⁰⁹ Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak

²⁰⁶ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı nüzûlün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 68.

²⁰⁷ Zürkânî, *Menâhil*, 1: 89.

²⁰⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 137; Mennâu Halil el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 11. Baskı, (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000), 71.

²⁰⁹ Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mukaddimetü fi usûli't-tefsir*, thk. Adnân Zarzûr, 2. Baskı, (Beyrût: yy., 1972), 48.

maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece aslında Kur’ân’ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmetsiz şekilde indiği düşünülemezse de esbâb-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır.²¹⁰

1.1.2. Esbâb-ı Nüzûlün Ortaya Çıkışı

Kur’ân-ı Kerîm, insanları zulümden nûra çıkararak İslâm’ın ebedî mu’cîzesi olan bir kitaptır. Bundan dolayı insanların O’nu anlaması için bir takım yol, yöntem ve sebeplere ihtiyaç vardır. İşte Kur’ân ilimleri de bu sebeplerden biridir. Bu ilimler vasıtasıyla Kur’ân hakkında daha çok malûmat sahibi olunur ve böylece hayata tatbiki kolaylaşır.

Kur’ân ilimlerinin konusu, inceleme alanına giren meselelerin özelliklerine göre bizâtihi yine Kur’ân’ın kendisidir. Söz konusu bu ilim dalları Kur’ân’ın hattı, lafız ve mânâsı, üslup ve icazı gibi çeşitli konuları ihtiva etmektedirler. Bu sebeptendir ki kültürü ve anlayışı hangi seviyede olursa olsun bu ilimlerle ilgilenmeyenler, Kur’ân’ı gereği gibi anlayamaz ve tefsir edemezler.²¹¹

Kur’ân ilimlerinin sayısını Zerkeşî kitabında 47 olarak açıklamakta fakat bunların sayısının sınırlandırılmayacağını hatta bunlar detaylı olarak incelenmek istense insanın ömrünün yetmeyeceğini belirtmektedir.²¹² İmam Suyûtî’nin “İtkân” isimli kitabını incelediğimizde ise Kur’ân’la alâkalı olan geometri, tıp gibi farklı ilimleri de kapsayan 80 konu başlığı, diğer kitabı “Tahbîr”de ise 102 başlık görmekteyiz.²¹³ Ebû Bekr b. el-Arâbî bu ilimlerin sayısını 77540 olduğunu hatta terkipler ve kelimelerin birbirleriyle bağlantıları da eklenirse sayının çok daha fazla olacağını söylemekte bunları da Allah’tan başkasının bilemeyeceğini aktarmaktadır.²¹⁴

Konumuz olan esbâb-ı nüzûl ilmi, âyetleri açıklaması ve anlaşılmasına yardımcı olması sebebiyle bu ilimlerin en önemlilerindendir. Neysâbûrî kitabında Kur’ân ilimlerinin en şerefli olanları olarak nüzûl sebeplerini en başta saymakta ve şunları ifade etmektedir:

²¹⁰ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 360.

²¹¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 143-144.

²¹² Zerkeşî, *Burhân*, 21.

²¹³ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 20-26; Zürcânî, *Menâhil*, 1: 24.

²¹⁴ Zürcânî, *Menâhil*, 1: 24.

“Kur’ân ilimleri ile ilgili olan yirmibeş özelliği bilmeyen ve bunları birbirinden ayıramayan kimsenin, Kur’ân-ı Kerîm hakkında söz söylemesi helâl olmaz.”²¹⁵

Vahidî, nüzûl sebebini bilmediği âyetleri açıklamaktan kaçındığını söylüyor ve şöyle ekliyor:

“Bugün, bu hususta konuşanlar, âyetin sebeb-i nüzûlünü bilmeden konuşmanın tehlikesini düşünmeden cehalet yularını takıyor ve yeni şeyler icat edip yalanlar uyduruyorlar. İşte bu sebeb beni bu kitabı yazmaya yöneltti ve nüzûl sebeplerini bir araya topladım.”²¹⁶ demektedir.

Tâbiûn’dan İbn Sîrin, “Ubeyde’ye Kur’ân’dan bir âyeti sordum. Allah’tan kork ve doğruyu söyle. Kur’ân’ın ne için indirildiğini bilenler gitti.”²¹⁷ cevabını aldığını söylemiştir. Yine Allah Râsulü’nün (s.a.s), “Kim herhangi bir ilmi olmadan Kur’ân ile ilgili bir yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın.”²¹⁸ buyruğunu burada hatırlamamız gerekmektedir.

Bunları göz önünde bulundurduğumuzda, aslında bu ilim bilinmeden âyetleri anlamaya çalışmanın büyük bir vebal altına girmek olduğunu anlıyoruz. Eğer mânâsı ve ahkâmı anlaşılmayan âyetlerle ilgili Ashab-ı Kirâm’dan (r.a) bir rivâyet bulunmuyorsa o zaman aklî bir yorum yapmak gerekecektir. Bu da selefin yapmadığı ve bu konuda Allah’tan korktukları bir durumdur. Ayrıca bu ilmin tedviniyle de insanların nüzûl ile ilgili rivâyetleri bir arada bulması ve daha çok dikkat etmesi sağlanmıştır.

Ashâb-ı kirâm, hâlis Arâbî olmaları sebebiyle anlayışları yüksekti ve Allah Resûlü’ne (s.a.s.) indirilenleri anlıyorlardı. Eğer anlamadıkları bir mevzû olursa da âyetin niçin indirildiğini soruyorlardı. Örneğin “imânlarına zulmü bulaştırmayanlar”²¹⁹ âyetini sorduklarında Allah Resûlü’nden (s.a.s.), “Şirkir.” cevabını almışlardı. Ashâbın bu suâli, sonradan inen “şirk büyük bir zulümdür”²²⁰ âyetinin nüzûl sebebi olarak kabul edildi. Ashab-ı Kirâm, bu gibi sebepleri

²¹⁵ Suyûtî, *İtkân*, 31.

²¹⁶ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 11.

²¹⁷ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 10; Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 7.

²¹⁸ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur’an”, 1; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 11.

²¹⁹ En’âm, 6/82.

²²⁰ Lokman, 31/13.

bildiklerinden dolayı Allah Resûlü ve Sahâbe zamanında bunları te'lif etmeye ihtiyaç duymadılar. Ayrıca Allah Resûlü (s.a.s) Sahâbe'ye kendisinden Kur'ân dışında bir şey yazmamalarını, yazdılsa da imhâ etmelerini söylemiştir.²²¹

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili ilk eserleri etbau't-tâbiîn döneminde görmekteyiz. Mâlik b. Enes'in Zeyd b. Eslem'den aldığı ilimleri isimlendirmeye başlamış esbâb-ı nüzûl de böylece isim olarak ortaya çıkmıştır. Tedvîn dönemi olan ikinci asırda tefsir çalışmaları artmış ve ilk tefsir eserleri verilmeye başlanmıştır.²²² Demek ki Ashab-ı Kirâm (r.anhum) bu ilmi ilk kullanan ve rivâyet edenlerdir. Onlardan sonra da tâbiîn de bu ilmi tefsirde kullanmış ve rivâyetleri aktarmışlardır.

Tefsir eserleri te'lif edildikten sonra Kur'ân ilimlerinin lüzumundan dolayı 3. asırda bunlar toplanmış ve ilk eserler verilmiştir. Esbâb-ı nüzûl de, bu ilimlerin başında yer alması sebebiyle Buhârî'nin şeyhi Ali b. el-Medîni (v.234) tarafından ilk eser te'lif edilmiştir.²²³ Ayrıca Suyûtî ilk eserlerle ilgili şöyle demektedir:

“Aralarında en meşhuru, teferruatlı olması bakımından Vahidî'nin kitabıdır. Ca'beri, herhangi bir ilavede bulunmadan senedlerini hazfederek bu eseri ihtisar etmiştir. Şeyhulislam Ebu'l-Fadl b. Hacer de aynı konuda bir eser yazmış, ancak vefatı dolayısıyla müsvedde halinde kalmıştır. Bu yüzden tamamını elde edemedik. Ben de sebab-i nüzûl hakkında zengin muhtevalı, özlu aynı konuda benzeri telif edilememiş Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n Nüzûl isiminde bir kitap yazdım.”²²⁴

Müfessirler yazdıkları tefsirlerin mukaddimelerinde bu konuyu ciddi bir şekilde ele almışlardır. Bunun dışında ilerleyen zamanlarda bu ilmin öneminden dolayı tefsir usulü eserlerini ve esbâb-ı nüzûl ile ilgili müstakil eserleri te'lif etmişlerdir. Subhî Sâlih te'lif edilen bu eserleri 3. asırdan 9. asıra kadar nakletmektedir.²²⁵ Biz bu kadar detay vermeyeceğiz. Bu eserlerden daha çok esbâb-ı nüzûl ile alakalı olan belli başlı eserleri akataracağız:

“1. Ali b. el-Medîni (v.h. 234), “Esbâbu'n-Nüzûl”. İlk yazılan eserdir.

²²¹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kurân*, 10. Baskı, (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1977), 119-120.

²²² Sâlih, *Mebâhis*, 121.

²²³ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 71; Sâlih, *Mebâhis*, 121; Zerkeşi, *Burhân*, 28.

²²⁴ Suyûtî, *İtkân*, 71.

²²⁵ Sâlih, *Mebâhis*, 121-125.

2. Ali b. Ahmed el-Vahidî (468), “Esbâbu'n-Nüzûl”. Bu eser, bu alanda yazılanların en meşhurdur. Hicri 1316 yılından beri Mısır'da basılmaktadır.

3. Abdurrahman b. el-Cevzî (597), “Esbabu'n-Nüzûl.

4. İbn Hacer el-Askalanî (852), “Esbabu'n-Nüzûl”. Bu eser müsvedde halindedir.

5. Ebu Ca'fer el-Mâzenderânî (588), “Esbabu'n-Nüzûl”.

6. Suyûtî (911), Lübabu'n-Nükûl fi Esbabi'n-Nüzûl. Suyûtî; “Bu konuda kısa fakat oldukça dolu, daha önce bir benzeri yazılmamış bir eserdir.”²²⁶ der.

7. Abdulfettah el-Kâdi, “Esbabü'n-Nüzûl” eserlerini sayabiliriz.

Türkçe olarak kaleme alınanlar ise:

1. Hasan Tahsin Emiroğlu, “Esbâb-ı Nüzûl.”

2. Ahmet Nedim Serinsu “Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'ün Rolü” isimli eserler bulunmaktadır.”²²⁷

Netice olarak müfessirler bu ilmin ortaya çıkması için tefsirlerinin başında bu ilimden bahsetmek, Kur'ân ilimleri kitaplarında bir konu olarak ele almak ve müstakil eserler vermek suretiyle gayret etmişlerdir.²²⁸ Esbâb-ı nüzûl ilmi, tamamen rivâyet yoluyla aktarılan naklî ilimler kategorisine girmesiyle ilk tefsir eserleriyle beraber başvurulan ve hicri 3. asırdan itibaren müstakil eserler verilmeye başlanan mühim bir ilim olmuştur.

1.1.3. Esbâb-ı Nüzûlün Önemi ve Faydaları

Sebeb-i nüzûl için; bir sûre veya âyetin sebebinin, nüzûl zamanının veya yerinin bilinmesi gerekir. Bunlar bilindiğinde ise o âyetin mânâsı, ahkâmı, kapsamı daha net ve kolay bir şekilde anlaşılır. Yâni o âyetle ilgili anlam ve hüküm açısından herhangi bir sorunla karşılaşmaz. Tefsirle uğraşan ilk dönem âlimleri bu ilme

²²⁶ Suyûtî, *İtkân*, 71.

²²⁷ Ömer Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1998), 61-62; Suyûtî, *İtkân*, 71; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 243; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 121. Ayrıca bk.: Serinsu, *Esbâb-ı nüzûlün Rolü*, 75-89.

²²⁸ Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hâcer el-Askalanî, *el-Ucâb fi beyâni 'l-esbâb*, thk. Fevâz Ahmed Zemerli, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2002), 18.

başvurmuşlar ve anlamına vâkıf olamadıkları müşkil âyetleri bu yöntemle tefsir etmişlerdir. Hicri ilk asırlarda her ne kadar yazılı olarak bu ilim tedvîn edilmese de uygulamada mevcut olduğu böylece anlaşılmış olmaktadır.

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili olarak İbn Teymiyye, “Nüzûl sebeplerini bilmek âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Bazı âyet ve sûrelerin ne gibi sebeplerle indirildiğini bildiren ilim dalıdır.”²²⁹ demektedir.

Vahidî’ye göre, “Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasına imkân sağlayan çok güvenli bir yoldur. Bir âyetin nüzûl sebebi bilinmeden ve âyetin bahsettiği konuyu anlamadan o âyetin hakiki mânâsını anlamak mümkün değildir.”²³⁰

İmam İbn Dakîk şöyle demektedir:

“Sebeb-i nüzûlü açıklamak Kur’ân’ın mânâlarını anlamada kuvvetli bir yoldur.”²³¹

Suyûtî ise, “Bu ilme faydasız diyenler, tarihi seyir içinde cereyan etmesinden dolayı böyle derler. Bu düşünce hatalıdır. Bilakis faydaları pek çoktur. Mânâyı anlamak ve müşkil konuları çözmek bu ilmin faydalarındandır. Seleften âyetlerin mânâsını anlayamayanlar esbâb-ı nüzûle başvurarak bu işkâli gidermişlerdir.”²³²

Bu aktardıklarımız kısaca esbâb-ı nüzûlün hem ne kadar gerekli olduğunu hem de âyetlerin anlaşılmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Cerrahoğlu’nun esbâb-ı nüzûl ile ilgili olarak yaptığı şu açıklamalar da önemlidir:

“Bir neticeye ulaşabilmek için, tabîî sosyal ve edebî ilimler, tarihle müştereken çalışırlar. Bu bakımdan tefsir ilmindeki sebeb-i nüzûl bahsini sadece tarihi yönden mülahaza etmemek gerekir. Hüküm teşriî, hüküm tahsisi, Allah’ın kelâmının anlaşılması gibi yönler de düşünülmalıdır. Tefsir ilminde, sebeb-i nüzûlün âyeti izâh ve beyân etmesi bakımından lüzûmu çok önemlidir. Zâten tefsir sahasında Sahâbeyi

²²⁹ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 47; Ayrıca Bk.: Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 5; Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 8.

²³⁰ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 10.

²³¹ Hâlid Abdurrahmân el-Akk, *Teshîlu'l-vusûl ilâ ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 8; Suyûtî, *İtkân*, 7.

²³² Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 7.

(r.a) yükselten en mühim âmîl de budur. Onlar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir âyet nâzil olduğunda, nüzûle sebep olan hâdiseyi ve sebebini, suâl soranın durumunu ve suâli sormasındaki sebebi bilirlerdi. Değişik sebeplerle ve çeşitli hâdiselere göre nâzil olan âyetler ayrı ayrı hükümleri ihtivâ ederlerdi. Sahâbe'nin bazıları ve bilhassa daima Peygamber'in (s.a.s.) yanında bulunan Sahâbe, hükümlerle sebepler arasındaki münâsebeti tesis edebilmişlerdir. Bidâyetteki tefsir ilmi, sebep-i nüzûlü bilmekten ibarettir. Hadis mecmualarının tefsir bâbları hemen hemen sebep-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir."²³³

Esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydaları arasında; hüküm çıkarma, mânâyı anlama, emir ve yasakların gönderilme hikmeti, vahyin tesbiti ve hükmün kimi ilgilendirdiği sayılabilir.²³⁴ Ayrıca Ulûmu'l-Kur'ân eserleri incelendiğinde esbâb-ı nüzûl mevzûsunu en başlarda aktarmaları da tefsir ilmi açısından konunun önemini açıkça ortaya koymaktadır.²³⁵

Zerkeşi'ye göre esbâb-ı nüzûlün faydası, "Tefsircilerin kitaplarında itina gösterdikleri, hakkında müstakil kitaplar yazdıkları, âyetlerin gönderiliş hikmetini anlamak, tahsis olan hükmü belirtmek, anlamına vakıf olmak ve hasr tehlikesini ortadan kaldırmak gibi faydaları olan bir ilimdir."²³⁶

Netice itibariyle nüzûl sebebini bilmenin faydalarını örnekleriyle beraber şöylece sıralayabiliriz:²³⁷

1) Sebeb-i nüzûlü bilmek olayın sadece tarihi yönü ile beraber Kur'ân-ı Kerîm'de emredilen şeylerin hikmetleri anlaşılır, mü'minin imânı kuvvetlenir, münkirin de doğru yolu bulmasına vesile olur. Meselâ:

İçkinin haram olmasının sebebini bildiğimizde, haram kılınmasındaki hikmetlerden olan; insanlar arasında düşmanlık ve buğzu, namazdan ve Allah'ı

²³³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 116.

²³⁴ Bk.: Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 8; Suyûtî, *İtkân*, 71; İbn Hâcer, *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb*, 20-21; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 137.

²³⁵ Bk.: Zerkeşi, *Burhân*, 28; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 89; Suyûtî, *İtkân*, 71.

²³⁶ Zerkeşi, *Burhân*, 28.

²³⁷ Biz burada tefsir usulü ve esbâb-ı nüzul kitaplarının çoğunluğunda yer alan faydaları aktardık. Bunlar dışında Muhammed Useymîn esbâb-ı nüzulün faydalarına farklı açıdan yaklaşarak ele almıştır. Bk.: Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *Usûl fî't-tefsîr*, (Riyad: Mektebetü'l-İslâmiyye, 2001), 11-14.

ziketmekten alıkoymasını, aklı ve ağır başlılığı gidermesini, sağlığa zarar vermesini, faydasız biçimde malı yok etmesini de biliriz.²³⁸

2) Âyetlerden kastedilen mânâ kolaylıkla ve tam olarak anlaşılır, şüphe ve yanlışlıklar (işkâl) izâle edilmiş olur. Meselâ:

Mervan b. Hakem, “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا” yani “Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmeğe hoşlananlar azâptan kurtulacaklardır!”²³⁹ âyetinin anlamını kavramada zorluk çekti. Şayet, kendisine verilenle sevinen, yapmadığı bir şeyle övülmesini isteyen herkes azap görürse, hepimiz azap görürüz şeklinde mânâ verirdi. Fakat İbn Abbâs (r.a), âyetin ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu, Resûlullâh (s.a.s.) kendilerinden bir konuda bilgi almak istediğinde bildiklerini O’ndan gizledikleri, yanıltıcı bilgiye başvurdukları verdikleri cevabın soruya uygun olduğunu gösterdikleri, bununla Resûlullâh’dan iltifat bekleedikleri şeklinde açıklama getirince, Mervan’ın karşılaştığı zorluk çözülmüş oldu.²⁴⁰

3) Âyetin sebab-i nüzûlü bilinirse hasr düşüncesini (sadece bir şeye has kılma) ortadan kaldırılır. Böylece bu hususta yapılması muhtemel hatalar önlenmiş olur. Kur’ân’da âyetin zâhiri mânâsı hasr ifade edebilir. Meselâ:

İmam Şâfiî (r.a), “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا” yani “De ki: Bana vahyolunanda haram edilmiş bir şey bulamıyorum.”²⁴¹ âyetinin mânâsının şöyle olduğunu söylemiştir:

“Şüphesiz ki kâfirler, Allah’ın (c.c) haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kabul ederek Allah’ın koyduğu sınırları aşmışlardır. Âyet, iddialarının zıddına nâzil olmuştur. Çünkü Allah, şöyle demek istemiştir:

‘Helâl, ancak haram kıldıklarınızda; haram ise, helâl kıldıklarınızdadır.’ Bu tıpkı; bugün tatlı yeme, diyen kişiye karşı, bugün tatlıdan başka bir şey yemem, diyen kişi gibidir. Âyetteki gaye, Allah’ın emrine karşı geldiklerini göstermektir; nefiy

²³⁸ Zürkânî, *Menâhil*, 1: 91; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 7-8.

²³⁹ Âl-i İmrân, 3/188.

²⁴⁰ Suyûtî, *İtkân*, 71-72; Akk, *Teshîlu’l-vusûl*, 9; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, 75; Ayrıca farklı örnekler için bk.: Suyûtî, *İtkân*, 72-73; Zerkeşî, *Burhân*, 31-32; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 8; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 117; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 91-93; Buhârî, “Tefsîr”, Âl-i İmrân, 3/16; Müslim, “Tefsîr”, 31.

²⁴¹ En’âm, 6/145.

değildir, hakikati belirtmektir. Allah Teâla sanki “Sizin helal kıldığınız ölü eti, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar dışında haram yoktur.” demek istemiştir. Yüce Allah bu âyetiyle sayılanların dışında her şeyin helal olduğunu kastetmiyor. Çünkü maksat, helal olanların değil, haramın ispat edilmesidir.”²⁴²

Yani bu âyete bakarak sadece sayılan dört şeyin haram kılındığı, bunun dışında yiyecek ve içeceklerden haram kılınan başka bir şeyin olmadığını söylemek doğru değildir. Çünkü bunların dışında da haram kılınanlar vardır. Bu âyetin sebep-i nüzûlü tetkik edilecek olursa görülür ki, inat ve kâfirliklerinden dolayı, Allah’ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal kılan kimseler hakkında nâzil olmuştur.²⁴³ Böylece bu âyetin onların istediklerinin zıt yönünde nâzil olduğu anlaşılır.

4) Sebebi husûsî gibi görünen âyetlerin, lafzının umumî olduğunu açıklar. Sahabe ve onların dışındakiler bazı olaylarda özel sebeplere istinaden inen ayetleri, herkesi kapsayıcı mânâda delil olarak kullandıkları görülmüştür. Meselâ:

İbn Ebî Hâtem şöyle demektedir:

“İbn Abbâs’a (r.a) “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا” yani “Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin!”²⁴⁴ âyeti hususî midir, yoksa umumî midir? diye sormuştum. Bana cevap olarak umumîdir, demişti.” Bu rivâyet hırsızlık yapan bir kadın hakkında nâzil olan âyetin umumî mânâda alındığını göstermektedir.²⁴⁵

İmam Suyûtî âyetlerde lafzın umûmîliğinin mi, yoksa sebebin husûsîliğinin mi önemli olduğu konusunda şöyle demektedir:

“Usûl ulemâsı bu konuda ihtilâf etmişlerdir. Bize göre en doğru olan, lafzın umûmîliğidir. Çünkü birçok âyetler belli sebepler için inmiştir. Hâlbuki usûl ulemâsı nüzûl sebepleri dışına çıkararak, âyetlerin umûmî mânâ ifâde ettiklerinde ittifak etmişlerdir. Mesela; Zihar âyeti Seleme b. Sahr, liân âyeti Hilal b. Ümeyye, kazif âyeti Hz. Aişe’ye (r.anhâ) iftira edenler hakkında nâzil olmuştur. Sonra umûma teşmil edilmiştir. Lafzın umumîliğini dikkate almayanlar, bu ve benzeri âyetler bir başka

²⁴² Suyûtî, *İtkân*, 72-73; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 93-94; Zerkeşî, *Burhân*, 29.

²⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 117-118.

²⁴⁴ Mâide, 5/38.

²⁴⁵ Suyûtî, *İtkân*, 74; Zerkeşî, *Burhân*, 28; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, 75; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 9; Ayrıca farklı örnekler için bk.: Suyûtî, *İtkân*, 73-74; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 9-10; Useymîn, *Usûl fi’l-tefsîr*, 13-14.

delilden dolayı hussîlikten çıkıp, umûmî mânâyâ hamledilmişlerdir, derler. Nitekim 6bazı âyetler hakkında bir delil bulunmasından dolayı, iniş sebeplerine ittifakla bağlı kalmışlardır. Zemaşerî, Hümeze sûresinde birinci âyetin sebab-i nüzûlünü verdikten sonra; ‘Ayette belirtilen o çirkin işi işleyen herkese şâmil olduğudur. Ta’riz yoluyla hükmünü icra ettiği için sebebin husûsî, cezanın ise umûmî olması câizdir.’ demiştir.²⁴⁶

Yine Suyûtî konuyla ilgili farklı örnekleri aktardıktan sonra bu bölümü şöyle bitirmektedir:

“Ulemâ her ne kadar belirli bir sebep için inen âyetin umûmîliği hakkında, nüzûl sebebine tahsis edilip edilmeyeceğini tartışmışlarsa da, hiçbiri ‘Kur’ân ve Sünnet’in umûmîliği belirli kişiye tahsis edilir.’ dememişlerdir. Bu konuda söylenebilecek tek söz, âyetin şahsın kişiliğine ait olması, benzerlerine teşmil edilmesidir. Âyetlerdeki umûmîlik, lafza göre değildir. Belirli bir sebebi olan âyet, emir veya nehiy ifade ediyorsa bu, hakkında ayet inen kişi ile onun durumunda olan kişileri içine alır. Şayet, âyetin medih veya zemme işaret eden yönü varsa, bu da hakkında âyet inen kişi ile onun durumunda olan kişileri içine alır.”²⁴⁷

5) Lafzında umûmîlik olmayıp belirli bir konuda inen âyetler, kesinlikle indiği kimseye tahsis edilir. Nüzûl sebebi âyetin ihtiva ettiği hükmü tahsis eder. Meselâ:

“وَسَيَجْزِيهَا الْآتِقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى” yani “Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur.”²⁴⁸ âyetleri icmâyla Hz. Ebûbekir es-Siddîk (r.a) hakkında inmiştir. Fahreddin Râzî bu âyetle birlikte, “إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقِيكُمْ” yani “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.”²⁴⁹ âyetini de delil olarak kabul ederek, Hz. Ebûbekr’in (r.a) Resûlullâh’tan (s.a.s.) sonra, insanların en faziletlisi olduğunu ileri sürer.²⁵⁰

Bu örneği verdikten sonra İmam Suyûtî, âyetin niçin hususî olduğunu şöyle açıklamaktadır:

²⁴⁶ Suyûtî, *İtkân*, 73.

²⁴⁷ Suyûtî, *İtkân*, 74.

²⁴⁸ Leyl, 92/17-18.

²⁴⁹ Hucurat, 49/13.

²⁵⁰ Bk.: Suyûtî, *İtkân*, 74; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 75.

“Hz. Ebûbekir hakkında inen bu âyetin umûmî mânâda olduğunu zanneden bazıları, bu husustaki genel kâideye uyarak, Hz. Ebûbekir gibi amel eden herkese bunu şâmil ederek yanılmışlardır. Bu doğru, hatadır. Çünkü bu âyette umûmîlik sîğası yoktur. Lam-ı ta’rifin umûmîliği ancak, ‘ism-i mevsul veya cemî’ sîğasında ma’rife’ olursa gerçekleşir. Bazıları buna, buradaki belirlilik vasfı (ahd) bulunmaksızın, müfred olması şartını da ilave ederler. Leyl sûresinin 17. ayetindeki “الآتَى” kelimesinde bulunan lâm, ism-i mevsûl değildir. Çünkü ism-i mevsûl mânâsında olan lâm’a ism-i tafdil olan şey, icmâyla sıla cümlesi olmaz. “الآتَى” kelimesi cemî’ değil, müfrettir. Bu kelimenin bir başkasından ayırt edilmesi, karşılıklı işin kaldırılması bakımından ism-i tafdil sigasıyla gelmesi, özellikle onun sorumlu tutulduğunu gösterir. Böylece âyetteki umûmîlik iddiası kalkar, âyetin Hz. Ebûbekir (r.a) hakkında nâzil olduğu kesinlik kazanır.”²⁵¹

Netice itibariyle hükümdeki ve kıyastaki ulaşılmak istenen sonuç, sezgiyle değil ancak esbâb-ı nüzûl ilmi ile bilinir ve bu ilim olmadan verilen mânâ, faydasız ve bozuk olur.²⁵² Buna göre de âyetin hükmündeki umûmîlik veya hususîlik tayin edilir.

6) Sebeb-i nüzûlü bilmek vahyin tesbitini, kolayca anlayıp ezberlemeyi sağlar. Sebeb bilinirse âyeti duyan kişinin zihninde hüküm kesinleşir.²⁵³ Meselâ:

Âsım b. Süleyman şöyle demiştir: “Enes b. Mâlik’e (r.a) Safâ ile Merve hakkında sordum. Şöyle dedi:

‘Biz ikisinin de câhiliye dönemi işlerinden olduğu görüşünde idik. İslam gelince aralarında sa’y etmedik. Bunun üzerine yüce Allah, ‘Şüphe yok ki Safa ile Merve Allah’ın alâmetlerindedir. Her kim Beyt’i hacceder veya umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde onun için bir sakınca yoktur.’²⁵⁴ buyruğunu indirdi.”²⁵⁵

Yani ashâb-ı kirâm, aralarında sa’y etmenin câhiliye dönemi işlerinden olduğu görüşüne sahiptiler. Sa’y etmenin esas hükmü de Yüce Allah’ın, “Allah’ın alâmetlerindedir.” buyruğu ile açıklık kazanmış olmaktadır.²⁵⁶

²⁵¹ Suyûtî, *İtkân*, 74; Ayrıca bk.: İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 44-47.

²⁵² Zürcânî, *Menâhil*, 1: 94; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 118.

²⁵³ Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 1: 7; Zürcânî, *Menâhil*, 1: 95.

²⁵⁴ Bakara, 2/158.

²⁵⁵ Buhârî, “Hac”, 80; Müslim, “Hac”, 264.

²⁵⁶ Useymîn, *Usûl fi’t-tefsîr*, 13.

1.1.4. Âyetlerin Esbâb-ı Nüzûl Bakımından Durumu

Sebebi nüzûl iki şey üzerine tahsis edilmiştir:

1) Olayın öneminden dolayı âyetin indirilmesi,

2) Allah Resûlü'ne soru sorulması üzerine bunun hükmünü bildirmek için âyetin indirilmesi.²⁵⁷

Fakat her âyet için sebep aramamak gerekir. Kur'ân'ın bütün âyetleri meydana gelen olaylar, soru ya da olayı açıklama üzerine inmemiştir. Bilâkis imân esasları ve İslâm'ın gereği olarak fert ve cemiyet hayatında Allah Teâlâ'nın emirlerini bildirmek için indirilmiştir.²⁵⁸

Dehlevî de, her âyetin sebab-i nüzûla ihtiyacı olmadığını ve müfessirlerin de bu görüşte birleştiklerini söylemektedir.²⁵⁹ Esbâb-ı nüzûl kaynaklarına baktığımızda her âyet için bir nüzûl sebebi görememekteyiz. Çünkü Kurân'ın nüzûlü bir olay, soru ya da bilgilendirme amaçlı inmemiştir. Âyetlerin nüzûlü için böyle bir şeye ihtiyaç da yoktur.

Suyûtî'nin mûteber rivâyetleri aktardığını belirttiği “Lübâbu'n-Nukûl” isimli eserinde, âyetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili 1053 hadis-i şerîf bulunmaktadır.²⁶⁰ Bunları incelediğimizde bazı sûrelerle ilgili bir rivâyet, bazen de bir âyet ile ilgili birkaç rivâyetin olduğunu görmekteyiz.

Vahidi'nin bâblara ayırdığı “Esbâbu'n-Nüzûl” isimli kitabında her bir bâbda nüzûl sebebi olan âyetler yer almaktadır. Kitabı incelediğimizde bu bâbların sayısı 469'dur.²⁶¹

Bunlara bağlı olarak Kur'ân-ı Kerim'in bütün âyetleri sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Bu aktardıklarımız ve diğer esbâb-ı nüzûl kaynakları incelendiğinde, âlimlerin yaklaşık 500 kadar âyetin bu şekilde nüzûl sebeplerinin bulunduğunu tesbit ettiklerini ve aktardıklarını görürüz.

²⁵⁷ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 73; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 89-90; İbn Hâcer, *el-Ucâb fi beyâni'l-esbâb*, 15.

²⁵⁸ Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb fi beyâni'l-esbâb*, 1: 5.

²⁵⁹ Ahmed b. Abdurrahîm Veliyyullah Dehlevî, *el-Fevzu'l-kebîr fi usuli't-tefsir*, (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Diraseti'l-Kur'aniyye, 2008), 18.

²⁶⁰ Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 9.

²⁶¹ Bk.: Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 539-568.

Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece aslında Kur’ân’ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmetsiz şekilde indiği düşünülemezse de esbâb-ı nüzûl tâbiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır.²⁶²

1.1.5. Esbâb-ı Nüzûlü Bilme Yolu ve Esbâb-ı Nüzûl Lafızları

Âlimler öneminden dolayı Kur’ân ilimleri içerisinde esbâb-ı nüzûlü, titizlikle ele aldılar. Biz bu ilmi, tefsir hareketlerinin ilk dönemlerinde tefsir kitaplarının mukaddimelerinden, müstakil olarak yazılmış esbâb-ı nüzûl kaynaklarından ve tefsir usûlü kitaplarından öğrenmekteyiz.²⁶³

Bu kitaplar, Kur’ân’ın nüzûlüne şahit olmuş olan Sahâbeden (r.anhum) rivâyet edilen hadislere dayanarak o sebepleri zikrederler. Bu hadisler, farklı derecededirler. Bir kısmının senedleri sahihtir, senedi zayıf olanlar vardır, bir kısmı da uydurmadır. Bazen de konuyla ilgili olarak sebebi nüzûlü nasıl anlamalıyız?, bundan kasıt nedir? gibi soruların cevabını bulmaya çalışan eserler de kaleme alınmıştır.²⁶⁴ Vâhidî bu konunun hassalığından dolayı şöyle demektedir:

“Seleften olan kişiler, Resûlullâh’ın (s.a.s.) uyarısından dolayı bir âyetin nüzûlü ile ilgili söz söylerken çok çekinirlerdi.”²⁶⁵ Yani aktarılan rivâyetlerin titizlikle ele alınmış ve ona göre tefsir edilmiş olduğunu buradan anlayabiliriz.

Âyetlerin nüzûl sebepleri, ancak bu olaylara şahit olmuş, dinlemiş kimselerden nakledilen sahih rivayetlerle tespit edilir. Bu da ashâb-ı kirâma has bir durumdur. Onlar bunu, cereyan eden olaylarla bilirlerdi. Hatta bazıları bilmiyorsa; Bu âyetin şu hususta indiğini sanırım, derlerdi. Ayrıca Kur’ân’ın nüzûlüne şahit olan bir Sahâbî, şu âyet şu konuda nâzil oldu, derse onun bu sözü “müsned hadis” olarak kabul edilir.²⁶⁶ İctihat ile nüzûl sebebini bilmek mümkün değildir. Şer’i bir delil yoksa onun hakkında konuşmak câiz olmaz. Çünkü delil yokken sebeb-i nüzûl hakkında konuşmak gayb

²⁶² Demirci, “Esbâb-ı nüzûl”, 11: 360.

²⁶³ Bk.: İbn Hâcer, *el-Ucâb fi beyâni 'l-esbâb*, 18.

²⁶⁴ Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, 61.

²⁶⁵ Bk.: Vâhidî, *Esbâbu 'n-nüzûl*, 11.

²⁶⁶ Bk.: Sâlih, *Mebâhis*, 133; Suyûtî, *İtkân*, 75-76; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 95.

hakkında konuşmak gibidir.²⁶⁷ Sebeb-i nüzûlü bilmenin en sağlam yolu sahih olan haberlere istinad etmektir. Bu gibi rivâyetlerin de ashâb-ı kirâma (r.anhum) kadar ulaşmış olması lazım gelir. Sebeb-i nüzûl hakkındaki haberler merfû olarak Resûlullâh'a (s.a.s.) ve Sahâbeye ulaşmazsa makbul addedilmezler.”²⁶⁸

Şurası da gözden kaçmamalıdır ki yukarıda bahsettiğimiz gibi Sahabî sözü “müsned” kabul edildiği gibi, tabiûn sözü de “merfû” rivâyet kabul edilmektedir. Ancak bu haber “mürsel” haberdur. Şayet hadisin senedi sahîh olur, haber “Mücahid İkrime ve Said b. Cübeyr” gibi mufessirler tarafından nakledilir, ya da diğer bir mürsel haberle desteklenirse, kabul edilir.²⁶⁹ Zaten Suyûtî kendi kitabında bu rivâyetlere yer vermiştir.²⁷⁰ Bu da sadece Sahâbe (r.anhum) kavillerinin değil, aynı zaman da tabiûndan gelen nakillerin de bizim için önemini ve nüzûl sebebi olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Müfessirler çoğu zaman, bir âyetin nüzûlü için birden fazla sebep zikrederler. Bundan dolayı sahih rivâyeti öğrenmek için ibareye bakmak gerekmektedir. Bunlardan rivâyetin nüzûl sebebine ait olduğunu ifade eden net tâbirler şunlardır:

- 1) “سبب نزول هذه الآية كذا” bu âyetin sebebi nüzûl şudur, şeklinde başlar.
- 2) “فأنزل الله تعالى هذه الآية” bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi, şeklindedir.
- 3) “فنزلت هذه الآية” bu hâdisi üzerine şu âyet nâzil oldu, şeklinde yer almaktadır.

Bazen de Peygamberimiz'e (s.a.s.) soru sorulur ve arkasından vahiy gelirdi. Hâdiseye göre de bu âyetin sebep-i nüzûlü olup olmadığı anlaşılırdı.²⁷¹

Ayrıca nüzûl kitaplarında aktarılan her rivâyet esbâb-ı nüzûl kapsamına girmemektedir. Bu rivâyetler, olayı açıklamak için ve o âyetle ilgili olan bir vakâ olduğu için kitaplarda yerini almıştır. İbn Teymiye, sebebi nüzûlü tespit ile ilgili olarak şöyle demektedir:

²⁶⁷ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 10; Kâfiyeci, *et-Tefsîr fi kavâidi ilmi't-tefsîr*, 47.

²⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 118; Ali Turgut, *Tefsîr Usûlü Ve Kaynakları*, (İstanbul: İFAV, 1990), 137.

²⁶⁹ Suyûtî, *İtkân*, 76.

²⁷⁰ Bk.: Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 8.

²⁷¹ Bk.: Zürcânî, *Menâhil*, 1: 96; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 118; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 235; Suyûtî, *İtkân*, 77; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 81-82.

“Onların ‘Bu âyet şu olay hakkında inmiştir.’ şeklindeki sözleri ile bazen nüzûl sebebi kastedilir, bazen de her ne kadar sebep olmasa da mânâsı kastedildiği için bu açıklama âyete dâhil olur. Bu durumda, ‘Bu âyetle şu kastedilmiştir.’ dersin.”²⁷²

Suyûtî ise bununla ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

“Sahâbe ve tabiûn âdetlerinde görüldüğü gibi aralarından biri, “نزلت هذه الآية” (şu âyet bu konuda inmiştir) dediğinde, bu sözüyle âyetin sebep-i nüzûlünü değil, ihtivâ ettiği hükmü kastederler. Bu da olan şeyi nakletmek değil, hükmün doğruluğunu, âyetle delillendirmektedir.²⁷³ Ayrıca âyetin olayın meydana geldiği günlerde inmediği esbâb-ı nüzûl kitaplarında mevcut ise, (Vahidî’nin Fil sûresine nüzûl sebebi olarak Habeş ordusunun Kâbe’ye hücumunu göstermesi gibi) o olay esbâb-ı nüzûlden bir şey değildir. Bilâkis o, Nuh, Ad, Semûd kavimleri ile Kâbe’nin inşâ edilişi gibi, geçmiş olaylardan bir haberdir. Örneğin; “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا”²⁷⁴ yani “Allah İbrâhim’i dost edinmiştir.” âyetinde, Allah Teâlâ’nın Hz. İbrahim’i dost edinmesi, açıkça görüldüğü gibi, bu âyetin nüzûlüne sebep değildir.”²⁷⁵

Bazen rivâyetler aktarılırken birden fazla sebep verilmektedir. Bir âyetin nüzûl sebebi hakkında böyle bir durum varsa:

1) İlk olarak bu rivâyetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır.

2) Sahih rivâyetin birden fazla olması durumunda râvinin olayı bizzat görmesi veya rivâyetin daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır.

3) Bu şekilde tercihe elverişli bir sebebin de tesbit edilememesi halinde anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivâyetlerin cem’ ve telifi yoluna gidilerek âyetin her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nâzil olduğu kabul edilir.

4) Bu da mümkün değilse söz konusu âyetin ayrı ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.²⁷⁶

²⁷² İbn Hâcer, *el-Ucâb fî beyâni ’l-esbâb*, 17; Suyûtî, *Lübâbu ’n-nukûl fî esbâbi ’n-nüzûl*, 8.

²⁷³ Zerkeşi, *Burhân*, 33; İbn Hâcer, *el-Ucâb fî beyâni ’l-esbâb*, 17.

²⁷⁴ Nisâ, 4/125.

²⁷⁵ Suyûtî, *İtkân*, 76.

²⁷⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 237-238; Ayrıntı ve örnekler için bk.: Suyûtî, *İtkân*, 77-81; Zürcânî, *Menâhil*, 1: 97-101; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis*, 82-88.

Bahsettiğimiz gibi esbâb-ı nüzûl ilmi tamamen sem'î ve naklî bir ilimdir. Bundan dolayı akıl ve istidlâl ile bu ilim ortaya konulamaz. Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivâyetler hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde yer almaktadırlar. Bu ilimle ilgili yazılan kitaplar da zaten bu rivâyetleri aktarmaktadırlar. Esbâb-ı nüzûl ilmi ile meşgul olunmasının nedeni de Kur'ân'ın en doğru bir biçimde tefsir edilmek istenmesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİNİN NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

3.10. SÛRENİN NÜZÛL SEBEBİ VE NÜZÛL ORTAMI

Haşr sûresinin tefsirine geçmeden önce, sûrenin tefsirini daha iyi anlamak ve bunun alt yapısını oluşturmak için bazı önemli malûmata sahip olmak faydalı olacaktır. Kur’ân-ı Kerîm âyetleri, birçok sûrede farklı yerlerde Yahudiler’den bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Haşr sûresinin, Medine’de bulunan Yahudi gruplarından olan Benî Nadîr hakkında nâzil olması ayrı bir önem arz etmektedir. Sûrenin nüzülnü hazırlayan ortamı ve bu ortamdaki toplumsal yapıyı bilmek sûrenin idrak ve tefekkürünü kolaylaştıracaktır.

2.1.1. Sûrenin Nüzûl Sebebi

Müfessirler Haşr sûresinin Benî Nadîr hakkında indiğini söylemişlerdir. Bununla ilgili iki ayrı rivâyet aktarılmaktadır:

1) M. Hamidullâh, bu ilk rivâyetin kusursuz bir rivayet zinciriyle bize geldiğini ve gerçekten de tercih edilecek bir nitelik taşıdığını söylemiştir.²⁷⁷ Vâhidî, Haşr sûresinin ilk altı âyetinin nüzülnü sebebi olarak bu rivâyeti almıştır. Bu rivâyetteki olay şöyledir:

“Ka’b b. Mâlik’in oğlu, Resûlullâh’ın (s.a.s.) ashâbından birisinden şöyle nakletmektedir:

“Kureyş kâfirleri Bedir gazvesinden sonra Yahudiler’e bir mektup gönderdiler. ‘Siz halkaları (bir çeşit silah) ve kaleleri olan bir kavimsiniz. Siz bizim ashâbımızla (Medine’ye hicret edenlerle) mutlaka savaşacak ve şöyle şöyle yapacaksınız. Bizimle sizin kadınlarınıza hizmet edenler (halhallar) arasına herhangi bir şey girmesin.’ demişlerdir. Onların mektubu Yahudiler’e ulaşınca, Benî Nadîr anlaşmayı bozmak üzere toplandı. Resûlullâh’a (s.a.s.) elçi gönderdiler. Elçi şöyle dedi: ‘Ashâbından otuz kişiyle bize gel. Bizden de otuz din adamı sana karşı gelsin. Bizim yurdumuzla sizin

²⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 1: 484.

aranızda orta yerde buluşsunlar. Sen'den gelen haberi dinlesinler. Eğer onlar seni tasdik eder ve imân ederlerse biz de sana imân ederiz.'

Bu teklifi kabul eden Resûlullâh (s.a.s.) yanında ashâbından otuz kişiyle yola çıktı. Yahudi din adamlarından da otuz kişi ona karşı çıktı. Mübareze edilecek yerde karşı karşıya geldiklerinde, Yahudiler birbirlerine, "O'nunla nasıl başedebilirsiniz? O'nunla beraber kendinden önce ölümü seven otuz ashâbı var.'dediler. Resûlullâh'a (s.a.s.) elçi göderdiler ve dediler ki: 'Altmış kişiyiz. Biz nasıl anlaşacağız? Sen ashâbından üç kişi çıkar, biz de din adamlarımızdan üç kişi çıkaralım. Eğer bizim adamlarımız sana imân ederlerse biz de sana imân eder ve seni tasdik ederiz.' Resûlullâh (s.a.s.) ashâbından üç kişiyle beraber çıktı. Yahudiler de üç kişi çıkardılar. Hançerlerini kuşandılar ve Resûlullâh'ı (s.a.s.) öldürmek istediler. Benî Nadîr'den bir kadın, kardeşine (Ensar'dan Müslüman olan bir adamdı) haber gönderdi. Benî Nadîr'in Resûlullâh (s.a.s.) ile olan anlaşmayı bozmaya niyetli olduklarını haber verdi. Kadının kardeşi de süratle haberi Resûlullâh'a (s.a.s.) ulaştırmak için yola çıktı. Onların haberini gizlice Resûlullâh'a (s.a.s.) bildirdi. Resûlullâh (s.a.s.) bunun üzerine geri döndü. Sabah olunca onların üzerine ordu gönderdi. Onları muhasara altına aldı ve onlara savaş açtı. Bu durum onlar az bir deve almaları ve halkayı terk etmeleri karşılığı sürgün edilinceye kadar devam etti."²⁷⁸

2) İkinci rivâyet ise ilk dönem tarih ve tefsir kitaplarında yer almaktadır ve daha müteber olanıdır. Bu olayın şöyle cerayan ettiği rivâyet edilmektedir:

"Hicretin 4. yılının Safer ayında (Temmuz 625) meydana gelen Bi'ri Maûne gazvesinde²⁷⁹ Sahabe-i Kiram'dan (r.a) yetmiş kişi şehid edilmiş, bunlardan sadece Amr b. Ümeyye ed-Damrî kaçıp kurtulmuştu. Amr Medine'ye dönerken yolda kendisiyle karşılaşan Âmiroğullarından iki kişiyi öldürdü. Öldürülen bu iki kişinin, kendilerine dokunulmayacağına dair Rasulullah (s.a.s) ile bir antlaşmaları vardı. Amr ise bu antlaşmayı bilmiyordu. Medine'ye gelince bu durumu Resûlullâh'a (s.a.s.)

²⁷⁸ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 435-436; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 340-342; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 438; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 354; Nûruddîn Ali b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ bi ahabâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Kâsım Sâmerî, (Kâhire: Müessesetü'l Furkân Litturâsi'l-İslâmî, 2001), 1: 297-298; San'ânî, *el-Musannef*, 5: 358-361; Buhârî, "Megâzî", 14; Ebû Davûd, "Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey", 22.

²⁷⁹ Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 378; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 137; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 545.

bildirdi. Resûlullâh da (s.a.s) bunların diyetlerini ödeyeceğini söyledi. Resûlullâh Nadîroğulları'na giderek Medine vesikası gereği öldürülen iki kişinin diyeti hususunda kendisine yardımcı olmalarını istedi. Nadîroğulları şöyle dediler: 'Ey Ebû Kasım! Bizden istediğin yardım hususunda sana istediğini vereceğiz.' Bu sırada Resûlullâh (s.a.s.) onların evlerinden birinin duvarının dibinde oturuyordu. Nadîroğulları bir suikast planlayarak birbirlerine şöyle demişlerdi: 'Siz bu adamı bir daha bu şekilde bulamazsınız. Kim şu evin üzerine çıkıp ta onun üzerine taş düşürerek bizi ondan kurtarır?' Bu teklifi içlerinden Amr b. Cehhaş b. Ka'b kabul etmiş ve 'Bu işe ben varım.' demişti. Rasulullah da (s.a.s.) içlerinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu Sahabiler'den (r.anhum) bir toplulukla orada otururken Amr taşı düşürmek üzere oraya çıkmış, o sırada Rasulullah'a (s.a.s.) bu suikast planı hakkında vahiy gelmiştir. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) oradan kalkıp hissettirmeden ayrılmış ve Medine'ye dönmüştür. Resûlullâh (s.a.s.) tekrar duvarın dibine geri dönmeyince Sahabiler onu aramaya başlamışlar ve Medine'den gelen birine onu sormuşlar o da Resûlullâh'ı, Medine'ye girerken gördüğünü söylemiştir. Sahabiler oradan ayrılıp Medine'ye gelmişlerdi. Resûlullâh onlara Yahudiler'in hıyanetini bildirmiş ve bu Yahudiler'le savaş yapmak için hazırlanmalarını emretmiştir. İşte bu sûre, bu kabile ve bu olay hakkında nâzil olmuştur."²⁸⁰

Her iki rivâyete göre de Resûlullâh (s.a.s.), Nadîroğulları'nın kendisine suikast planladıklarını öğrenmiş ve onlara haber göndererek on gün içinde Medine'yi terketmelerini istemiştir.

2.1.2. Sûrenin Nüzûlü Zamanında Medine'deki Toplumsal Gruplar

Medine'de Müslüman'ların dışında şehrin çoğunluğunu oluşturan iki toplum bulunuyordu. Bunlar Yahudiler ve müşrik Araplar'dı. Çok az da olsa Hristiyanlar da mevcuttu. Bu bakımdan nüfusu kalabalık bir şehirdi.

Hicret sonrası, Mekke'li 186 aile, bir o kadar sayıda Medine'li ailenin yanına bir hukuki anlaşma (muâhat) sonucu yerleştirilmiş ve onlarla bütün bir hale

²⁸⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, 282-283; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 550-551; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 53-54; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 382-383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 143-144; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acî, (Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1988), 3: 354-355.

getirilmişti. Hicretin hemen başlangıcında yaklaşık 400 aile reisinin İslam'ı kabul ettiği göz önünde bulundurulursa, Müslümanlar'ın toplam sayısının çok daha fazla olması gerekir.²⁸¹ Bu durumla ilgili olarak şu hadisi aktarmak uygun olacaktır:

“Huzeyfe'nin (r.a) naklettiğine göre, Rasulullah (s.a.s.) bize şöyle dedi: ‘İslam'ı kabul eden herkesin adını yazıp bana getiriniz.’ Ve biz, kendisine binbeşyüz kişinin adını yazıp getirdik.”²⁸²

İslam tarihindeki bu ilk nüfus sayımında kaydedilen 1500 Müslüman'ın yanı sıra, Medine'de henüz İslam'ı kabul etmemiş olan Arap kabileleri de bulunmaktaydı. Bunlardan ayrı olarak, neredeyse Araplar'la aynı sayıda olan Yahudiler de vardı. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret ettiği sırada bu şehirde yaklaşık 6.000 müşrik Arap, 4000 Yahudi ve 50 civarında Hristiyan Arap mevcuttu.²⁸³ Bu durumda Medine'de, hicrî 1. yılında on binden fazla bir nüfusla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.²⁸⁴

Bu rakamlar hicretin ilk yılındaki nüfusu ifade etmektedir. Benî Nadîr gazvesinin, hicretin dördüncü yılında vukû bulduğunu²⁸⁵ düşünürsek Müslümanlar bakımından bu sayı daha fazladır. Çünkü Uhud savaşına katılan 700 civarında Müslüman bulunmaktadır.²⁸⁶

Evs ve Hazrec vaktiyle iki kardeş idi. Bunların soyundan gelen insanlar Medine'de iki rakip kabile oluşturdular. Hicretten yaklaşık altı-yedi yıl önce meydana gelen ve kardeşler arasında yapılan Buâs savaşında, Hazrecliler galip geldiler ve şehirdeki Yahudiler'le ittifak anlaşması yaptılar. Tabi her iki kabilenin bilge kişileri bu kardeş savaşlarından bıkip usanmışlardı.²⁸⁷ Ayrıca Hazrecliler, hicretten önce kendilerine bir kral seçmeye karar vermişler ve gerçekten de, Resûlullâh'ın (s.a.s.)

²⁸¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 162.

²⁸² Buhârî, “Cihad ve Siyer”, 181; Müslim, “İmân”, 149.

²⁸³ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Hukuk İlmine Yardımları*, nşr. Salih Tuğ, (İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1962), 21; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 162.

²⁸⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 162.

²⁸⁵ Vâkıdî, *Megâzî*, 282; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 53.

²⁸⁶ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 334; Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 230; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 41; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 37.

²⁸⁷ Bk.: Buhârî, “Menâkibu'l-Ensâr”, 3; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 197-198; Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 181-182; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 162.

Medine'ye geldiği günlerde, Medineli tüccarlara, Abdullah b. Ubey'in taşıyacağı bir tac yapılması siparişi vermişlerdi.²⁸⁸

Yahudiler ise Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kurayzâ olmak üzere üç ana kabileye ayrılmışlardı. Bunlardan ilki Hazrecliler'le, sonuncusu ise Evsliler'le ittifak halindeydi.²⁸⁹ Semhûdî bunlar dışında, Medine'de yaşayan yirmiden fazla Yahudi kabilesinin bulunduğunu söylemektedir.²⁹⁰

Yahudiler içinde de bir takım iç çatışmalar vardı ki, bunlardan bazıları bir Arap kabilesinin müttefiki olduğunda, diğer bazıları, birincinin hasmı durumundaki başka bir Arap kabilesi ile ittifak anlaşması yapıyordu.²⁹¹

Hristiyanlar'a gelince; bunların Medine'deki sayıları hemen hemen yok denecek kadar azdı. Evs kabilesinden Ebû Amir adında birinden söz edilir ki bu zat Hristiyanlığı kabul etmiş ve daha sonra keşiş olmuştur. Oğlu Hanzala ise en seçkin Müslümanlar arasına katılıp, Uhud Savaşı'nda şehit düşmesi üzerine Gasîlü'l-Melâike (Melekler tarafından yıkanmış) unvanını almıştır.²⁹² İslam'a düşman olan Ebû Amir Medine'yi terk edip, Mekkeliler safında İslam'a karşı savaşmak üzere yanında elli kadar avanesi ile Uhud Savaşı'na katılmış, sonunda tüm ümidini yitirince gidip Bizans topraklarına yerleşmiştir. Kaynaklarda, Medine'de Hristiyanlık'la ilgili başka bir olaya rastlanılmamaktadır.²⁹³

İslam öncesi Medine'sinde bunlardan dışında diğer dinlerin temsilcileri ile ilgili hiçbir ize rastlanmamaktadır.²⁹⁴

²⁸⁸ Bk.: Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 203; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 226-227; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 397-398.

²⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 155-156; Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 172-173; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid, (Beyrût: Dâru'l-Mârifet, 1976), 2: 319.

²⁹⁰ Bk.: Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 1: 301-307.

²⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 163.

²⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 138.

²⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 226-227; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 164.

²⁹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 164.

2.1.3. Sûreye Muhatap Olan Kabile: Benî Nadîr

2.1.3.1. Tarihi Süreçleri ve Yesribe Yerleşmeleri

Benî Nadîr, Yesrib'e milâttan sonra 70'te Filistin bölgesindeki savaştan kaçarak Medine civarına yerleşen üç Yahudi kabilesinden biridir. Bunların en kalabalıklarıdır ve kabileleri 700 kişiden oluşmaktadır. Soylarının Hz. Hârûn'dan geldiğini iddia ederler.²⁹⁵

Medine'nin dış tarafındaki Garas nahiyesinde ikamet eden Nadiroğulları, Evs kabilesinin müttefikiydiler. Bu kabilenin kendisine ait bahçeleri ve müstahkem kaleleri mevcuttu. Bedir savaşına kadar Peygamber (s.a.s.) ile herhangi bir sürtüşmeye girmeyen ve anlaşma yapan Benî Nadîr Yahudileri,²⁹⁶ Bedir zaferinden sonra Mekke müşrikleriyle görüşüp Müslümanlar aleyhine ittifak yapmışlardır.²⁹⁷

O dönemde Yahudiler arasındaki mücadelede Benî Nadîr, diğer Yahudi kabilelerine üstünlüğünü kabul ettirmişti. Benî Nadîr'den bir kişi onlardan birini öldürdüğünde yarım diyet verirken onlar tam diyet ödüyorlardı. Ancak hicretten sonra Peygamber (s.a.s.), hakemlik ettiği böyle bir olay münasebetiyle bu eşitsizliği ortadan kaldırdı. Hicretten sonra hazırlanan Medine anayasasına yine Evs kabilesinin müttefiki olarak katıldılar.²⁹⁸ Önceleri Resûlullâh'a (s.a.s.) karşı bir düşmanlıklarına rastlanmayan Benî Nadîr Yahudileri, Bedir gazvesinin ardından Benî Kaynukâ'nın şehirden sürülmesine ve kendi kabilelerinden Müslümanlar aleyhine kışkırtıcı şiirler söyleyen ve yıkıcı faaliyetlerde bulunan ünlü şair Kâ'b b. Eşref'in öldürülmesine çok kızdılar.²⁹⁹ Aynı zamanda korkuya kapılarak Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) ile yeni bir antlaşma yaptılar.³⁰⁰ Fakat daha sonra Uhud Gazvesi'nin hazırlıkları sırasında bir gece 200 adamıyla birlikte gelen Ebû Süfyân'a Müslümanlar hakkında istediği bilgileri verdiler. Bu savaşta İslâm ordusunun tam bir üstünlük sağlayamamasından aldıkları

²⁹⁵ Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 1: 297; Nedvî, *Sîretü'n-nebevî*, 171; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 319.

²⁹⁶ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 320.

²⁹⁷ Bk.: Vâkîdî, *Megâzî*, 289; Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 1: 300-303.

²⁹⁸ Bk.: İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2: 319-322.

²⁹⁹ Bk.: Vâkîdî, *Megâzî*, 150; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 11-13; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 491; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 7-9; Buhârî, "Megâzî", 15; Müslim, "Cihad ve Siyer", 119.

³⁰⁰ Bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 30; Vâkîdî, *Megâzî*, 150.

cesaretle de müşriklerin Peygamber’i (s.a.s.) öldürme teklifini olumlu karşılayıp antlaşmalarını bozma eğilimine girdiler.³⁰¹

2.1.3.2. Benî Nadîr Gazvesinin Sebep ve Sonuçları

Resûlullâh, (s.a.s.) Medine’ye geldiğinde Benî Nadîr, Resûlullâh (s.a.s.) ile birbirlerini öldürmeme konusunda anlaşma yaptı. Resûlullâh (s.a.s.) da onların bu teklifini kabul etti. Resûlullâh (s.a.s.) Bedir savaşını yapıp müşriklere karşı galip gelince Benî Nadîr’den bazıları dedi ki:

“Vallahi bu Tevrat’ta vasfını bulduğumuz peygamberdir. O’nun görüşünü reddetmeyiniz.” Resûlullâh (s.a.s.) Uhud savaşını yapıp Müslümanlar da yenilince Benî Nadîr anlaşmayı bozdu. Resûlullâh’a (s.a.s.) ve Müslümanlar’a olan düşmanlıklarını açıktan ifade ettiler. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) onların etrafını kuşattı ve Medine’den sürülmeleri karşılığında onlarla anlaşma yaptı.³⁰² Kısacası olay böyle cereyan etmişti. Tabi bu anlaşmayı bozmalarının sebepleri vardı. Resûlullâh’a (s.a.s.) karşı suikast planlamışlar ve bunda başarılı olamamışlardı. Haşr sûresinin nüzûl sebebinde bu suikast olaylarını aktarmıştık.

Resûlullâh, (s.a.s.) planlanan bu suikasti öğrendikten sonra olaylar şöyle meydana gelmişti: Resûlullâh (s.a.s.), Benî Nadîr kabilesine Muhammed b. Mesleme’yi göndererek onların anlaşmayı bozduklarını ve kendisine karşı suikast girişiminde bulduklarını bildirdi. On gün içinde Medine’yi terketmelerini aksi takdirde on gün sonra onların boynunu vuracağını haber vermesini söyledi. Bunun üzerine Benî Nadîr, “Göç ederiz.” diyerek hazırlıklara başladılar.³⁰³

Benî Nadîr yol hazırlıkları yaparken Avf oğullarından Abdullah b. Übey b. Selûl, Vedia b. Malik, Süveyd ve Dâis, Benî Nadîr’e bir kişi göndererek, “Yerinizden ayrılmayın, kendinizi koruyun. Zira biz sizleri asla yalnız bırakmayız ve onlara teslim etmeyiz. Savaşırsanız sizinle beraber savaşırız. Çıkıp giderseniz sizinle beraber gideriz.” dediler. Hatta kendilerinin iki bin kişiyle yardıma geleceğini, Kurayzâoğulları ve Gatafan kabilesinin de onlara yardım edeceğini söylediler. Bunun üzerine Benî Nadîr Yahudileri Resûlullâh’a (s.a.s.) haber göndererek, “Biz

³⁰¹ Nadir Özkuyumcu, “Benî Nadîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 275.

³⁰² Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, 435; Ebû Davûd, “Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey”, 22.

³⁰³ Vâkidî, *Megâzî*, 287; Taberî, *Tarihü’t-Taberî*, 2: 552-553; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kebîr*, 2: 54.

yurdumuzdan çıkmıyoruz, elinden geleni arkana koyma!” diye haber gönderdiler. Resûlullâh (s.a.s.) ve ashâbı bunun üzerine tekbir getirdiler.³⁰⁴

Sonra Resûlullâh (s.a.s.) Medine’de yerine Abdullah ibni Ümmü Mektum’u bırakıp Benî Nadîr yurduna doğru hareket etti. Resûlullâh (s.a.s.) ikinci namazını Benî Nadîr’in bağ ve bahçeleri arasında kıldı. Onları muhasara altına aldı. Benî Kurayzâ da muâhedeyi bozarak Benî Nadîr’in yanında yer aldı.³⁰⁵ Benî Nadîr, kalelerine sığınarak orada savunma yapmaya başladılar. Resûlullâh (s.a.s.) onlara emrini bir kez daha tekrarladı; “Medine’den çıkıp gidiniz.” Benî Nadîr, bu teklifi kabul etmedi ve şöyle dediler:

“Ölüm, bize, senin teklif ettiğin şeyden daha kolaydır. Ölümü göze alır teklifini kabul etmeyiz.” Bu sözlerle adeta meydan okudular. Elllerinde oklar ve taşlarla kalelerinin üzerinde sıralandılar ve kalelerden Müslümanlar’a ok ve taş attılar. Ayrıca Benî Nadîr, münâfiklardan yardım beklediler. Fakat hiçbir yardım göremeyince içlerine korku düştü.³⁰⁶

Kalelerinin sağlamlığından dolayı, Resûlullâh (s.a.s.) onlarla çarpışmayı uygun görmedi ve farklı bir taktik izledi. Allah’ın izniyle onların hurmalarını kesmeyi ve evleri yakmayı emretti. Bunun üzerine Benî Nadîr, buldukları kalelerden, “Ey Muhammed! Sen yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı yasaklıyor ve bunu ayıplıyordun. Hurmaların kesilmesi ve yakılması da nedir?” diye seslendiler.³⁰⁷ Allah Teâlâ onlara cevaben, bunun kendi izniyle ve fâsıkları perişan etmek için olduğunu bildirdi.³⁰⁸

Tabi Benî Nadîr, bir yıl boyunca yiyeceklerinin olduğunu, kalelerine taş taşıyacaklarını ve sularının da var olduğunu söyleseler³⁰⁹ de Resûlullâh’ın bu taktiği karşısında bir şey yapamadılar. Uygulanan bu taktik ve Benî Nadîr’in beklediği yardımın gelmemesi sonucu on beş günlük kuşatmadan sonra teslim oldular.³¹⁰

³⁰⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, 287; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 144; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 553; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54.

³⁰⁵ Buhârî, “Megâzî”, 14.

³⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54; Vâkıdî, *Megâzî*, 289; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383.

³⁰⁷ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 145; Vâkıdî, *Megâzî*, 289; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3: 255.

³⁰⁸ Bk.: Haşr, 59/5.

³⁰⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, 287; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 553.

³¹⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 415; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 145; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 553; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54; Vâkıdî, *Megâzî*, 287.

Bunun üzerine onlar Resûlullâh'a, (s.a.s.) silahlarını bırakarak, develerinin taşıyabileceği kadar eşyalarını beraberlerinde alıp götürmeleri ve can güvenliklerinin sağlanması şartıyla Medine'den çıkıp gitmeyi teklif ettiler. Resûlullâh (s.a.s.) onların bu tekliflerini kabul etti. Bunun üzerine Benî Nadîr, develerinin taşıyabileceği kadar eşya alarak Medine'den ayrıldılar. Giderken evlerini kendi elleriyle yıkıyorlardı. Ayrıca başlarına gelen bu hadiseden dolayı üzülmeklerini göstermek için de kadınlar en kıymetli elbiselerini giyinmişler, ziynetlerini takınmışlardı. Defler, düdüklü çalarâk eğlenir bir halde toplam 600 develik bir kervan ile Medine'yi terk ettiler. Onların bir kısmı Hayber'e, diğer bir kısmı da Şam taraflarına (Ezriât-Erîhâ) gittiler.³¹¹ Benî Kurayzâ kabilesi ise Benî Nadîr'e yardım etse de yeni bir anlaşmayı kabul ettikleri için yerlerinde kaldılar.³¹²

Benî Nadîr, develerine yükledikleri mallar dışında geride birçok hurmalıklar, araziler, ekinler, su kuyuları, koyun, sığır ve at gibi birçok hayvanlar bıraktılar. Ayrıca arkalarında 50 adet zırh, 50 adet miğfer, 340 kadar da kılıç kaldı. Benî Nadîr'den sadece Yâmin b. Umeyir ve Ebû Sa'd b. Vehb isimli iki kişi müslüman oldular. Bunlar ise mallarıyla birlikte kalelerinde kaldılar.³¹³

Netice olarak Benî Nadîr sözlerinde durmadıkları ve münâfıklarla beraber hareket ederek Müslümanlar'a düşmalıklarını sergiledikleri için kendi yurtlarından sürüldüler. Ayrıca Müslümanlar, münâfıklarla ortak hareket ederek sinsice planlar kuran bu düşman kabileden kurtulmuş oldular. Benî Nadîr'in sürgünü sonucunda da fesad ortamı azalmış, Medine'de daha huzurlu bir ortam oluşmuştu. Müslümanlar'ın şehre hâkimiyetinin artması sebebiyle münâfıklar ve diğer Yahudiler, Müslümanlar'a karşı tutumlarını düzelttiler.

3.10. ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA HAŞR SÛRESİNİN TEFSİRİ

Hicri 4. Yılda meydana gelen Benî Nadîr gazvesi³¹⁴ o yıl Müslümanlar lehine sonuçlanan en mühim olaydır diyebiliriz. Çünkü Medine'de bulunan ve şehrin en eski

³¹¹ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383; Vâkıdî, *Megâzî*, 289-290; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 554-555; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54; Ya'kubi, *Tarîhu'l Ya'kubi*, 1: 368.

³¹² Buhârî, "Megâzî", 14; Müslim, "Cihâd", 62.

³¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 145; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 384; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2, 555; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54.

³¹⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, 282; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 53.

sâkinlerinden olan büyük bir kabilenin sürgün edilişi önemli bir olay olsa gerektir. Bu olay sebebiyle de bir sûrenin inzâli, Müslümanlar açısından dikkate şayan bir durumdur. İşte bu bölümde Haşr sûresinin tefsir, hadis ve tarih kitapları çerçevesinde tefsiri yapılacaktır. Ayrıca eğer varsa, her konunun başında o konuyla ilgili olan âyetlerin nüzûl sebepleri de aktarılacaktır.

2.1.1. Her Şeyin Allah'ı Tesbih Etmesi

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١)

Meâli:

1) “Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir.”

Sebeb-i Nüzûlü:

Resûlullâh (s.a.s) kendisine suikast yapılmak istendiğini anlayınca³¹⁵ ordusunu toplayıp Benî Nadîr üzerine yürüdü. Benî Nadîr on beş gün muhasara altında kaldıktan sonra, silahları dışında develerinin taşıyabileceği kadar mallarını yanlarına alarak sürgün edilmeleri üzerine anlaştılar. İşte bunun üzerine sûrenin ilk 6 âyeti nâzil olmuştur.³¹⁶

Tefsiri:

Haşr sûresi tesbih ile başlamakta sûrenin son âyetinde esmâü'l-hüsna ile yer ve göktekilerin Allah'ı (c.c) tesbih ettiğini söyleyerek, bu âyetteki aynı ifadeyle bitmektedir.

Tesbih ile başlayan yedi adet sûre vardır. Tesbih, Allah'ın kendine has kıldığı kelimedir.³¹⁷ Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar O'nun için namaz kılar, O'na dua ve secde ederler. Yani boyun eğer ve O'na itaat ederler.³¹⁸

³¹⁵ Bk.: Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 435-436; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 340-342; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 348; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 354; Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 1: 297-298; Buhârî, “Megâzî”, 14; Ebû Davûd, “Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 22.

³¹⁶ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 333; Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 28; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 436; Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 258; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 349; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 354; Ebû Davûd, “Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 22.

³¹⁷ Suyûtî, *İtkân*, 625.

³¹⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 496; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 259.

Herşeyin Allah Teâlâ'yı tesbih etmesi ile ilgili olarak Kurtubî şöyle demektedir: “Göklerle yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler. Allah'ın şanını yüceltirler ve kötülüklerden O'nu tenzih ederler. İbn Abbas dedi ki ‘Allah'ın yaratmış olduğu göklerde bulunan melekler ile yerde olanlar canlı olsun, cansız olsun hepsi Allah'a dua etmektedirler.’ Bunun Allah'ın (c.c) varlığına delâlet anlamında bir tesbih olduğu da söylenmiştir.”³¹⁹ Zaten Yüce Allah kendisini hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şeyin olmadığını bildirmiştir.³²⁰ Ayrıca göklerde ve yerde mevcut olan her şey ya dil ile açıkça veya kalp ile veya lisan-ı hal ile Allah'ın azametini, celâline boyun eğerek O'nu bütün noksanlıklardan tenzih ve takdis ederler.³²¹

Yüce Allah'ı tesbih etmek, O'nun her türlü eksikliklerden tenzih edilmesi ve uzak olduğunun ifade edilmesidir. Bu, yüce Allah'ın büyük bir zikridir. Başkası hakkında bunun kullanılması uygun değildir. Talha b. Ubeydullah, Peygamber'e (s.a.s.) şöyle sormuştur: “Subhânallah'ın anlamı ne demektir?” Peygamber de (s.a.s.); “Allah'ı her bir kötülükten tenzih etmektir.” diye cevap vermiştir.³²²

Resûlullâh (s.a.s.) dağın dağ ile konuştuğunu, peygamberlikten önce Mekke'de taşların kendisine selam verdiğini ve o taşı bildiğini söylemiştir.³²³ Ancak ins, cin, ağaç, çamurun seslerinin kıyamette duyulacağını bildirmiştir. Ayrıca Sahabe-i Kirâm yedikleri yemeğin tesbih ettiğini duyduklarını söylemişlerdir.³²⁴ Bu rivâyetler her şeyin Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğini bize ifade etmektedirler.

“وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” yani “O üstündür, hikmet sahibidir.” Yani O mülkünde kuvvetli, gâlip ve kâhirdir. Yarattıkları isyan ettiğinde intikamı büyüktür. Yaptıklarında, takdirinde ve hükümlerinde hikmet sahibidir. İnsan hikmetini hemen idrak edemese dahi, O her şeyi yerli yerine koyar.³²⁵

³¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 152; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 348.

³²⁰ Bk.: İsrâ, 17/44.

³²¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 443.

³²² Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hakîm en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, 2. Baskı, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1: 680.

³²³ Müslim, “Fedâil”, 2; Tirmizî, “Menâkıb”, 7.

³²⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Dârimî, “Mukaddime”, 5; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hasâisu'l-kübrâ*, thk. Muhammed Halil Herrâs, (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1967), 2: 305; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 5: 424.

³²⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 496; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 443; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 348.

2.1.2. Haşr Kavramı ve Ben-i Nadîr'in Medine'den Sürgünü

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَّتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَاتِعَتْهُمْ حُسُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَاتَّيَهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ (٢)

Meâli:

2) “Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O’dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah (O’nun azabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri! İbret alın!”

Tefsiri:

İmam Kurtûbî tefsirinde, haşr kavramı ile ilgili şu malûmâtı vermektedir:

“İlk sürgün buyruğundaki ‘el-haşr’ toplamak demektir. Bunun dört çeşidi sözkonusudur. İki toplanma dünyada, iki toplanma da ahirette olacaktır. Dünyadaki toplanma (haşr) Yüce Allah’ın, ‘O kitab ehlinde kâfir olanları ilk sürgünde (evveli) 1-haşr) yurtlarından, yerlerinden çıkarandır.’ buyruğunda söz konusu edilmektedir.³²⁶

Zührî dedi ki, “Bunlar daha önce sürgün musibetiyle karşılaşmamış bir koldan idiler. Yüce Allah onların üzerine sürgün edilmeyi takdir buyurmuştu. Eğer bu olmasaydı, mutlaka onları dünyada azaplandıracaktı. Dünya hayatında onların ilk haşrolundukları toplanma yeri Şam olmuştu.”³²⁷ Yani ilk olarak Arabistan yarımadasından (hicaz) sürülmüşlerdi³²⁸ ve Arabistan yarımadasından sürülen ilk zımmî de bunlardı.³²⁹

İbn Abbâs ve İkrime şöyle demişlerdir: “Mahşer’in Şam’da olacağından yana şüphe eden kimse, bu âyeti okusun. Ayrıca Peygamber (s.a.s.) kendilerine, ‘Çıkınız!’

³²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 200; Muhammed er-Râzî Fahrüddîn İbn Ömer, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî (et-Tefsîru’l-kebîr mefâtihu’l-gayb)*, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1981), 29: 279.

³²⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed Abduh, (Beyrût: Dâru’l-Kütüb’il-İlmiyye, 1999), 3: 296; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 498; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 333; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Hakîm, *el-Müstedrek alâ’s-sahîhayn*, 2: 525.

³²⁸ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3: 143.

³²⁹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

deyince onlar, ‘Nereye?’ diye sormuşlar, Peygamber (s.a.s.) de ‘Mahşer yurduna’ diye buyurmuştur.”³³⁰

Katâde dedi ki “İşte mahşerin ilki budur.” İbn Abbas ise, “Onlar kitab ehlinden ilk haşredilen (sürülen) ve yurtlarından çıkarılan kimselerdir.” demiştir.³³¹

Yine rivâyet edildiğine göre onlar Hayber’e sürüldüler. Buna göre Yüce Allah’ın, “İlk sürgünde” buyruğu kalelerinden, hisarlarından Hayber’e sürülmeleridir. İkincisi ise Hz. Ömer’in (r.a) kendilerini Hayber’den Necid ve Ezriât’e sürmesidir. Teymâ ve Eriha’ya sürülmeleri diye de açıklanmıştır. Bunun sebebi ise onların kâfir olmaları ve ahidlerini bozmalarıdır.³³²

İkinci haşr ise kıyamete yakın bir zamandaki toplanmalarıdır. Katâde bunula ilgili şöyle demiştir: “İnsanları doğudan batıya doğru toplayacak bir ateş gelecektir. Onların geceyi geçirdikleri yerde o da duraklayacak, öğlen istirahatine çekilecekleri vakit onlarla birlikte orada kalacak ve geriye kalanlarını yiyecektir.”³³³

İbnu’l-Arabî ise “Haşrın başı, ortası ve sonu vardır. Başı Benî Nadîr’in sürülmesidir, ortası Hayberliler’in sürülmesi, sonuncusu ise kıyamet günündeki haşirdir.” demiştir.³³⁴

Âyetteki, “مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا” yani “Siz, çıkacaklarını sanmamıştınız!” hitabı Müslümanlar içindir.³³⁵ Bunun hakkında İbn Abbâs (r.a) şöyle demiştir: “Müslümanlar sanıyorlardı ki, Benî Nadîr, güçlü ve kuvvetli oldukları için, yurtlarından çıkmayacaklardı. Allah Teâlâ bunu, bu nimetin büyüklüğünü anlatmak için söylemiştir. Çünkü kişi aksi bir zan üzere olduğu halde, bir nimet insana ulaşırsa, işte bu nimet çok daha kıymetli olur. Nitekim Müslümanlar da bu Yahudiler’in çıkması böylece de onların hile ve tuzaklarından kurtulmaları ile ilgili dileklerine nâil

³³⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 260; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Mustafâ es-Seyid Muhammed vdğr., (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 13: 475; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

³³¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 200-201; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 280; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 499.

³³² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 497; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 444; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 280; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

³³³ Buhârî, “Fiten”, 24; Müslim, “Fiten ve Eşrâti’s-Sâat”, 42; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 499; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 280; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 499.

³³⁴ Bk.: Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

³³⁵ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

olabileceklerini sanmıyorlardı. İşte bu onlara nasip olduğunda, bu nimetin gerçekleşmesi daha kıymetli olmuştur.”³³⁶

Allah Teâlâ'nın “وَلَا تَحْسَبُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا أَلَمْ يَجْعَلِ لَكَ الْإِسْلَامَ كَلِمَةً كَاتِبَةً” yani “Onlar da, kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını zannetmişlerdi.” sözü ile ilgili olarak âlimler şöyle demişlerdir: “Onların kaleleri son derece sağlamdı. Bundan ötürü kalelerinin, kendilerini Allah'ın Resûlü'nden (s.a.s.) koruyacağını zannediyorlardı ve gerek Medine'den gerekse Hayber'den sürülmeleri akıllarına gelmeyen bir şeydi. Âyet-i kerîme'de Resûlullâh (s.a.s.) için yüce bir şerefin ifadesi vardır. Çünkü âyet, onların Resûlullâh ile olan muamelelerinin, bizzat Allah ile olan muameleleri gibi olduğuna delâlet etmektedir. Haberin mübtedadan evvel gelmesi, onların, o kalelerinin sağlamlığına ve kendilerini muhafaza edeceğine olan aşırı güvenlerine delildir.”³³⁷

Fakat Yahudiler'e, hesap etmedikleri yerden Allah'ın emri ve azâbı geliverdi. Liderleri Ka'b b. Eşref'in öldürülmesiyle Allah Teâlâ kalplerine bir korku salmış, onların gücünü kırmıştı. Kendilerinden sonra Müslümanlar oturmasın diye Yahudiler evlerini yıkıyorlardı. Müslümanlar da onların Arap yarımadasından izlerini silmek ve varlıklarına son vermek için yıkım işini tamamlıyorlardı. İşte bu harekette Allah Teâlâ'nın Peygamberimiz'e (s.a.s.) yardımı ve O'na şeref bahşettiği, mü'minlerin mevkiini kuvvetlendirirken yeryüzünde fesat çıkaran Yahudiler'i zelil ettiği açıkça görülmektedir.³³⁸ Yani Allah'ın emrinin gelmesini ve Ka'b b. Eşref'in öldürülmesini beklemiyorlardı. Bu iki sebep onların kalplerine korkunun girmesini sağladı. Böylece hem Resûlullâh'tan (s.a.s.) korkmaya başladılar hem de Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi onları korkuttu.³³⁹

Benî Nadîr, kalelerinde kendilerine çok güvenirken kalplerine korku düşmüştü. İşte kalbe düşen bu korkunun basit bir olay olmadığını Fahreddîn-i Râzî şöyle ifade etmektedir: “Bil ki, bu âyet-i kerîme, bizim, ‘Bütün işler Allah'a aittir.’ şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyet-i kerîme, onların

³³⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 280; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kureyşî el-Bağdâdî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 3. Baskı, (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 8: 200.

³³⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 280; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 444.

³³⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 444; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 281; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 201; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 349.

³³⁹ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 499; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 259.

kalplerinde meydana gelen bu korkunun, Allah (c.c) tarafından meydana geldiğine ve böylece de bu korkunun, onların bazı işlere yönelmelerine sebep olduğuna delâlet etmiştir. Kısaca, fiil ancak, kalpte kuvvet bulmuş, etkili bir sebep mevcut olduğu zaman meydana gelir. Bu sebebin mevcut oluşu ise, ancak Allah'tan yana meydana gelebilir. Böylece de bütün fiillerin sırları bu yolla, Allah'a râci olur.”³⁴⁰

Benî Nadîr, kesin olarak sürüleceklerini anlayınca, Müslümanlar'ın kendi evlerinde kalmaları ve oturmaları hususunda hased ve buğz ettiler. Bundan dolayı onlar evlerini, içten; Müslümanlar da dıştan yıkmaya başladılar.³⁴¹ Müslümanlar, onların kale girişlerinden bir girişe hâkim olduklarında, onu harap ediyorlardı. Yahudiler de, evlerin gerisine çekiliyorlar ve o evlerin arkasından gedikler açıyorlardı. Neticede Yahudiler, kesin olarak sürüleceklerini anladıklarında, evlerinde güzel ve hoş buldukları kapı ve ahşap kısımlara bakıyorlar, sonra onları sökerek deve ve hayvanlarına yüklüyorlar, en sonunda da evlerini yıkıyorlardı.³⁴²

Mukâtil şöyle demiştir: “Münâfiklar, çıkmamaları için, Yahudiler'e desiseler kurdular, telkinlerde bulundular. Bunun üzerine Yahudiler de, kale girişlerini iyice sağlam hale getirdiler. Böylece de, evlerini bozarak, onları, boğazın girişinde, birer kale haline getirdiler. Müslümanlar da, diğer taraftan harap ediyorlardı.”³⁴³

Yahudiler'in, Müslümanlar'ın eli ile evlerini yıkmalarının mânâsı ile ilgili olarak Zeccâc şöyle demiştir:

“Yahudiler Müslümanlar'ı bunu yapmaya sevkedip, böylece buna sebep olunca, sanki Yahudiler Müslümanlar'a bunu emretmiş ve bununla vazifeli kılmışlar gibi olmuşlardır.”³⁴⁴

Yahudiler'in evlerini yıkmaları ile ilgili olarak Tüsterî farklı bir yöne dikkat

³⁴⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 281.

³⁴¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 500-501; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 281; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 349; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 261; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 500; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 260.

³⁴² İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 384; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 144-145; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 261; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 282; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 206.

³⁴³ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 4: 275; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 282; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 476.

³⁴⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 5: 144.

çekerek şöyle demiştir: “Onlar bununla kalplerini harap, amellerini de yok ediyorlardı. Ayrıca mü’minlerin yanında, mü’minlerin onların halini görmesiyle mutluluklarını kendilerine yasaklıyorlardı.”³⁴⁵

O Yahudiler, kalelerine, kuvvetlerine ve ihtişamlarına güveniyorlardı. Allah Teâlâ da, ihtişamlarını yok edip, kuvvetlerini yok etti. Sonra da, “فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ” yani “İşte, ey akıl ve basiret sahipleri siz bundan ibret alın.” Allah’tan başka hiçbir şeye dayanmayın. Hiç kimse için, hiçbir hususta, Allah’ın lütuf ve rahmetinden başka itimat edilecek bir şey yoktur! buyurmuştur. Ayrıca mü’minler ve diğerlerine, Resûlü’ne (s.a.s.) düşmanlık edenler karşısındaki yardımını göstermiştir.³⁴⁶ Bununla ilgili olarak Kadî şöyle demiştir:

“Bundan maksat, insanın, zulüm, küfür ve peygamberliğe düşmanlık etmenin akibetini bilmesidir. Çünkü bu Yahudiler, zulüm ve küfrün uğursuzluğu ile şiddetli belâ ve sürgüne düçâr olmuşlardır. Mü’minler de, bundan ibret alıp, böylece günahlardan uzaklaşmışlardır.”³⁴⁷

Âyetin sonunda yer alan “فَاعْتَبِرُوا” emri için müfessirler, “Eşyaya bakmak suretiyle, aynı cinsten başka şeyleri bilmek gayesiyle, eşyanın (herşeyin) hakikatlerine ve delâlet yönlerine bakıp gözden geçirmek ve kalp gözüyle bakmaktır.” demişlerdir.³⁴⁸

Ayetteki, “يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ” ifadesi ile ilgili olarak ise İbn Abbas (r.a), “Cenâb-ı Hak bununla, ‘Ey ince akıl, fikir ve basiret sahipleri’ mânâsını murad etmiştir.” demiştir.³⁴⁹ Ferrâ, ise ifadenin mânâsının, “Ey bu zikredilen olayı bizzat görüp, ibret alan” şeklinde olduğunu söylemiştir.³⁵⁰

Allah Teâlâ devamında Benî Nadîr’in başına gelen bu olaylarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

³⁴⁵ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. İsa b. Abdullah b. Rafî’ et- Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa’d-Hasan Muhammed Ali, (Kâhire: Dâru’l-Harâm li’t-Turâs, 2004), 273.

³⁴⁶ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 261; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 282.

³⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 282.

³⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 282; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 206; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 503.

³⁴⁹ Bk.: Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 283; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 444.

³⁵⁰ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 143.

وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبُوهُمْ فِي الدُّنْيَا وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ (۳)

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۴)

Meâli:

3) “Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onları dünyada (başka şekilde) cezalandıracaktı. Ahirette de onlar için cehennem azabı vardır.”

4) “Bu, onların Allah’a ve Resûlü’ne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah’a karşı gelirse bilsin ki Allah’ın cezalandırması çetindir.”

Tefsiri:

“وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ” yani “Eğer Allah onların hakkında sürgünü yazmamış olsaydı.” âyetinin mânâsı eğer Allah (c.c) onları yurtlarından süreceğine ve bir süre kalıp onlardan bazılarının iman edeceğine ve onlardan iman edecek kimselerin doğacağına dair hüküm vermemiş olsaydı, onları elbette dünyada Benî Kurayzâ’ya yaptığı gibi; öldürülmek, kadın ve çocukları esir alınmak sûretiyle azaplandırırdı. Burada sürgün bir çeşit azab gibi anlaşılrsa da asıl azab, Benî Kurayzâ’nın düştüğü durumdur.³⁵¹

Allah Teâlâ sürgün ile ilgili âyette, İsrailoğulları hakkında sürgün yazdığını bize bildirmektedir. Benî Nadîr Hz. Musa’nın (a.s) vefatından sonra Hicaz’da yaşıyorlardı. Bunun sebebi ise Hz. Musa’nın uyarılarına uymadılar. Buhtun-nasr’ın ordusu da onları Şam’dan sürgün etti. İşte o zaman nasıl sürgün edildilerse Medine’den de sürgün edildiler.³⁵² Böylece, Yahudiler’in fesatlıkları ve gittikleri yeri bozmaları durumunun her devirde vukû bulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onların dünyadaki zelil oluşları ve bir nevi azâba uğradıklarını göstermektedir.

İbn Abbâs (r.a) bununla ilgili şu rivâyeti aktarmaktadır: “Resûlullâh (s.a.s.), Benî Nadîr anlaşma yapılmasını isteyene kadar onları muhasara altına aldı. Kendisinden istenileni Benî Nadîr’e verdi. Onları, yurtlarından çıkması karşılığında bağışladı. Onlara çıkmaları için üç gün mühlet verdi. Ayrıca onlardan her üç kişiye bir

³⁵¹ Râzî, *et-Tefsîru 'l-kebîr*, 29: 283; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: 202; Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 14: 444-445; Şevkânî, *Fethu 'l-kadîr*, 5: 260.

³⁵² İbn Atiyye, *el-Muharraru 'l-vecîz*, 8: 262; Şihâbuddîn Ebi's-Senâ Mahmûd b. Abdullâh el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu 'l-meânî fi tefsîri 'l-Kur'âni 'l-azîm ve 's-seb'i 'l-mesânî*, thk. Abdu'l-Mün'am Ahmed Hüseyîn vdğr., (Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşîrûn, 2010), 27: 8.

deve ve su tulumu verdi. Neticede Şam-Ezriât'a doğru yolculuğa başladılar. İşte âyette geçen 'el-celâu' budur."³⁵³ Tabi bu sürgüne küçük azap da denebilir. Çünkü asıl onları bekleyen azab, cehennem azabıdır.³⁵⁴

“Sürgün” (celâu), vatandan ayrılmak demektir. Kendisi giderse “ayrıldı”, başkası onu ayırırsa “sürdü” denilir. Ayrıca insanların bir beldeden başka bir beldeye çıkarılması ve firar anlamlarına gelmektedir.³⁵⁵

Mâverdî, çıkarmak (hurûc) ile sürmek (celâu) arasında iki farktan şöyle bahsetmiştir: “**Birincisi:** Sürmek; aile ve çocuklarla beraber olandır. Çıkarmak ise aile ve çocukların kalmasıyla da olur.

İkincisi: Sürmek; ancak topluluk için olur. Çıkarmak ise bir kişi için de olabilir topluluk için de olabilir.”³⁵⁶

Benî Nadîr'in sürgününün sebebi ise onların Allah'a isyan ve Resûlü'ne de ittibâ etmemeleri, O'na düşmanlık etmeleri ve ahidlerini yerine getirmemeleridir. Ayrıca Yahudiler'in evlerini harab etmelerinin sebebi olarak da onların Allah ve Resûlü'ne muhalefet etmelerini anlayabiliriz.³⁵⁷

Allah (c.c) daha sonra, “وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ” yani “Kim Allah'a muhalefet eder, düşmanlık yaparsa şüphe yok ki Allah'ın azâbı çetindir.” buyurmuştur.³⁵⁸ Bundan maksad, insanları O'nun emir ve yasaklarına muhalefetten menetmektir. Yani burada bütün insanlara bir uyarı vardır.³⁵⁹

³⁵³ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3: 359-360; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 506; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 336; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 70.

³⁵⁴ Bk.: Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 497.

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 202; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 283; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 504.

³⁵⁶ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 501; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 206; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 202; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 448; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 14; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 260.

³⁵⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 506; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 203; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 283; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 261.

³⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 276.

³⁵⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 283; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 448; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 506.

İşte Allah Teâlâ haksızlık eden memleketlere ceza vermek isterse, O'nun yakalayışı ve cezası böyle şiddetlidir. Çünkü O'nun yakalaması pek elem verici, pek çetindir.³⁶⁰

2.1.3. Ayette Geçen Lîne'nin (Hurma Ağacı) Mahiyeti

﴿مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ﴾ (٥)

Meâli:

5) “Hurma ağaçlarından, herhangi birini kesmeniz veya olduğu gibi bırakmanız hep Allah'ın izniyledir ve O'nun yoldan çıkanları rezil etmesi içindir.”

Sebeb-i Nüzûlü:

Kuteybe, İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivâyet etmektedir: “Peygamber (s.a.s.), muhâsara sırasında Benî Nadîr'in Medine yakınlarındaki Büveyre'de bulunan hurmalıklarını yaktırıp ağaçlarını kestirmişti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, ‘Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz veya kesmeyip gövdesi üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyledir.’ âyet-i kerimesini indirdi.”³⁶¹

Vâhidî'nin zikrettiğine göre, Peygamber (s.a.s.) Benî Nadîr'in üzerine ordusuyla yürüyüp onları el-Büveyre diye bilinen kalelerinin önünde kuşattığı zaman, hurmalıklarını yaktırıp ağaçlarını kestirince Allah'ın düşmanları feryad edip, “Ey Muhammed! Sen dünyayı düzeltmek için gönderildiğini iddia ediyorsun. Meyveli ağaçların doğranması ve hurmalıkların kesilmesi salâhtan mıdır, doğru mudur? Sana indirildiğini söylediklerinin içinde dünyada bozgunculuğu câiz gören bir şey mi buldun?” dediler. Bu sözleri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ağır geldi. Ayrıca onların sözleri üzerine bazı Müslümanlar da içlerinde bir şüphe ve sıkıntı duymaya başladılar ve yaptıkları işin gerçekten yeryüzünde bir bozgunculuk, bir fesad olmasından korktular. Bazıları, “Ağaçları kesmeyin; bunlar Allah'ın bize verdiği ganimettir.” derken, bazıları da “Hayır, kesin.” dediler. Hatta “Ya Rasûlallah! Hurmalardan kestiğimiz için

³⁶⁰ Bk.: Hûd, 11/102.

³⁶¹ Buhârî, “Megâzî”, 14, “Tefsîr”, Haşr, 59/2; Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 29, 30; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 59/1; Vâkîdî, *Megâzî*, 290; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3: 356-357; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 55.

ecir, bıraktığımızda da bizim için günah var mıdır?” diye de sordular. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi indirdi.³⁶²

İbn Abbâs (r.a) şu rivâyeti nakletmektedir:

“Resûlullâh’a (s.a.s.) bir Yahudi geldi ve ‘Ben kalkar namaz kılarım.’ dedi. Resûlullâh (s.a.s.), ‘Muhakkak Allah senin kalkıp namaz kılmayı takdir buyurmuştur.’ dedi. Yahudi. ‘Ben otururum.’ dedi. Peygamberimiz (s.a.s.), ‘Allah senin oturmanı takdir buyurmuştur.’ dedi. Yahudi, ‘Ben kalkar ve şu ağacı keserim.’ dedi. Peygamberimiz (s.a.s.), ‘Allah senin onu kesmeni takdir buyurmuştur.’ dedi. Resûlullâh (s.a.s.) muhâsara esnasında böyle bir uygulama yapınca Cibril (a.s.) gelip şöyle dedi: ‘Sen İbrahim’in kavmine karşı hüccetini ortaya koyduğu gibi, hüccetini ortaya koydun.’ Bunun üzerine bu âyet indirildi.³⁶³

Savaş esnasında ilk defa böyle bir yöntem ihtiyâç duyuldu ve Resûlullâh (s.a.s.) kendi içtihadıyla bu yola başvurdu. Ashâb-ı kirâmdan bazıları her ne kadar kararsız kalsalar da Allah Teâlâ inzâl ettiği bu âyetle Nebisi’ni destekledi ve O’nun uygulamasının doğruluğunu tasdik etti. Zaten savaşın hileden ibaret olduğunu söyleyen³⁶⁴ Peygamber (s.a.s.) gerektiğinde bu yola başvurmayı bize de öğretmiş oldu.

Tefsiri:

Kesilen hurma ağaçlarının sayısı hususunda farklı rivâyetler gelmiştir. Katâde ve Dahhâk altı hurma ağacını kesip yaktıklarını söylemişlerdir. İbn İshâk , “Bir tek hurma ağacını kestiler ve bir tek hurma ağacını yaktılar.” demiştir.³⁶⁵ Mukâtil ise “Dört hurma ağacı kestiler.” demiştir.³⁶⁶ Bu da Resûlullâh’ın (s.a.s.) bu uygulamayı ikrarı ya da emri ile olmuştur.³⁶⁷ Böyle bir uygulamaya başvurmalarının sebebi ya bu yolla onları zayıflatmaktı, ya da bu hurma ağaçlarını kesmek suretiyle yerin genişlemesini

³⁶² Bk.: Vâhidî, *Esbâbu ’n-nüzûl*, 436-437; Suyûtî, *Lübâbu ’n-nukûl fî esbâbi ’n-nüzûl*, 258; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 360; İbn Hişâm, *es-Sîretü ’n-nebeviyye*, 3: 144; İbn İshâk, *es-Sîretü ’n-nebeviyye*, 383; Beyhakî, *Delâilü ’n-nübüvve*, 3: 355; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi ’l-Kur’ân*, 9: 204; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 277.

³⁶³ Vâhidî, *Esbâbu ’n-nüzûl*, 438; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 365.

³⁶⁴ Buhârî, “Cihâd”, 157, “Menâkıb”, 25, “İstîtâbe”; Müslim, “Cihâd”, 17; Tirmizî, “Cihâd”, 5; İbn Mâce, “Cihâd”, 28; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 92, “Sünnet”, 28.

³⁶⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu ’l-mesîr*, 8: 208; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi ’l-Kur’ân*, 9: 203; Şevkânî, *Fethu ’l-kadîr*, 5: 261.

³⁶⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 277; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu ’l-mesîr*, 8: 208.

³⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 277; İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-azîm*, 13: 480-481.

sağlamaktı. Bu da Yahudiler'e ağır geldi ve söylenmeye başladılar. Hatta şairleri Semmâk bunu eleştiren bir şiir söyledi. Hassan b. Sâbit ve İbn Hâris de (r.anhuma) ona cevap verdiler.³⁶⁸

Ayrıca ashâb-ı kirâm (r.anhum) ağaçları kesme hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi, "Allah'ın bize ganimet olarak verdiği şeylerden kesmeyiniz!" derken, kimileri de "Onları bu yolla daha da öfkeliendirelim diye kesiniz!" dedi. Bunun üzerine Kur'ân, hurmaları kesmeyi men edenleri tasdik edip, kesenlerin de bir günahı olmadığını bildirdi ve "Kesmesi de, bırakması da Allah'ın izniyledir." buyurdu.³⁶⁹

Müfessirler, âyette bahsi geçen "lîne"nin mahiyeti hakkında on farklı görüşü bize bildirmektedir:

1) "Acve" türü hurma veren ağaç dışındaki bütün hurma ağaçlarıdır. Bu açıklamayı ez-Zührî, Malik, Said b. Cübeyr, İkrime ve el-Halil yapmıştır. İbnü'l-Arabî de doğrusunun bu olduğunu ve bunun da iki sebebi olduğunu söylemektedir:

a) "Onlar evvela kendi şehirlerini ve şehirlerinde bulunan ağaçları başkalarından daha iyi bilirlen."

b) Kelimenin türediği kökü, bu görüşü desteklemektedir. Dilbilginleri de bunun doğru olduğunu belirtmektedirler.³⁷⁰

2) İbn Abbâs, Mücâhid ve el-Hasen'den (r.anhum) gelen rivâyete göre, "Bütün hurma ağaçlarına bu isim verilir." demişler ve acve olsun, başka tür hurma olsun istisna etmemişlerdir.³⁷¹

3) Yine İbn Abbâs (r.a) hurmanın bir çeşididir demiştir.³⁷²

4) Süfyan es-Sevrî'den gelen rivâyete göre hurma ağaçlarının en

³⁶⁸ Bk.: Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 203; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 480-481.

³⁶⁹ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b.Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebû'n-Neyl, (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1989), 652; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 508; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 203; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 338.

³⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 205; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 506; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 207; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 297.

³⁷¹ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 59/2; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 277; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 262; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 204; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 507; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 208; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 261.

³⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 204; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 478; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 506; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 208.

kıymetlisidir.³⁷³

5) Ebû Ubeyde'nin görüşüne göre "acve ve berni" diye bilinen hurma türleri dışındaki bütün hurma türleridir. Zeccac, "Medineliler'in, berni ve acve dışında bütün hurma çeşitlerine (elvan-lîne) dediklerini" söylemiştir.³⁷⁴

6) Cafer b. Muhammed, "Bu özel olarak "acve" hurmasının adıdır. Onun naklettiğine göre "atık ve acve" Nuh (a.s) ile birlikte gemide bulunan ağaçlardandır. Atık erkeğinin adıdır, acve ise bütün dişi türlerin esasıdır. Bundan dolayı bu ağacın kesilmesi Yahudiler'e ağır gelmişti." demiştir. Bu görüşü Mâverdi de nakletmiştir.³⁷⁵

7) "Lînenin", mahsulüne "el-levn" adı verilen bir çeşit hurma ağacı olduğu da söylenmiştir. Bu ağacın verdiği hurma, hurmaların en iyisidir. Oldukça sarı olup, dışardan çekirdeği görülür ve o kadar yumuşaktır ki çiğnenebilecek haldedir. Bu tür ağaçların bir tanesi bile onlar için iyi bir hizmetçiden (köleden ya da cariyeden) daha değerlidir.³⁷⁶

8) Bunun yere yakın (kısa boylu) hurma ağacı olduğu da söylenmiştir. Ahfeş şu beyiti zikretmektedir:

قد شجاني الحمام حين تغني بفراق الاحباب من فوق لينة

"Bir lîne ağacının üzerinden sevenlerin ayrılığını belirterek

Kumru şarkı söylediğinde beni de ağlattı."

Lînenin hurma fidanı olduğu da söylenmiştir. Çünkü fidan ağaçtan daha yumuşaktır. (Lîne yumuşak demek olan leyyinden gelir.) Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

غرسوا لينةا بمجري معين ثم حفوا النخيل بالأجم

"Fidanlarımı bir pınarın aktığı yere diktiler

³⁷³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 208; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 263; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 502.

³⁷⁴ Buhârî, "Tefsîr", Haşr, 59/2; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 277; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, 5: 144; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 263; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 478; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 15.

³⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 502.

³⁷⁶ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 263; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 208.

Sonra da hurma ağaçlarının etrafını koruluklarla sardılar.”³⁷⁷

9) Bir diğer görüşe göre “lîne” canlılıkları sebebiyle yumuşak olduklarından ötürü bütün ağaçlara verilen isimdir. Şair zü’r-Rumme de şöyle demiştir:

طراق الخوفي واقع فوق لينة ندى ليله في ريشه يتفرق

“Kanatlarının üst üste binmiş terekleri bir lîne (ağacın) üzerinde
Gecedен kalma ıslaklığı tüylerinde parıldıyor.”³⁷⁸

10) el-Esmaî şöyle demektedir:

“Lîne, ‘ed-Dakal’ denilen hurma ağacının adıdır. Medineliler, ‘Elvan’ bulunmadıkça sofralar açılmaz, derler. Elvan’dan kastettikleri ise “dakal” hurmasıdır.”³⁷⁹

Burada hurma ağacının çeşiti hakkındaki ihtilafları gördük. Kesilen hurma ağaçları ile ilgili şu rivâyet konuyu kısaca özetler niteliktedir:

“Eğer onların, normal hurma ağaçları var idiyse, Müslümanlar ‘acve ve berni’ cinsi hurma ağaçlarını kendilerine bırakmak için böyle yapmışlardır. Eğer kesilenler, son derece değerli cins hurma ağacı idiyse bu, Yahudiler’i daha çok kızdırmak ve üzme için olmuştur.”³⁸⁰

Âyetin sonunda yer alan “وَلِيُخْزِي الْفَاسِقِينَ” ifadesi, Allah Teâlâ’yı, Peygamberi’ni ve kitaplarını inkâr eden Yahudiler’i zelil etmesi içindir. Onların zelil ve perişanlık sebepleri ise Müslümanlar’ın mallarını istedikleri gibi kullanmalarındır. Bu da Allah’ın emri ve izniyle olmuştur.³⁸¹ Yahudiler öyle bir tahammülsüzlüğe sahiptiler ki hem buldukları yerde fitne çıkartıp anlaşmalara uymuyorlardı hem de Müslümanlar’ın faydalanacağı en ufak bir şeye bile razı olamıyorlardı. Belki de bunun sebebi, gelecek peygamberin vasıflarını kendi kitaplarından bildikleri halde bu

³⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 204; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 502.

³⁷⁸ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 509; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 204; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 16.

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 204; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 15.

³⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 284.

³⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 205; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 284; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-meşîr*, 8: 208; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 261.

peygamberin kendi soylarından gelmemesiydi.³⁸² Bundan dolayı da kin ve hasetlerinden hiçbir şey eksilmiyordu.

Benî Nadîr için bu ağaçların değeri o kadar büyüktü ki bunların bir kaç tanesinin bile kesilip yakılmasına razı olamadılar. Ağaçların böyle yok edilmesindense savaşın sonlandırılıp sürgün edilmeyi tercih ettiler. Tabi bir gün tekrar yurtlarına dönmek akıllarında olmalı ki yurtlarını savunmadan ve hiç kan akmadan öylece bırakıp gittiler.

2.1.4. Ben-i Nadîr'den Alınan Ganimet

وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

Meâli:

6) “Allah’ın, onlardan (mallarından) Peygamberi’ne verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.”

7) “Allah’ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberi’ne verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber, size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”

Sebeb-i Nüzûlü:

Bu âyetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Fakat bazı müfessirler 6. âyetle ilgili olarak, Benî Nadîr’le günlerce muhasara edilip savaşıldığını, dolayısıyla da mallarının savaş neticesinde alındığını bundan dolayı da bu malların “fey” değil, “ganimet” olacağı ile ilgili suâle şöyle cevap vermişlerdir:

“Bu ayet, Benî Nadîr’in yerleri hakkında nâzil olmamıştır. Çünkü Müslümanlar, onlar üzerine, atlar ve develer sürmüşlerdir. Müslümanlar ve Resûlullâh

³⁸² Bk.: Vâkıdî, *Megâzî*, 286-288.

(s.a.s.), onları muhâsara etmiştir. Aksine bu âyet, Fedek hakkındadır. Çünkü Fedek ahalisi, Fedek'ten ayrılmış, böylece onların yerleri ve evleri, savaşız olarak, Peygamber'in (s.a.s.) eline geçmiştir. Bundan dolayı Peygamber (s.a.s.), Fedek gelirinden, kendisinin ve geçimini sağlamak zorunda olduğu kimselerin nafakasını alır, gerisini silâh ve teçhizat giderlerine harcardı. Dört halife de böyle yapma da ittifak etmişlerdir.”³⁸³

Müfessirlerin diğer görüşü ise şöyledir:

“Bu ayet, Benî Nadîr ve onların beldeleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Müslümanlar'ın o gün, çok at ve develeri yoktu. Benî Nadîr'e ulaşmak için de çok mesafe kat etmemişlerdi. Dolayısıyla Müslümanlar oraya yürüyerek gittiler³⁸⁴ ve Peygamber'in (s.a.s.) dışında hiçkimse, herhangi bir hayvana binmedi. Çatışma az olup, at ve deve de bulunmayınca, Allah Teâlâ bunu, kendisi için sanki hiç savaş olmamış gibi kabul etti. Böylece de bu malları, Peygamber'e (s.a.s.) tahsis etti.”³⁸⁵

Tefsiri:

Fey ile ilgili olarak Müberred, “Döndü anlamında **فَاءٌ - يَفَى**, denilir. “**أَفَاءَ اللهُ**” ifâdesi, “Allah onu döndürdü.” anlamındadır.” demiştir. Ezherî ise, “Fey, Allah'ın, kendi dininin müntesiplerine, bu dinin ehline muhalefet edenlerin mallarından, ya yurtlarından sürülüp çıkarılmaları veya o yurtları Müslümanlar için boşaltıp bırakmaları sebebiyle yahut adam başına muayyen miktarda ödeyecekleri bir cizye üzerinde anlaşmaları sebebiyle veya kan dökmelerine mukabil bir fidye olmak üzere cizye dışındaki bir mal olarak, Allah'ın o Müslümanlar'a çevirip nasip ettiği şeydir. Nitekim Allah Teâlâ bunu, Peygamber (s.a.s.) ile her üç ev için, silah hariç diledikleri mallarından bir deve yükü eşya alıp, gerisini terketmek üzere anlaşma yaptıkları zaman, Benî Nadîr kabilesine yapmıştır. İşte bu mal, ‘fey’dir ve bu, Allah'ın kâfirlerden Müslümanlar'a çevirip nasip ettiği maldır.³⁸⁶ Bu âyetteki kişilerden kasıt da Benî Nadîr'dir.”³⁸⁷

³⁸³ San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 297; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 513; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 285-286.

³⁸⁴ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 3: 144.

³⁸⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 514; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 503.

³⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 285.

³⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 148; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278.

Fey, savaşmadan, bir akın ve baskın yapmadan veya Benî Nadîr'in mallarında olduğu gibi sulh yolu ile elde edilen kâfir mallarıdır. Ganimet ise savaşla elde edilen mallardır. Bazılarına göre kâfirden elde edilen taşınmazlara “fey”, taşınırlara “ganimet” denir.³⁸⁸

“فَمَا أُوجِفْتُمْ” ifadesinde sahibi tarafından at ve devenin koşturulması kastedilir. رَكَابٍ kelimesi ise üzerine binilen deve anlamındadır. Çünkü Araplar, الرَّاكِبُ (er-râkibu) kelimesini, ancak deveye binen için kullanırlar.³⁸⁹

Âyetin mânâsı ise şöyledir:

“Sahâbe-i Kiram, Peygamber'den (s.a.s.) ganimeti aralarında paylaştığı gibi, ‘fey’i de paylaşmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ikisi arasındaki farkı belirtti ki, bu fark da şudur; ‘Ganimet, ‘fey’in aksine, elde etmek için, kendinizi yorduğunuz ve üzerine at ve deve sürdüğünüz şeydir. Ama ‘fey’i elde etmede, bir yorgunluk çekmediniz.³⁹⁰ Yürüyerek gittiniz. Çünkü orası Medine’ye yaklaşık 2 mil mesafesindeydi.³⁹¹ Sadece Resûlullâh (s.a.s.) binek üzerindeydi.³⁹²

Müfessir Mücâhid şöyle demiştir: Yüce Allah, onlara Resûlü’ne yardım ettiğini, onunla da bineksiz ve gereçsiz olarak zafere erdirmiş olduğunu bildirip hatırlattı.³⁹³

Bundan dolayı yapılacak şey Resûlullâh’a (s.a.s.) havale edilmiş, O da bu işi dilediği gibi yapmıştı. Peygamber (s.a.s.) bu malları muhâcirler arasında taksim etti. Ensârdan ise sadece üç kişiye pay verdi. Bu üç kişi de muhtaç durumda olan Ebû Dücâne, Sehl b. Hanîf ve Haris b. Samit idi.³⁹⁴

Hz. Ömer’in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Nadîroğulları’nın malları Yüce Allah’ın Resûlü’ne fey olarak verdiği ve Müslümanlar’ın ne at oynatıp ne de

³⁸⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 450-451.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 205; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 209.

³⁹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 285-286; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 205.

³⁹¹ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, 3: 144; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 262.

³⁹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278.

³⁹³ Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 652.

³⁹⁴ San'ânî, *el-Musannef*, 5: 361; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 263; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 19; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 485; Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîli fi vucûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad, (Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân, 1998), 6: 81.

deveye bindiği mallardandı. Bu mallar özel olarak Peygamber’e (s.a.s.) aitti. O (bu mallardan) hanımlarının bir yıllık nafakasına harcardı. Arta kalanı ise savaşa elverişli binek ve silaha Allah yolunda bir hazırlık olması için harcardı.”³⁹⁵

“وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَيِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ” yani “Fakat Allah peygamberlerini düşmanlarından dilediklerine musallat eder.” buyruğunda Peygamber (s.a.s.) sebebiyle kâfirlerin kalplerine korku girdiği ve malların da Ashab-ı Kirâm’a bir şey vermeden, özel olarak Allah’ın Resûlü’ne (s.a.s.) has olduğu açıklanmaktadır.³⁹⁶ Neticede Allah dilediğini dilediği şekilde yapmaktadır. O’nu engelleyecek ve O’na mâni olacak yoktur. Bunu da isterse bir sebeple (harp), isterse de sebepsiz olarak yapar.³⁹⁷

Buraya kadar sûrenin 6. âyetinin mânalarından ve “fey”in nasıl elde edildiğinden bahsettik. Sonraki âyette ise bu elde edilen malların kimlerin hakkı olduğu ve nasıl dağıtılması gerektiğini göreceğiz. Çünkü bu şekilde bir mal elde etme ilk defa vuku bulmuş ve ashâb-ı kirâm bu konuda ne yapacağını bilememişti. Bundan dolayı da Peygamber’e (s.a.s.) sormuşlardı.³⁹⁸

Zemahşerî 7. âyetle ilgili olarak başında atıf harfi gelmediğini çünkü bu âyetin önceki âyetin beyânı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla, bu âyetin öncekinin bir parçası olduğunu söylemiştir.³⁹⁹ Ancak buradaki, daha önce zikredilen maldan başka bir maldır. Zira önceki âyette zikredilen mal, sadece Resûlullâh’a (s.a.s.) aittir. Burada zikredilen mal ise çeşitli zümrelere ait olan maldır.⁴⁰⁰

Vahidî şöyle demiştir: “Fey, Resûlullâh (s.a.s.) zamanında, beş parçaya ayrılırdı. Dört parçası, Resûlullâh’a (s.a.s.) ait idi. Kalan beşinci parça, yine beş parçaya ayrılırdı. Onun yine bir payı Peygamber’e (s.a.s.) ait idi. Geriye kalan dört pay ise; akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara ait idi.”⁴⁰¹ Çünkü Peygamber

³⁹⁵ Müslim, “Cihad ve Siyer”, 119; Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/3; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey”, 23; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 3: 144; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6: 484.

³⁹⁶ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 355; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 206; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 262.

³⁹⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 20; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 482; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 451.

³⁹⁸ Bk.: Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278.

³⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 78.

⁴⁰⁰ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 520.

⁴⁰¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 286.

(s.a.s.) ve ailesine sadaka ve zekât verilmezdi.⁴⁰² O bakımdan onların fey’de bir hakları olduğu tesbit edilmiştir.⁴⁰³

Resûlullâh’ın (s.a.s) vefatından sonra ise, fey’in, Resûlullâh’a (s.a.s.) ait olan kısmı hudutlarda nöbet bekleyen mücâhitler için ve kale yapmak, kanal açmak, köprüler yapmak gibi Müslümanlar’ın faydasına olan yerlere sarfedilir. Bunlardan önce en mühimi yapılır, sonra da sırasıyla diğerleri yapılır.⁴⁰⁴

Âlimler, fey’in dağıtımı ile ilgili şunları söylemektedir: “Fey dağıtımında insanlar arasında eşitlik sağlanılmalıdır. Şu kadar var ki fey’i taksim eden, ihtiyaç sahibi ve fakir olanları daha çok kayırır. Bu hususta birini diğerine tercih etmesi ihtiyaca göre olur. Zenginlere de fey’den verilebilir. Yine bu maldan borçlulara borçlarını ödeyecek kadarı verilebilir. Birtakım mükâfatları ve akrabalık bağına gözetmek maksadı ile de (ehil olan kimselere) o maldan verilebileceği gibi hâkimlere, kadınlara ve Müslümanlar’a faydalı görevler ifa edenlere de bundan maaş verilebilir. Bu hususta daha çok pay verilmeye layık olanlar, Müslümanlar’a daha büyük faydalar sağlayanlardır.”⁴⁰⁵

Hiz. Ömer de (r.a) fey’in dağıtımı konusunda bu şekilde Müslümanlar’ın ihtiyaçları için paylaşım yapmış⁴⁰⁶ ve şöyle demiştir: “Köleleriniz dışında yeryüzünde bulunan her Müslüman’ın bu fey’de bir hakkı vardır.”⁴⁰⁷ Bundan dolayı da Resûlullâh, (s.a.s) Allah’ın malını hesapsızca sarfeden kişinin yerinin kıyamet gününde cehennem olacağını söylemiş⁴⁰⁸ fey’in dağıtımı konusuna dikkat çekmiştir.

İbn Ebi Necîh der ki, “Mal üç türdür: Ya ganimettir, ya fey’dir ya da sadaka (zekât)dır. Yüce Allah’ın bu mallar arasında harcama yerini belirtmediği tek bir dirhem dahi yoktur.”⁴⁰⁹ Yani hem burada hem de Enfâl sûresinde⁴¹⁰ bunlarla ilgili uygulamaları Allah Teâlâ bizlere bildirmiştir. Böylece kullar arasındaki ihtilaf ve mal

⁴⁰² Bk.: Buhârî, “Zekât”, 60; Müslim, “Zekât”, 161; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 30; Tirmizî, “Zekât”, 25; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6: 486.

⁴⁰³ Bk.: Buhârî, “Megâzî”, 14; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 207.

⁴⁰⁴ Bk.: Buhârî, “Humus”, 12; Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 47, 48; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 286; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 74; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 207.

⁴⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 209.

⁴⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 21; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 494.

⁴⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey”, 19.

⁴⁰⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, 24: 228; Tirmizî, “Zühd”, 31; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 363.

⁴⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 208; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 363.

⁴¹⁰ Bk.: Enfâl, 8/41.

paylaşımı işi çözüme kavuşturulmuştur.

İbn Abbas (r.a) fethedilen yerler ile ilgili şöyle demiştir:

“Buradaki “أَهْلُ الْقُرَى” (ülkeler, kasabalar) Kurayzâ ve Nadîroğulları’dır. Bunlar da Medine ve Fedek’te idiler. Medine ve Hayber’den üç günlük mesafede idiler. Ayrıca Ureyna ve Yenbulular’ın yurtlarını da Allah, özel olarak Resûlü’ne tahsis etmiş olup Allah’ın, Resûlü’ne tahsis ettiği bu malda kullarını da gözeterek Resûlü dışındaki birtakım kimselerin de pay sahibi olduklarını açıklamış bulunmaktadır.”⁴¹¹ Ayrıca âyetin devamındaki, “وَلِذِي الْقُرْبَى” (akrabalara) ifadesinden maksadın, Resûlullâh (s.a.s.)’a yakın olan akrabalar yani Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları olduğu hususunda müfessirler icmâ etmişlerdir.⁴¹²

Akrabanın payıyla ilgili olarak Cübeyr ve Osman b. Affan Resûlullâh (s.a.s.)’e gelerek, “Ey Allah’ın Resûlü! Onlara verdin bize bir şeyler vermedin. Hâlbuki senin yanında biz de onların durumundayız.” deyince Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Onlar ne cahiliyye döneminde ne de İslâm geldikten sonra benden ayrılmadılar; parmaklarını birbirine geçirerek, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları aynı şeydir, birbirinden farksızdır.”⁴¹³ Burada Resûlullâh (s.a.s.), yukarıda bahsi geçen Müslümanlar’a fayda sağlayanlara pay verilmesi hususunu en iyi şekilde yerine getirmiştir. Çünkü bunlar en zor zamanda O’na destek olup akrabalık bağından dolayı O’nun yanında yer almışlardır.

Buranın devamındaki “وَالْيَتَامَى” (yetimler) den maksat, Müslümanlar’ın, babası ve malları olmayan çocukları⁴¹⁴ ve Abdulmuttalipoğulları’ndan yetimler⁴¹⁵ “وَالْمَسَاكِين” Abdulmuttalipoğulları’nın fakirleri hariç,⁴¹⁶ çokça fakir olup istemekten aciz olanlar, “وَأَبْنِ السَّبِيلِ” (yolda kalan) ise, Allah’a isyan etme dışında herhangi bir yolculuk için yola çıkan ve yolda malı tükenen kimsedir.⁴¹⁷

⁴¹¹ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 73; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 206; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278.

⁴¹² Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 293; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 520; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 286; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 23; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 263.

⁴¹³ İbn Mâce, “Cihad”, 46; Ebû Davud, “Haraç”, 1; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen-ü Nesâî*, thk. Sıdkî Cemil Attâr, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2005), “Kısmu’l-Fey”, 1.

⁴¹⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 25.

⁴¹⁵ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 144.

⁴¹⁶ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 144.

⁴¹⁷ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 520.

Âyetteki, “كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ” yani “Böylece bu mallar, içinde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın!” cümlesiyle ilgili müfessirler şöyle demektedir:

Müberred, “Dûle kelimesi, mal olarak elden ele dolaşan şeyin adıdır. Devlet ise, intikal eden halin adıdır.⁴¹⁸ Buna göre âyetin manası, ‘Hakkı, sayesinde yaşayabilecekleri bir nasib, pay olsun diye fakirlere verilmek olan fey’i zenginlerin eline düşüp de, onlar arasında dolaşan bir şey olmasın!’ şeklindedir.” demiştir.⁴¹⁹

Ebû'l-Feth ise “Dûle kelimesi tam bir fiildir. Bundan dolayı da âyet, ‘Cahiliyye dönemindeki gibi mal dolaşımı meydana gelmesin’ mânâsına gelmektedir.” demektedir.⁴²⁰ Yani elde edilen bu fey’i başkanlar, zenginler, güçlüler; fakirleri ve zayıfları dışarıda tutarak kendi aralarında paylaşmasınlar. Çünkü cahiliye dönemi insanları bir ganimet elde ettiler mi başkanları o ganimetin dörtte birini kendisine ayırırdı.⁴²¹

Yüce Allah daha sonra, “وَمَا أَلَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخَذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوَا” yani “Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasak ettiyse ondan da sakının!” buyurmuştur. Bu, “Peygamber’in (s.a.s.) size verdiği fey’i alın; o, sizin için helâldir. Devlet malı ve diğer konularda yasakladığını ise almayın.⁴²² Fey konusunda Allah’tan korkun. Çünkü Resûlullâh’ın (s.a.s.) sizi nehyettiği şeylerde, Allah’ın azabı cidden çetindir.” demektir. Süddî de âyetin bu mânâ da olduğunu söylemiştir.⁴²³ En güzel olan mânâ, bu âyetin, Resûlullâh’ın verdiği, emrettiği ve nehyettiği herşeye şâmil bir hüküm olmasıdır. Bundan dolayı fey ile ilgili hüküm de bu umumîliğe dâhildir.⁴²⁴ Yani Resûlullâh’ın (s.a.s.) emir ve yasaklarına razı olun anlamındadır.⁴²⁵

İbn Ömer ve İbn Abbâs (r.a) Resûlullâh’ın (s.a.s.) kabak, testi, ağzı dar içi oyulmuş ağaçtan kaplar, zift ile sıvanmış küpleri kullanmayı nehyettikten sonra bu

⁴¹⁸ Ebû'l-Hasan Sâid b. Mes’ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur’ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Kurâ’a, (Kâhire: Mektebetü'l- Hâncî, 1990), 2: 538; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 211.

⁴¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286-287.

⁴²⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286-287; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi'l-Kur’ân*, 9: 209.

⁴²¹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 74; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 504.

⁴²² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 74.

⁴²³ Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî el Kebîr, *Tefsîru's-Süddî el-kebîr*, thk. Muhammed Atâ Yusuf, (Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1993), 452; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 74; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 263.

⁴²⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 287;

⁴²⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, 3: 145.

âyeti okuduğuna şahit olmuşlardır.⁴²⁶

Resûlullâh'a itaat ile ilgili olarak İbn Cüreyc, "Yüce Allah, Resûlümün size, bana itaat kabilinden olup getirdiği şeyleri siz de yerine getiriniz. Bana masiyet türünden olup size yasakladığı şeylerden siz de uzak durunuz." demiştir.⁴²⁷ Maverdî ise, "Bunun genel olarak Peygamber'in (s.a.s.) bütün emir ve yasakları hakkında yorumlandığını söylemiştir. Çünkü o, ancak salah olan bir işi emreder ve ancak fesâd olan bir işi yasaklar." demiştir.⁴²⁸

Bununla ilgili olarak Resûlullâh (s.a.s.), "Kendisine itaat edenlerin cennete gireceğini, bir şeyden nehyettiği zaman, ondan sakınılmasını; birşey emrettiği zaman da gücün yettiği kadar onun yerine getirilmesini ve kendisine itaatin Allah'a itaat; isyanın da Allah'a isyan olacağını söylemiştir."⁴²⁹ Bu bağlamda her halde Resûlullâh'ın (s.a.s.) örnek alınıp O'na itaat edilmesi gerektiğini öğrenmiş bulunmaktayız. Aksi halde Allah'ın gazabına uğrayıp âyetin sonundaki akıbet bizi bekliyor olacaktır. Çünkü burada yapılan taksimata uyulması istenmektedir. Çünkü bu taksimat İbn İshâk'ın dediği gibi Allah tarafından yapılmıştır.⁴³⁰

"وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ" Ve Allah'tan yani fey'in paylaşımı hakkı konusunda Allah'ın azabından korkun.⁴³¹ Çünkü O'na isyan edenlere azabı pek çetindir. Resûlullâh'a (s.a.s.), önceden yasakladığı şeylerde muhalefet ettiğinizde akıbetinden çekinin.⁴³² Verdiği emir ve yasaklarda Allah'tan korkun, onları kaybetmeyin, diye de açıklanmıştır. Çünkü Allah'ın azabı, vermiş olduğu emirlerde ve Peygamber'e itaatte kendisine muhalefet edenlere çok çetin olandır.⁴³³

⁴²⁶ Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 293; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, 2: 525; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 365.

⁴²⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 365.

⁴²⁸ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 504; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 485; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 263.

⁴²⁹ Buhârî, "İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti", 2; Müslim, "İmâre", 32; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 451.

⁴³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 147.

⁴³¹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 75.

⁴³² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 522.

⁴³³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 211; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 522.

2.1.5. Medine'yi Yurt Edinen Mü'minler

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ
عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

Meâli:

8) “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberi’ne yardım eden fakir muhâcirleridir. İşte doğru olanlar bunlardır.”

9) “Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”

Sebeb-i Nüzûlü:

Esbâb-ı nüzûl kitaplarında 8. âyet ile ilgili bir nüzûl sebebi bulunmamaktadır. 9. âyet ile ilgili ise nüzûl sebebi birbiri ile alakalı iki parça halindedir. Âyetin yaklaşık ilk yarısı ile ilgili bir sebep diğer yarısı ile ilgili ise başka bir sebep bulunmaktadır.

9. âyetin ilk bölümü olan “وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ” kısmının nüzûl sebebi şöyledir: Cafer b. Burkan’ın, Yezid b. Esam’dan rivâyet ettiğine göre Ensâr şöyle dedi:

“Ey Allah’ın Resûlü! Arazimizi muhâcir kardeşlerimizle aramızda taksim et.”
Peygamber (s.a.s.) de ‘Hayır. Ama onlar sizin sıkıntılarınıza mani olsunlar, siz de meyveleri onlarla aranızda taksim edin. Arazi sizin arazinizdir.’ buyurdu. Onlar da dediler ki: “Biz razı olduk.”⁴³⁴ Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.⁴³⁵ Bundan dolayı olmalı ki İsmail b. İshâk, “bu âyet, daha önce geçen buyruklara atfedilmiştir. Bunlar da fey’de ortaklırlar.”⁴³⁶ Yani bu mal hem muhâcirlere, hem de ‘onlardan evvel

⁴³⁴ Buhârî, “Hars”, 5.

⁴³⁵ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 439; Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 258-259; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 371; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 350; Kâdî, *Esbâb-ı nüzûl*, 868.

⁴³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 212.

Medine'yi yurt edinenlere' aittir. Bundan dolayı ensâr böyle bir hali Resûlullâh'a (s.a.s.) arz etti.

9. âyetin sonuna doğru yer alan **“وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ”** bölümünün nüzûl sebebi ise şöyledir:

Ebû Hureyre (r.a) şöyle demiştir: “Resûlullâh'a (s.a.s.) bir adam geldi ve ‘Yâ Rasûlallah, bana açlık ve meşakkat isabet etti (yânî açlıktan dermansız kaldım).’ dedi. Resûlullâh (s.a.s.) onu doyurmak için hanımlarına haber gönderdi, fakat onların yanlarında hiçbirşey bulamadı. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.): ‘Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirecek bir adam yok mu ki, Allah ona rahmet eylesin?’ dedi. Derhal ensârdan bir zât ayağa kalktı:

Ben, Yâ Rasûlallâh! diye cevap verdi.⁴³⁷ Akabinde o adamı alıp ailesine götürdü. Hanımına hitaben: ‘İşte Resûlullâh'ın konuğu; ondan hiçbir şeyi tutup alıkoyma (konuğa ikram et).’ diye tenbîh etti. Kadın: ‘Vallahi yanımda çocukların azığından başka birşey yok.’ dedi. Kocasını: ‘O hâlde çocuklar akşam yemeği yemek istedikleri vakit onları uyut gel, kandili söndür, biz bu gece karılarımızı dürelim (yânî Resûlullâh'ın konuğu için biz bu geceyi aç geçirelim).’ dedi. Kadın, kocasının dediği işleri yaptı. Sonra o misafir sabahleyin Resûlullâh'ın (s.a.s.) huzuruna vardı. Resûlullâh şöyle dedi:

‘And olsun ki, Azîz ve Celîl olan Allah, bu gece falan erkek ve falan kadının işlerinden hayret etti (yâhud güldü, yânî acîb hoşnûd oldu ve yaptığınızdan dolayı semâ ehli hayrete düştü) ve Azîz ve Celîl Allah da (onlar ve bütün Ensâr hakkında) şunu indirdi: “Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴³⁸

⁴³⁷ Burada, misâfir eden kişinin Sabit b. Kays b. Şemmâs (r.a) olduğunu söylenmiştir. Bk.: Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 259; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 267. Fakat Kurtubî, Ebû Hüreyre'den rivâyet eden Mehdevî'den naklen bunun zıddını zikreder. Yani Sabit b. Kays'ı, ensârdan evinde kendisinin ve çocuklarının yiyeceğinden başka hiçbir şeyi olmayan Ebu'l-Mütevekkil misafir etmiştir. Bk.: Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 214. Ancak Sabit b. Kays'ın (r.a) Hazrec'den olduğunu, hicretten önce İslam'a girdiğini ve Rasûlullâh Medine'ye geldiğinde O'nu karşılayıp koruyacaklarını söylediğini düşünürsek O'nun ensârdan olması gerekir. Bk.: Mustafa Karataş, “Sabit b. Kays b. Şemmâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 352-353.

⁴³⁸ Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/6, “Menâkibu'l-Ensâr”, 10; Müslim, “Eşribe”, 172, 173; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 59/3; Nesâî, es-Sünen-ü kübrâ, 10: 295; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 439; Suyûtî,

Senedi zayıf olarak şu rivâyet de aktarılmaktadır:

Abdullah b. Ömer (r.a) şöyle demektedir: “Resûlullâh’ın (s.a.s.) ashâbından bir adama bir koyun başı hediye edildi. O adam dedi ki: ‘Falanca adam ve ehl-ü iyâli benden, buna daha çok muhtaçtır.’ dedi ve onu o adama gönderdi. Bu minval üzere koyunun başı ihtiyaçlı yedi ev arasında dolaştı durdu. Böylece ilk adama geri döndü. Bunun üzerine “وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ” âyeti indi.”⁴³⁹

Tefsiri:

Allah Teâlâ önceki âyette fey’den ve onun taksiminden bahsettikten sonra 8 ve 9. âyetlerde onların kim için olduğundan yani muhâcirden ve kendileri darda olsa dahi nefislerinden feragat eden sağlam iman sahibi ensârdan bahsetmektedir. Zemahşerî muhâcirinin de Medine’yi yurt edinenlerden olduğunu söylediğinden dolayı⁴⁴⁰ ensârla aynı konumda oldukları düşünülebilir. Ayrıca 9. âyetin önceki âyete ma’tuf olmasından dolayı⁴⁴¹ bu konuda onlardan da bahsettik. Bu âyetlerin tefsiri şöyledir:

“الْفُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ” yani fey ve ganimetler fakir muhâcirler içindir. Bir diğer açıklamaya göre; o mal sizden zengin olanlar arasında elden ele dolaşan bir şey olmasın diye fakir muhâcirler için de verilir.⁴⁴² Bir başka görüşe göre de, “Akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara” ifadesinden bedel olup bunları beyân etmektedir. Buna göre sanki: “Bu dört kısımdaki kişilerden maksat şu şu vasıftaki o fakirler yani muhâcirlerdir.” denilmek istenmiştir.⁴⁴³

İbn Abbâs (r.a) âyetin başında bahsedilen muhâcir kavramına şöyle bir tanım getirmektedir: Resûlullâh (s.a.s.) ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a) nasıl Mekkeli müşrikler yüzünden Medine’ye hicret ederek muhâcirlerden oldularsa, ensârdan olanlar da, şirik yurdu olan Medine’den Akabe gecesinde Resûlullâh’ın (s.a.s.) yanına gelmekle, muhâcirlerden olmuşlardır.⁴⁴⁴ Buna göre ensârdan bazılarına da muhâcir vasfı verilmiş olmaktadır. Yani muhâcirler, Peygamber’e (s.a.s.) duyduğu sevgi ve ona

Lübâbu’n-nukûl fi esbâbi’n-nüzûl, 259; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 368-369; Akk, *Teshîlu’l-vusûl*, 350.

⁴³⁹ Hakîm, *el-Müstedrek alâ’s-sahîhayn*, 2: 526; Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, 440; Suyûtî, *Lübâbu’n-nukûl fi esbâbi’n-nüzûl*, 259; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 369.

⁴⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 80.

⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 212.

⁴⁴² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 522.

⁴⁴³ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 287.

⁴⁴⁴ Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 294.

yardımcı olmak maksadı ile onun bulunduğu yere hicret eden kimselerdir.⁴⁴⁵ Bununla beraber sadece Kureyş'in muhâcirlerinin, "muhâcir" diye isimlendirildikleri söylenmiştir.⁴⁴⁶

Katâde ise muhâcirlerle ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada sözü geçen muhâcirler yurtlarını, mallarını, akrabalarını, vatanlarını, Allah'a ve Resûlü'ne duydukları sevgi uğruna terkeden kimselerdir. Bunlar en zor zamanda İslam'ı seçtiler. Öyle ki, bunlardan herhangi bir kimse ayakta durabilmek için açlığından ötürü karnına taş bağlardı. Yine onlardan herhangi bir kimse kışın kendisini örtecek, ısıtacak başka bir şeyi bulunmadığından dolayı bir çukur kazar, içine otururdu."⁴⁴⁷

Rivâyet edildiğine göre Ömer b. el-Hattâb (r.a), el-Câbiye'de bir hutbe irad ederek şöyle demiştir: "Kur'ân'a dair soru sormak isteyen bir kimse Ubeyy b. Ka'b'a gitsin. Ferâiz'e (İslam Miras Hukuku) dair soru sormak isteyen kimse Zeyd b. Sabit'e gitsin. Fıkha dair soru sormak isteyen Muâz b. Cebel'e gitsin. Mal isteyen kimse de bana gelsin. Şüphesiz Yüce Allah beni o malın bekçisi ve paylaştırıcısı kılmıştır. Şunu bilin ki ben Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarını başa alarak onlara bu maldan veriyorum. Daha sonra Mekke'den, yurdumuzdan, mallarımızdan çıkartılıp uzaklaştırılan ilk muhâcirler olan ben ve benim gibi olan arkadaşlarımdan başlıyorum."⁴⁴⁸ Hz. Ömer (r.a) böylece malların taksiminde Resûlullâh'ın (s.a.s.) izlediği yolu takip etmiştir. Ayrıca Resûlullâh'tan (s.a.s.) sonra âyetin bu şekilde uygulanması gerektiğini de bize öğretmiştir.

Ebû Saîd'in (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Muhâcirlerin fakirlerinden oluşan bir cemaatle birlikte otuyordum. Onlardan bazıları avret mahallerine yakın olan bazı çıplak yerlerini üzerleri iyi örtülü olan bazı arkadaşlarının arkalarına gizlenmek suretiyle örtüyorlardı. Onlarla birlikte Kur'ân dinlerken Resûlullâh (s.a.s.) çıkageldi, selam verip ortamıza oturduktan sonra şöyle buyurdu:

'Ey muhâcirlerin fakirleri, sizi kıyamet gününde kavuşacağınız tam bir nurla müjdeliyorum. Siz cennete zenginlerden yarım gün önce gireceksiniz. Bu dünya

⁴⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 211.

⁴⁴⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 523.

⁴⁴⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 523; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 75, Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 505.

⁴⁴⁸ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 505; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 211.

senesiyle beşyüz senedir' buyurdu.”⁴⁴⁹ Bu hadis-i şerif, âyette vasıfları belirtilen, Allah yolunda yurtlarını terkederek ve Allah'ın fey onlar içindir dediği muhâcirlerin nasıl bir fakirlik içinde bulduklarını ve bunu da halleriyle ortaya koyduklarını göstermektedir. Çünkü bunlar hem fakir, hem muhâcir, hem de yurtlarından çıkartılmış kimselerdi.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Fakat “Allah peygamberlerini dilediği kimselere muhâcir fakirlerin lehine olmak üzere musallat eder.” Ta ki o mal, dünyadaki insanlar arasında yalnızca zenginler arasında dönüp dolaşan bir mal olmasın. Ayrıca Allah muhâcirler lehine, azâbı çok çetin olmaktadır. Yani, o fakir muhâcirler sebebiyle ve onlardan ötürü kâfirlere çok çetin azab verendir. Daha önce Yüce Allah'ın, “Akrabalara, yetimlere” buyruğunda sözü geçen kimseler de bu fakirlerin kapsamına girmektedir.⁴⁵⁰

Abdurrahmân b. Ebzâ ve Said b. Cübeyr şöyle demişlerdir: “Muhâcirlerden kimisinin kölesi, hanımı, evi, üzerinde haccedip gazada bulunacağı devesi bulunmakla birlikte Yüce Allah onların fakir olduklarını belirterek zekâtta onlara bir pay ayırmıştır. “أَخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ” yani “Yurtlarından çıkartılıp uzaklaştırılmış olanlar.” buyruğu da kâfirler tarafından Mekke'den çıkartılan demektir. Bu da onları Mekke'den çıkmak zorunda bırakmaları anlamına gelir ki; bunlar yüz kişi idiler.⁴⁵¹ Belâzurî de Habeşistan'a hicret edenler⁴⁵² ve Muâhât'a⁴⁵³ katılanların sayısının bu civarda olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁴ Bu da âyette bahsedilen muhâcirlerin sayısını bize bildirmektedir.

Âyetin son bölümündeki “يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا” ifadesi “Allah'tan (c.c) dünyada ganimet ve rızık,⁴⁵⁵ âhirette Rabbleri'nin rızasını, cenneti isteyenler” anlamına gelmektedir.”⁴⁵⁶ Buna benzer olarak, Allah'ın (c.c) rızasını umarak hicret

⁴⁴⁹ Tirmizî, “Zühd”, 37; Ebû Dâvûd, “İlim”, 13; İbn Mâce, “Zühd”, 6; Müslim, “Zühd ve'r-Rakâik”, 37; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 3: 3409-3410.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 211.

⁴⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 351-357; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 211; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 266.

⁴⁵² Bk.: Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 225-265.

⁴⁵³ Peygamber'in (s.a.s) Medine'de ensâr ve muhâcirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesidir.

⁴⁵⁴ Bk.: Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1: 319.

⁴⁵⁵ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 75; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 212; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 266.

⁴⁵⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 266; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 505; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 266.

yurduna göç ettiler demektir.⁴⁵⁷ Mâverdî bunlardan farklı olarak “fadl”ın kifâyet, “rıdvân”ın kanaât anlamına gelebileceğini söylemektedir.⁴⁵⁸

Devamında ise “وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أَوْلِيَّكُمْ هُمُ الصَّادِقُونَ” yani onlar, “Allah’ın, Rasulü’ne gönderdiği dine⁴⁵⁹ canları ve malları ile⁴⁶⁰ ve Allah yolunda cihadda Allah’a ve Peygamberi’ne yardım ederler. İşte onlar imanlarında,⁴⁶¹ dediklerinde⁴⁶² ve bu yaptıklarında sâdıkların ta kendileridir” buyurulmaktadır.⁴⁶³

Râzi bu âyetin tefsirinde, Allah Teâlâ’nın muhâcirleri birtakım sıfatlarla vasfettiğini söyleyerek âyetin özeti mahiyetinde şunları aktarmaktadır:

1) “Onlar fakirlerdir.

2) Onlar, muhâcirlerdir.

3) Onlar, yurtlarından sürülmüş, mallarından uzaklaştırılmışlardır. Yani Mekke kâfirleri, onları çıkmaya zorlamış, böylece onlar, yurtlarından sürülüp çıkartılmışlardır.

4) Onlar Allah’ın fazlını ve rızasını istemektedirler. Buradaki ‘fazl’ ile kastedilen cennet nimeti, ‘rıza’ ile kastedilen de, ‘Allah’ın rızası ise daha büyüktür.’⁴⁶⁴ âyetinde anlatılan husustur.

5) Onlar, Allah’a ve Peygamberi’ne yardım ederler. Yani canları ve malları ile Allah’a ve Resûlü’ne yardım ederler.

6) ‘İşte onlar, doğru olanların tâ kendileridir.’ ifadesi, onlar din için dünya lezzetlerini terkedip onun sıkıntılarına katlandıklarında, dinlerindeki sadakatleri ortaya çıkmış olanlardır anlamına gelmektedir.’⁴⁶⁵

Âlimlerden bazıları, Hz. Ebû Bekir’in (r.a) halifeliğinin sıhhati hususunda bu

⁴⁵⁷ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 75; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 212.

⁴⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 505.

⁴⁵⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 523.

⁴⁶⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 452.

⁴⁶¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 75; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 212.

⁴⁶² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 523; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 266.

⁴⁶³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 211; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 487; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 80.

⁴⁶⁴ Tevbe, 9/72.

⁴⁶⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 287.

âyeti delil getirip şöyle demiştir: “Âyette bahsedilen fakirler muhâcirlerden idi. Ensâr da, Hz. Ebû Bekir (r.a) için, ‘Ey Resûlullâh’ın Halifesi’ diyorlardı. Allah Teâlâ ise burada, onların doğru olduklarına şehâdet ediyor. Şu halde onların, ‘Ey Resûlullâh’ın Halifesi’ deyişlerinde de doğru olmaları gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Ebû Bekir’in (r.a) halifeliğinin doğru olduğuna da hükmetmek gerekir.”⁴⁶⁶

Yüce Allah daha sonra, ensârdan överek bahsetmiştir. Çünkü onlar içlerinde kıskançlık olmadan, ihtiyaç içindeki durumlarına muttali olduklarından dolayı muhâciri kendi nefislerine tercih ederek fey’den feragat etmişlerdi. İşte sonraki âyette onların bu davranışları medh-ü senâ edilerek şöyle buyurulmuştur:

“وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ” yani “Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler.” buyruğunda, muhâcirlerin göç etmesinden önce yurt edilinen yerle “Medine”, burayı vatan edinmiş olanlardan da “ensâr”ın kastedildiği konusunda ihtilaf yoktur.⁴⁶⁷ Ensâr hicretten önce yurtlarında İslam’a girdiler. Burada Peygamber (s.a.s) gelmeden 2 sene önce de mescid inşâ ettiler ve böylece burayı iman yurdu yaptılar.⁴⁶⁸

Sonrasında gelen وَالْإِيمَانَ lafzı تَبَوَّؤُا fiiline bağlı değildir. Çünkü bu fiil, ancak mekân için kullanılır. Bundan dolayı burası, “Muhâcirlerden önce orayı yurt edinen ve kesin iman edip bunda ihlâs sahibi olan kimseler.” anlamındadır. Çünkü iman, yurt edinilecek bir yer değildir.⁴⁶⁹

Ayrıca iman kelimesinden önce muzafın hazfedilmiş olması şeklinde, “Onlar orayı ve iman yerlerini yurt edinip yerleştiler.” denilmiş gibidir. تَبَوَّؤُا (yurt edinmek) fiilinin delâlet ettiği anlama göre, “Onlar o mekana da imana da sıkı sıkı bağlı kaldılar ve her ikisinden de ayrılmadılar.” denilmiş gibidir. Mecaz olarak da “îmanın yurt edinilmesi” şeklinde (deyim) olarak da kullanılmış olabilir.⁴⁷⁰

تَبَوَّؤُا kelimesi, “bir yeri yurt edinmek, orada karar kılmak” demektir. Bu

⁴⁶⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 287.

⁴⁶⁷ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 524; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288; Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 3: 145; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 33.

⁴⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 525; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 367.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-meşîr*, 8: 212; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 80; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288.

⁴⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 33; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 212; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288.

ifadeyle, ensârın muhâcirlerden önce iman ettikleri kastedilmemektedir. Bundan murad, onların Peygamber'in (s.a.s.) kendilerine hicret etmesinden önce iman etmiş olduklarını anlatmaktır.⁴⁷¹ Devamında “يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ” evlerini terk edip kendilerine gelen muhâciri severler. Böylece ensâra, hicret edenleri sever denilmiştir.⁴⁷² Bundan dolayı ensâr, hicret edenlere iyilikte bulunmuşlar ve evleri ile mallarını onlarla paylaşmışlardır.⁴⁷³ Ayrıca burada, hicret edenleri mallarıyla destekleyen ensârın değer ve şerefine işaret vardır.⁴⁷⁴

Âyette iman yurdu olarak ifade edilen Pegamber'in (s.a.s.) evini inşâ ettiği ve “Medinetü'r-Resûl” diye adlandırılan,⁴⁷⁵ iman ve hicret yurdu olan⁴⁷⁶ Medine'den özel olarak bahsetmeden geçmek olmaz. Çünkü bu yurt hem Resûlullâh'ın (s.a.s.) İslam toplumunu oluşturduğu hem de Müslümanlar'la beraber İslam'ı yaşayıp yaydığı mekândır. Yani iman burada zuhur etmiş ve kök salmıştır.⁴⁷⁷ Peygamber'in içinde bulunmasının yanında, âyette övülerek bahsedilen muhâcirin yeni mekânı ve ensârın önceden yurt edinip Allah'a ve Resûlü'ne iman ettikleri⁴⁷⁸ yerdir. Bundan dolayı Medine, ayrı bir fazilete haiz bir şehir olmaktadır. Hadis kitaplarında Medine'nin faziletinden bahsedilmiş hatta İmam Buhârî, Sahîhi'nde bu mübarek şehir ile ilgili “Fadâilu'l-Medine” isminde özel bir bâb'a yer vermiştir. Şimdi bu şehirle ilgili bu rivâyetlerden bazılarına göz gezdirelim:

Allah Resûlü (s.a.s.) Medine'ye geldiklerinde, “Yâ Rabbi! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medîne'yi de sevdir! Öyle ki Mekke'den daha ziyâde sevdir! Mahsullerine bereket ihsân eyle! Yâ Rabbi! Medîne'nin havâsını güzelleştir, hummâ ve sıtmasını Cuhfe'ye naklet ve Mekke'ye bahşettiğin bereket ve hayrın iki mislini Medine şehrine müyesser kıl!”⁴⁷⁹ buyurarak Medine'nin şehirleşip Müslümanlar'ın burada yaşayacaklarını haber vermiş ve bir nevî onlar için bu ortamın hazırlanmasını

⁴⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 212; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288.

⁴⁷² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 524; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 34; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 212; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279.

⁴⁷³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 267.

⁴⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 488.

⁴⁷⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 524.

⁴⁷⁶ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 267.

⁴⁷⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288.

⁴⁷⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 524.

⁴⁷⁹ Buhârî, “Fadâilu'l-Medine”, 10, 12; Müslim, “Hac”, 465, 466, 480; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 4: 4608, 4609.

istemiştir.

Ebû Hureyre (r.a), Resûlullâh'ın (s.a.s), “Bu şehir, diğer beldeleri yer (onun ahâlisi diğer beldeler halkını mağlûb eder de onun nuru cihanın ufuklarına yayılır). O beldeye Yesrib diyorlar. Hâlbuki o el-Medîne'dir (tam ve kâmil bir medeniyet merkezidir). O, şerli insanları, demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi, sürüp dışarıya atar.⁴⁸⁰ Başka bir sefer ise Medine'ye, “İşte Tabet!” (şirk kiri ile kirlenmeyip temiz kalan)⁴⁸¹ demiştir. Yine “Yılan kendi yuvasına toplandığı gibi, îmân (ehlinin de muhakkak) Medine'ye toplanacağını ve Medine'nin kapıları önünde bir takım melekler bulunduğundan deccalin bu şehre giremeyeceğini”⁴⁸² söylediğini rivâyet etmektedir. Böylece hem Medine'nin hem de içindeki toplumun temiz olduğunu belirtmiştir.

Yine Peygamber (s.a.s), “Medine kötü adamları, ateşin, demirin pislüğünü dışarıya atışı gibi dışarıya atar.”⁴⁸³ buyurmuştur. Bu hadisi de Yahudiler ve münâfikların bu şehirden çıkmaları sadedinde anlayabiliriz. Çünkü orası artık Peygamber şehriydi ve bu şehrin bereketli ve nezih ortamında artık kalamayacaklardı.

Ebû Hureyre (r.a) Peygamber'in (s.a.s), “Benim evimle minberim arasındaki mekân, cennet bahçelerinden bir bahçedir; minberim de havzım üzerindedir.”⁴⁸⁴ dediğini aktarmıştır. Bu rivâyetten ise hem burada yaşamaya teşvik edildiğini hem de Medine'nin fazileti anlamında cennetten bir mekân sahibi olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca İmam Mâlik (r.a) gibi bazı âlimler bu mekânın böyle olduğuna işaret etmek için bu hadisi zâhirî mânasına göre yorumlamışlardır.⁴⁸⁵

İman yurdu Medine ile ilgili olarak İbn Vehb şöyle demiştir: “Ben İmam Malik'in Medine'nin diğer şehirlere üstün olduğunu sözkonusu ederek şöyle dediğini duydum:

Medine “iman yurdu” ve “hicret yurdu” edinilmiştir. Diğer şehirler ise kılıçla

⁴⁸⁰ Buhârî, “Fadâilü'l-Medine”, 2; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 4: 4614.

⁴⁸¹ Buhârî, “Fadâilü'l-Medine”, 3, “Zekât”, 54; Müslim, “Hac”, 490-491; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 33.

⁴⁸² Buhârî, “Fadâilü'l-Medine”, 6, 9; Müslim, “Hac”, 485; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 4: 4613.

⁴⁸³ Buhârî, “Fadâilü'l-Medine”, 10; Müslim, “Hac”, 487; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 4: 4611.

⁴⁸⁴ Buhârî, “Fadâilü'l-Medine”, 12; Müslim, “Hac”, 500, Nesâî, “Mesâcid”, 7; Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 2: 156.

⁴⁸⁵ Semhûdî, *Vefâu'l-vefâ*, 2: 162.

fethedilmiştir. Sonra da Yüce Allah'ın, “Onlardan evvel Medine’yi yurt edinip imana sahip olanlar ise kendilerine hicret edenleri severler.”⁴⁸⁶ âyetini okudu.”⁴⁸⁷

“وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا” yani “Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler.” Fey malından ve başka mallardan özel olarak muhâcirlere verilen şeyler dolayısıyla onları kıskanmazlar. Allah (c.c) da onları böylece övmüştür. Bu bölüm için genellikle böyle denilmiştir.⁴⁸⁸ İbn Kesîr buna ek olarak, “Allah Teâlâ'nın muhâcirlere şeref ve makam olarak ihsan edip onları zikirde öne almasına ensâr, bir kıskançlık hissetmez.”⁴⁸⁹ demektedir. Çünkü Yüce Allah, önceki âyette muhâcirden bahsetmişti.⁴⁹⁰

Hasânu'l-Basrî de “حَاجَةً” için, “Bir hased bulmazlar.” manâsındadır demiştir.⁴⁹¹ Buna ek olarak, “muhâcirler ensârdan daha üstündü, ama ensâr onlara karşı içlerinde bir çekememezlik hissetmezdi.” demektedir.⁴⁹²

Muhâcirin bu faziletinden dolayı Hz. Ömer (r.a), “Benden sonraki halifeye ilk muhâcirler haklarını vermesini, onların değerlerine saygı göstermesini, Peygamber (s.a.s.) daha hicret etmeden önce orayı yurt edinmiş ve göğüslerine iman yerleştirmiş olan ensârdan da iyilik edenlerin iyiliğini kabul edip hatalarını bağışlamasını tavsiye ederim.” demiştir.⁴⁹³

Yüce Allah burada haset, öfke ve kini, “hacet” (ihtiyaç) kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu duygular, ihtiyaç anında hissedilir.⁴⁹⁴ Ayrıca burada geçen ihtiyaç, insanın içinde gidermeye gerek duyduğu her bir şeydir.

Muhâcirler, ensârın evlerinde kalıyorlardı. Peygamber (s.a.s.) Benî Nadîr'in mallarını ganimet olarak alınca, ensârı çağırdı ve muhâcirleri kendi evlerinde misafir

⁴⁸⁶ Haşr, 59/9.

⁴⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 212; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 465.

⁴⁸⁸ Bk.: Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 279; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 525; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 267; Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, 3: 145; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 505.

⁴⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 489.

⁴⁹⁰ Bk.: Haşr, 59/8.

⁴⁹¹ Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/6; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 527; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 489; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 266.

⁴⁹² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 368.

⁴⁹³ Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/5; Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 294; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 368.

⁴⁹⁴ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 35.

edip mallarına ortak kılmaları dolayısıyla onlara teşekkür ettikten sonra şöyle dedi:

“Arzu ederseniz, Allah’ın bana Benî Nadîr’den fey olarak verdiği malı sizlerle onlar arasında paylaştırım. Muhâcirler de önceden olduğu gibi sizin meskenlerinizde kalmaya, mallarınızdan faydalanmaya devam ederler. Dilerseniz yalnızca onlara bu malları veririm ve sizin evlerinizden ayrılırlar.” Bunun üzerine Sa’d b. Ubade ve Sa’d b. Muâz şöyle dediler: “O malı muhâcirler arasında paylaşalım. Bununla birlikte eskiden olduğu gibi evlerimizde kalmaya devam etsinler.” Ensâr hep birlikte şöyle seslendi: Biz gönül hoşluğu ile hakkımızı onlara veriyoruz ey Allah’ın Resûlü. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Allahım ensâra, ensârın çocuklarına merhamet buyur.” Resûlullâh (s.a.s.) da muhâcirlere ganimetleri taksim etmekle birlikte daha önce sözünü ettiğimiz üç kişi dışında ensârdan hiç kimseye bir şey vermedi.⁴⁹⁵ Bundan dolayı da Yüce Allah, kendilerine hicret eden muhâcirleri severler diyerek ensârı övmüştür.⁴⁹⁶ Bu minvalde muhâcirler, “Yâ Rasûlallâh! Kendilerine hicret ettiğimiz şu kavim kadar cömert ve hayırsever kimseler görmedik. Malı çok olan bol bol veriyor, az olan da fedâkârlık yapıyor, yardımda bulunuyor. Bütün ihtiyaçlarımızı giderdiler ve bizi mallarına ortak ettiler. Korkuyoruz ki bütün ecir ve sevâbı alıp götürecekler.” dediler. Bunu üzerine Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Hayır, onlar için Allâh’a duâ ettiğiniz ve yaptıklarından dolayı kendilerini senâ ettiğiniz müddetçe siz de sevâba nâil olursunuz.”⁴⁹⁷

İbn Zeyd şöyle aktarmaktadır: “Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Kardeşleriniz mallarını ve çocuklarını bırakıp sizin yanınıza geldiler.’ Onlar dediler ki ‘Mallarımız aramızda paylaşılır.’ Resûlullâh (s.a.s.), ‘Daha başka bir şey yok mu?’ diye sorunca, onlar ‘Ne var Allah’ın Resûlü?’ dediler. Resûlullâh (s.a.s.), ‘Onlar iş yapmayı bilmeyen bir topluluktur. Siz çalışır ve ürününüzü onlarla paylaşırsınız.’

⁴⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 214; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 77. Ayrıca bk.: San’ânî, *el-Musannef*, 5: 361; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 263; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 19; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6: 485; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 81.

⁴⁹⁶ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 145; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 266.

⁴⁹⁷ Tirmizî, “Sıfatu’l-Kıyameti ve’r-Rakâiki ve’l-Vera”, 37; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 12; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 488.

Ensâr; ‘Duyduk, itaat ettik ey Allah’ın Resûlü,’ dediler.”⁴⁹⁸

Ensârın bu faziletleri ve kalplerinin tertemiz olmasını anlatması bakımından Enes’in (r.a) şu nakli önemlidir: “Biz Resûlullâh (s.a.s.) ile birlikte oturduğumuz bir sırada Resûlullâh (s.a.s.) buyurdu ki: ‘Şimdi size cennet ehlinden bir adam çıkıp gelecektir.’ Bu sırada ensârdan henüz abdest almış ve sakalından yaş damlayan bir kişi çıkageldi. Ayakkabılarını sol eline almıştı. Ertesi gün Resûlullâh (s.a.s.) yine aynı şekilde söyledi ve o adam ilk seferde olduğu gibi çıkageldi. Üçüncü günde Resûlullâh (s.a.s.) aynı sözü tekrarlardı ve yine ilk halindeki gibi o adam çıkageldi. Resûlullâh (s.a.s.) kalkınca, Amr b. As’ın oğlu Abdullah onu izledi ve dedi ki: ‘Ben, babamla tartıştım ve onun yanına girmemek üzere üç kere yemîn ettim. Beni yanına alıp da ona gitmemizi uygun görürsen giderim. O, ‘Peki!’ dedi.” Enes (r.a) devamında der ki:

“Abdullah o adamla beraber üç gece yattığını ve onun geceleyin kalktığını hiç görmediğini ancak uyanınca yatağında dönerek Allah’ı zikredip tesbîh ettiğini, sabah namazına kalkıncaya kadar böyle yaptığını söylediğini bildirdi.” Abdullah der ki:

“Ondan hayırdan başka bir şey söylediğini duymadım. Üç gece geçince ben onun amelini küçümsemeye başladım. Dedim ki: Ey Allah’ın kulu, benimle babam arasında ne bir kırgınlık ne de düşmanlık oldu. Ancak Resûlullâh’ın (s.a.s.) senin için üç kez şöyle dediğini işittim:

‘Şimdi size cennet ehlinden bir adam çıkıp gelecektir.’ O esnada üç kez sen çıkıp geldin. Ben, senin yanına gelip ne gibi amel yaptığını öğrenmek ve ona göre davranmak istedim. Senin pek fazla amel yapmadığını gördüm. Resûlullâh’ın (s.a.s.) senin hakkında söylediği sözü doğrulayacak nelerin var?” O şöyle dedi: “Gördüğün gibi hiç bir şey yok.” Ben tekrarlayınca çağırıp dedi ki: “Gördüğün gibi hiç bir şeyim yok. Ancak kalbimde hiç bir Müslüman’a karşı hîle bulunmaz. Allah’ın bir kuluna verdiği hayırdan dolayı hiç bir kulu kıskanmam.” Abdullah dedi ki: “İşte seni bu mertebeye ulaştıran odur ki buna herkes güç yetiremez.”⁴⁹⁹

Âyetin bu bölümünün, onlara verilen malın az olma halini kastetmiş olması

⁴⁹⁸ Buhârî, “Şurût”, 5; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 526; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 77; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 488.

⁴⁹⁹ Nesâî, es-Sünen-ü kübrâ, 9: 315; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 489; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 385-386; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 40.

ihtimali de vardır. Yani onlar bunun yerine kendilerine verilene razı olur ve onu kabul ederler. Peygamber (s.a.s.), dünyada kaldığı sürece bu hallerini devam ettirdiler. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra ise tabii ölçüler içerisinde dünyanın etkisi altında kaldılar.⁵⁰⁰ Nitekim Peygamber (s.a.s.) ensârın bu fedakârlıklarını hatırlatarak insanlar arasında onların tarafını seçeceğini, ensârın kendisine diğer insanlardan daha yakın olduğunu söyledikten sonra onları uyarıp şöyle demişti: “Sizler benden sonra başkalarının size tercih edildiğini göreceksiniz. Havz'ın kenarında benimle karşılaşacağınız vakte kadar sabrediniz.”⁵⁰¹

“وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ” yani ensâr, muhâciri mallarına, evlerine hatta kendi canlarına tercih ederler. Kendileri muhtaç olsalar da mallarını muhâcire verirler.⁵⁰² Ayrıca ensârın, fey ve ganimetten feragat edip muhâcire dağıtılması hususunda hatta mallarında ve mirasda ortak olmaları konusundaki fedakârlıkları ifade edilmektedir.⁵⁰³ Âlûsî, bunlara ek olarak da her türlü iyi şeyi hatta iki eşi olanlar eşlerinin birini dahi muhâcirle evlendirecek kadar fedakârdılar demiştir.⁵⁰⁴ Onların ihtiyâçlarını kendi ihtiyâçlarından önce görürler. Kendilerinin ihtiyâcı olsa bile önce onların ihtiyâcını karşılarlar.

Bununla ilgili olarak Resûlullâh (s.a.s.), “Sadakanın en iyisi malı az olanın gücüne göre verdiği” buyurmuştur.⁵⁰⁵ Bu hâl, yukarıda bahsi geçen âyette anlatılan kendileri muhtaç olup da tasadduk eden kişilerin durumundan daha üstündür.⁵⁰⁶ Çünkü malı olanlar, tasadduk ettikleri şeyi sevdikleri halde verirler. Ama onların bu mallara ihtiyâçları yoktur. Hâlbuki ensâr, kendileri infâk ettikleri mâla muhtaç oldukları halde muhâciri kendi nefislerine tercîh etmektedirler. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in (r.a) bütün malını Allah rızâsı için tasadduk etmesi ve Yermûk günü İkrime ve arkadaşlarının (r.a) suya son derece muhtaç ve ağır biçimde yaralı olmalarına rağmen birbilerine suyu

⁵⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 214.

⁵⁰¹ Buhârî, “Megâzî”, 56, “Menâkibu'l-Ensâr”, 8; Müslim, “İmâre”, 45; Tirmizî, “Fiten”, 25; Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 19: 609-610; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 77; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 488.

⁵⁰² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 527; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 76; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 288.

⁵⁰³ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 506.

⁵⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 35.

⁵⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 348; Nesâî, “Zekât”, 60; Dârimî, “Salât”, 135; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, 1: 574.

⁵⁰⁶ Bk.: İnsan, 76/8; Bakara, 2/177.

ikram etmeleri âyetteki durumun örneklerindedir.⁵⁰⁷

Zührî, Enes b. Malik'ten rivâyetle şöyle demektedir: “Muhâcirler Mekke'den Medine'ye geldiklerinde ellerinde mal namına hiçbir şey yoktu. Ensârın ise arazi ve akarları vardı. Ensâr her yıl mallarından elde ettikleri mahsûllerinin yarısını onlarla paylaştırdılar. Buna karşılık muhâcirler de çalışıp, mallarının bakımlarını üzerlerine almışlardı.”⁵⁰⁸

Bu âyetin nüzûl sebeplerinde diğer rivâyetleri de aktarmıştık. Ensârın burada sergilediği durum îsar (başkasını kendisine tercih) ahlakıdır. Îsar, kişinin başkasını nefesine ve nefsinin dünyevî paylarına; dinî payları arzu ederek tercih etmesi demektir.⁵⁰⁹ Bu tutum yakînin güçlü oluşundan, sevgi sağlamlığından ve meşakkatlere karşı sabırlı olmaktan ileri gelir. “Bu hususta onu tercih ettim.” denilirken, bunu ona özellikle tahsis ettim ve tercih ettim anlamı vardır. Yani onlar mallarında, evlerinde onları kendilerine tercih ederler. Ancak bunu varlıklı olmakla birlikte değil, kendileri ihtiyaç duymakla birlikte yaparlar.⁵¹⁰ Bu da ensârın sıfatıdır.⁵¹¹

İmam Malik'e Peygamber'in (s.a.s.) zevcesi Âişe'den (r.anhâ) şu rivâyet ulaşmıştır: “Oruçlu olduğu bir sırada bir yoksul ondan bir şeyler dilenmişti. Evinde ise yalnızca bir ekmeğe vardı. Bir cariyesine, ‘O ekmeği ona ver dedi.’ Cariyesi, ‘Yanında kendisiyle oruç açacağın bir şey yok!’ deyince yine, ‘Sen o ekmeği ona ver dedi.’ Cariyesi, ‘Ben de denileni yaptım.’ dedi. Akşam olunca, daha önce bize hediye vermemiş bir hane halkı ya da bir kimse bize yufkaya sarılı bir koyun hediye etti. Âişe beni çağırıp, ‘Bundan ye. İşte bu, senin o ekmeğinden hayırlıdır.’ dedi.”⁵¹² Yani sadece ensâr değil, Peygamber (s.a.s.) de ehl-i beyti de ihtiyaç içindeyken başkalarına yardım etmektedirler.

Âlimler, Hz. Âişe'nin (r.anhâ) bu davranışı ile ilgili olarak şöyle demiştir: “İşte bu kârlı bir maldır ve Allah nezdinde tertemiz bir fiildir. Yüce Allah bundan dilediğini acilen verir. Bununla birlikte onun için verilecek mükâfatı da eksiltmez. Allah için bir

⁵⁰⁷ Bk.: İbn Kesîr, *Teşîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 490; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 267.

⁵⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

⁵⁰⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 267; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

⁵¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

⁵¹¹ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 267.

⁵¹² Mâlik b. Enes İmâmu Dâri'l-Hicreti, *el-Muvattâ*, thk. Külâl Hasan Ali, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşirûn, 2013), “Sadaka”, 5; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

şeyi terkeden bir kimse hiçbir zaman onun yokluğunu hissetmez. Âişe (r.anhâ) bu davranışı ile Yüce Allah'ın kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar dahi başkalarını kendilerine tercih eden kimselerden olmakla övdüğü kimseler arasına katılmıştır. Şüphesiz ki böyle bir iş yapan bir kimse, nefsinin cimriliğinden korunmuş ve daha sonrasında asla ziyanın sözkonusu olmayacağı bir kurtuluşa ermiş olur.”⁵¹³

Yine şöyle bir olay rivâyet edilmektedir: Ömer b. el-Hattab (r.a) dört yüz dinar aldı, onu bir keseye koyduktan sonra hizmetkâra dedi ki “Al bunu Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’a götür. Sonra bunları nasıl kullanacağını göreceğ şekilde bir süre evde oyalanıver.” Hizmetkâr o parayı alıp Ebû Ubeyde’ye götürdü ve ona şöyle dedi:

“Mü’minlerin emiri sana der ki, sen bu parayı ihtiyaçlarına harca.” Ebu Ubeyde, “Allah onun bağıni gözet sin, ona rahmet buyursun.” dedikten sonra “Ey cariye gel.” diye seslendi. Şu yedi dinarı filana, şu beş dinarı filana götür diye hepsini tüketinceye kadar dağıttı. Hizmetkâr Hz. Ömer’e geri döndü. O’na durumu bildirdiğinde benzeri bir keseyi Muaz b. Cebel için hazırladığını gördü. Ona, “Bunu da al Muaz b. Cebel’e götür. Bunları nasıl kullanacağını görünceye kadar da bir süre evde oyalan dedi.” Hizmetkâr o parayı alıp, Muaz’a götürdü ve O’na şöyle dedi:

“Mü’minlerin emiri sana der ki sen bu parayı ihtiyaçlarına harca.” Muaz, “Allah O’na rahmet buyursun, o bizi gözet tiği gibi Allah da onu gözet sin dedi ve ey cariye gel, filanın evine şu kadar, filanın evine şu kadar götür.” dedi. Muaz’ın hanımı durumu görünce, “Peki ya biz? Allah’a yemin ederim, biz de yoksul kimseleriz, bize de ver.” dedi. Kesede sadece iki dinar kalmıştı. Bunları da hanımına verdi. Hizmetkâr Ömer’e (r.a) dönüp, gördüklerini haber verince Ömer (r.a) bu işe çok sevindi ve “Bunlar kardeşlerdir, birbirlerindedir.” dedi.⁵¹⁴ Böylece ashâb-ı kirâm Resûlullâh (s.a.s.) zamanında muhtaçlara nasıl yardım ettilerse, O’ndan sonra da bu îsar ahlakını devam ettirmiş oldular.

Fakat burada kişi sabredemeyecek durumdaysa böyle yapması uygun görülmez. Çünkü bu durum onu daha zelil ve kötü bir duruma düşürebilir. Bununla ilgili olarak şu olay rivâyet edilmiştir: Bir adam Peygamber’e (s.a.s.) yumurta kadar bir altın getirerek, bu sadakadır dedi. Peygamber (s.a.s.) onu o adamın üzerine atarak

⁵¹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 215.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 216.

dedi ki “Sizden herhangi bir kimse sahip olduğu malın tamamını getirip onu sadaka verdikten sonra oturup insanlara el açacak hale düşmesin.” diye buyurdu.⁵¹⁵

Yüce Allah’ın “وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ” yani “Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile.” bölümünde yer alan خَصَاصَةٌ, fakirlik⁵¹⁶ ve kişinin durumunu bozan, ihtiyaç içinde olmak hali demektir. Bunun aslı bir hususa tek başına sahip olmak ya da elinde bulundurmamak demek olan “ihtisas”dan gelmektedir. O halde bu lafız, tek başına “muhtaç olmak” demektir. Yani “Onlar fakirlik ve ihtiyaç içerisinde bulunsalar dahi yurtlarını ve mallarını paylaşırlar.” anlamına gelir.⁵¹⁷ Yani ensârın muhâciri kendilerine tercih edişlerinin sebebi, mal hususunda zenginlikleri değildir. Aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakârlığı gösterdikleri beyân edilmiştir.⁵¹⁸

“وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” yani “Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” âyetinde geçen “شُحَّ” cimrilik ve iyiliği engellemek demektir. Fakat bazı lügat âlimleri bunun cimrilikten (buhl) daha da ileri derecede olup hırs ile birlikte cimrilik mânâsında olduğunu söylemektedirler.⁵¹⁹ Ayrıca buhl, cimriliğin bizzat kendisidir. Şuhh ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan halin adıdır.⁵²⁰ Cimrilik, genellikle bazı mallarda ve özel şeylerde olur. Şuhh ise geneldir. O, insanın karakter ve yaratılışı itibarı ile ayrılmaz sıfattır.⁵²¹

Bu bölümün mânâsı da şöyledir: Ensâr ganimeti gönül hoşluğu ile muhâcirlere terk ettiklerinden dolayı kendi nefislerinin cimriliğinden korunmuşlardır.⁵²²

Âyet-i kerimedeki mânâsı ise zekât ve farz olmayan akrabalık bağlarını gözetmek, misafirlik ve buna benzer hususlarda cimrilik göstermektir. Bu gibi yerlere gerekli infâkı yapmakla birlikte cömertçe davranmayan cimri değildir. Kendisine bol harcamalarda bulunmakla birlikte sözünü ettiğimiz zekât ve itaat alanlarında gereği

⁵¹⁵ Dârimî, “Zekât”, 25; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 216.

⁵¹⁶ Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/6; Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 371; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 280.

⁵¹⁷ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 76; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 217; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 36.

⁵¹⁸ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 527; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 288.

⁵¹⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 36; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 217; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 78.

⁵²⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 289.

⁵²¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 215.

⁵²² İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 215.

gibi infakta bulunmayan bir kimse ise, nefsinin cimriliğinden korunmamış olur.⁵²³

“Şuhh”dan maksat haram işlemektir. Bununla ilgili olarak, İbn Mes’ûd’dan (r.a) rivâyet edildiğine göre bir adam O’na gelip şöyle dedi: “Ben helak olmuş olmaktan korkarım.” İbn Mes’ûd, “Neden?” diye sordu. O da şöyle dedi: “Yüce Allah, ‘Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir.’ diye buyurmaktadır. Ben ise oldukça cimri birisiyim. Hemen hemen elimden hiçbir şey çıkmıyor.” Bunun üzerine İbn Mes’ûd şöyle dedi:

“Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah’ın sözünü ettiği cimrilik bu değildir. Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerim’de sözünü ettiği cimrilik senin haksızlık ederek kardeşinin malını yemendir. Senin halin ise buhdür (eli sıkılık). Bununla birlikte eli sıkılık çok kötü bir şeydir.”⁵²⁴ Bu açıklamalarıyla Abdullah b. Mesud (r.a) “şuhh” ile “buhl” arasında fark gözetmiş olmaktadır.

“Buhl” ve “şuhh” ile ilgili çeşitli görüşler şöyledir:

İkisinin aynı anlamda olduğunu söyleyenler olmuştur. Bununla birlikte İbn Mes’ud’a göre (r.a) şuhh, malı haksız yere almak; buhl ise hak edenin malını ondan men etmektir.⁵²⁵ İbn Amr, “Şuhh bir kişiyi malından men etmek değil, kişinin sahip olmadığı mala gözünü dikmesidir.” demiştir.⁵²⁶ Tâvûs, “Buhl, insanın elinde bulunandan cimrilik etmesidir. Şuhh, ise insanın başkasının elinde bulunanlara göz dikmesi, ister helal, ister haram olsun ellerinde bulunanın kendisinin de olmasını sevmesi ve bir türlü doymamasıdır.” demiştir.⁵²⁷ İbn Cübeyr dedi ki “Cimrilik, zekâtı vermemek ve haram mal biriktirmektir.”⁵²⁸ İbn Uyeyne, “Şuhh, zulümdür.” demiştir. Leys ise “Farzları terkedip, haramları işlemektir.” demiştir.⁵²⁹ İbn Abbas, “Kim hevasına uyar, iman kabul etmezse işte o sahih cimridir.” demiştir.⁵³⁰ İbn Zeyd, “Her

⁵²³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 217.

⁵²⁴ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 529; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 78; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 493; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 36; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 217; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506-507.

⁵²⁵ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 507; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 268.

⁵²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 37; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 78.

⁵²⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506-507; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 36; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 268; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 372.

⁵²⁸ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 78; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 218; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 268.

⁵²⁹ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 268; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 218.

⁵³⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 218; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 506.

kim bir şeyi Allah'ın nehyettiği bir başka şey için almazsa ve yine cimriliği Allah'ın kendisine emrettiği herhangi bir şeyden alıkoyup engellemeye çağırmasa o kimseyi Allah, öz nefsinin cimriliğinden korumuş olur.” demiştir.⁵³¹

Enes (r.a) Peygamber'in, (s.a.s.) “Zekâtı veren, misafire ikram eden ve musibet hallerinde bir şeyler veren bir kimse cimrilikten uzaktır.” dediğini ve “Allahım! Nefsimin cimriliğinden, israfımdan ve vesveselerinden sana sığınırım.” diye dua ettiğini nakletmektedir.⁵³² Yine Resûlullâh'tan (s.a.s.) şöyle rivâyet etmektedir: “Yüce Allah, Adn cennetini ve ağaçlarını yarattıktan sonra ona, ‘Konuş!’ buyurdu. O da ‘Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.’⁵³³ dedi. Bunun üzerine Yüce Allah, ‘İzzetime ve Celâlim'e yemin olsun ki, cimri kişi sende bana komşu olamayacaktır.’ buyurdu. Sonra Rasulullâh (s.a.s.), ‘Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.’⁵³⁴ buyruğunu okudu.⁵³⁵

Ebu'l-Heyyac el-Esedî dedi ki “Bir adamı tavaf esnasında, ‘Allahım! Beni nefsimin cimriliğinden koru!’ diye dua edip, buna başka hiçbir şey eklediğini gürdüm. Ben ona niye böyle yaptığını sordum, şu cevabı verdi: ‘Eğer nefsimin cimriliğinden korunacak olursam, hırsızlık da yapmam, zina da etmem, kötü hiç bir iş yapmam.’ Bir de ne göreyim o kişi Abdurrahman b. Avf imiş.”⁵³⁶

Peygamber'in (s.a.s.) şu sözleri de önemlidir: “Zulümden sakınınız, çünkü zulüm kıyamet gününde zulumât (karanlıklar)dır. Cimrilikten de sakınınız, çünkü cimrilik sizden öncekileri helak etti. Onları birbirlerinin kanlarını dökmeye kadar götürdü, kendilerine haram kılınan başkalarına ait hakları helal sayma noktasına kadar ulaştırdı.”⁵³⁷ Bu cimriliğin dünyadaki zararıdır. Kıyamet günü ise kişinin cimrilik ettiği şey boynuna dolacaktır.⁵³⁸

⁵³¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 531; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 78; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 268.

⁵³² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 530-531; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 218; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 268.

⁵³³ Mü'minûn, 23/1.

⁵³⁴ Haşr, 59/9.

⁵³⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 373; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 38.

⁵³⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 530; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 268.

⁵³⁷ Müslim, “Birr ve's-Sîle ve'l-Âdâb” 56; Ebû Dâvud, “Zekât”, 47; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahâhayn*, 1: 576; Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 295; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 78; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 491.

⁵³⁸ Bk.: Âl-i İmrân, 3/180.

Kisrâ arkadaşlarına, “Âdemoğluna en zararlı şey nedir?” diye sormuş. Arkadaşları, “Fakirlik!” demişler. Kisra, “Cimrilik, fakirlikten zararlıdır. Çünkü fakir bir şeyler buldu mu karnı doyar, fakat cimri bir kimse bulacak olsa dahi ebediyen doymaz.” demiştir.⁵³⁹

Ebû Hureyre (r.a) Hz. Peygamber’in, (s.a.s.) eli sıkılık ile imanın Müslüman bir kimsenin kalbinde ebediyen bir arada bulunmayacağını⁵⁴⁰ ve Müslüman’ın cimri ve kötü ahlak sahibi olamayacağını söylediğini rivâyet etmektedir.⁵⁴¹

Yine Ebû Hureyre (r.a) Peygamber’in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir:

“Allah birisine bir mal verdiği halde o da onun zekâtını ödemezse bu mal kıyamet gününde kendisine gözlerinin üzerinde iki siyah nokta bulunan aşırı zehirinden dolayı kafasındaki tüyler tamamıyla dökülmüş bir erkek yılan halinde gösterilir. Kıyamet gününde bu yılan onun boynuna dolanır. Sonra iki çenesi ile onu yakalar ve ona, ‘Ben senin malınım, ben senin hazinenim.’ der. Daha sonra da Peygamber (s.a.s.) bize şu âyet-i kerimeyi⁵⁴² okudu: Allah’ın fazl-u kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik ederler.”⁵⁴³

Netice olarak bu ayet-i kerîme, ensârın şu beş özelliğine delâlet etmektedir:

- 1) “Hicret yurdu Medine’ye önceden yerleşmiş olup imanı kendilerine vatan edinmişlerdir.
- 2) Muhâcir kardeşlerine karşı sevgileri tamdır.
- 3) Hırs, tamah ve haset gibi kötü sıfatlardan berîdirler.
- 4) Şiddetle ihtiyaçları olduğu halde başkalarını kendilerine tercih ederler.

⁵³⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 218.

⁵⁴⁰ Nesâî, “Cihâd”, 8; Hakîm, *el-Müstedrek alâ’s-sahîhayn*, 2: 82; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Semîr b. Emîn ez-Zehîrî, (Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1998), 1: 147; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 79; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 38; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 374.

⁵⁴¹ Muvattâ, “Kelâm”, 19; Tirmizî, “Birr ve’s-Sile”, 41; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 1: 147; Ebû Bekir Muhammed b. Ca’fer b. Sehl eş-Şâmirî el-Harâitî, *Mesâviu’l-ahlâk ve mezmûmuhâ*, thk. Mustafâ b. Ebû’n-Nasr eş-Şelbî, (Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî, 1992), 22.

⁵⁴² Bk.: Âl-i İmrân, 3/180.

⁵⁴³ Buhârî, “Zekât”, 3, Âl-i İmrân, 3/14; Nesâî, “Zekât”, 2, 20, 71; İbn Mâce, “Zekât”, 2; Saatî, *Şerhu Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 1: 1264-1265.

5) Cimrilikten uzak cömert insanlardır.”⁵⁴⁴

“فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” Âyetin sonunda yer alan “el-muflihûn”, “Ebedî hayâta zafer bulanlar.” anlamındadır. “el-Felâh”, “el-Bekâ” mânâsındadır. “Hayyâ ale'l-felâh”, “Çabuk kurtuluşa yönel!” demektir.⁵⁴⁵

Yani bu son bölümde, Allah Teâlâ bütün bu yaptıkları güzel işlerden ve cimrilikten korunduklarından dolayı onlara “muflihûn” demekte böylece de cenneti kazandıklarını ifade etmektedir.⁵⁴⁶ Ayrıca onlar her istenilene kazanan ve her kötülükten berî olanlardır.⁵⁴⁷

2.1.6. Sahabe-i Kirâm'dan Sonraki Mü'minler

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا
لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (١٠)

Meâli:

10) “Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!”

Tefsiri:

“وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ” (bunların arkasından gelenler) ifadesi, muhâcirlerden sonra gelenlerdir. Cumhur-u ulemâya göre bu kişilerle kastedilenler, iyilik yapma hususunda evvelkilere tabi olan üçüncü zümredir ki bunlar, muhâcir ve ensârdan sonra, kıyamet gününe kadar gelecek olan mü'minlerdir.⁵⁴⁸ Bazı müfessirler ise bu sonradan gelip dua ve istiğfar eden kişilerin, daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve ensârla kalpleri kaynaşmış olan muhâcirler olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁹

Hâkim ve İbn Merdüye'nin bildirdiğine göre Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a) şöyle demektedir: “İnsanlar üç aşama üzeredir. İkişi geçmiş ve biri kalmış bulunmaktadır.

⁵⁴⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 459.

⁵⁴⁵ Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/6.

⁵⁴⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 529; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 491.

⁵⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 37; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 459.

⁵⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 280; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 268; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 79; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493.

⁵⁴⁹ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, 3: 145; Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-kebîr*, 452; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 507; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 532.

Sizin durumunuzun en güzeli de kalan bu aşamada olmanızdır. Sonra, Haşr sûresinin 8. âyetini okudu ve ‘Burada muhâcirler kastedilmektedir ki, bu da geçmiş bulunmaktadır.’ dedi. Sonra, Haşr sûresinin 9. âyetini okudu ve ‘Burada ensâr kastedilmektedir ki, bu da geçmiş bulunmaktadır.’ dedi. Sonra, Haşr sûresinin 10. âyetini okudu ve ‘O iki aşama geçmiş ve bu aşama kalmış bulunmaktadır. Sizin durumunuzun en güzeli de bu aşamada olmanızdır.’ dedi.”⁵⁵⁰

Allah Teâlâ, bunların hem kendileri için, hem de kendilerinden önce iman etmiş kimseler için duâ ettiklerini ve “يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ” yani “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla!” dediklerini zikreder.⁵⁵¹ Yani bu âyet ashâb-ı kirâma gizli açık dua edilmesi, Onlar hakkında kalbin buğzdan temizlenmesi ve O’ların sevilmesi gerektiğinin delilidir.⁵⁵² Böyle yaparak da imanda kendilerini geçen din kardeşlerinin faziletlerini i’tiraf etmiş olurlar.⁵⁵³ Bununla ilgili iki türlü açıklama sözkonusudur. Birincisine göre: “Onlar bu ümmetten daha önce geçmiş olan kitap ehlinde iman edenlere mağfiret dilemekle emrolunmuşlardır.” İkinci açıklamaya göre: “Muhâcir ve ensâra da önden geçenlere mağfiret dilemeleri emri verilmiştir.”⁵⁵⁴

İbn Abbas dedi ki “Yüce Allah bu hususta fitneye düşeceklerini bildiği halde Muhammed’in (s.a.s.) ashâbına mağfiret istenmesini emir buyurmuştur.” Âişe de (r.anhâ) “Sizler Muhammed’in (s.a.s.) ashâbına mağfiret dilemekle emrolunduğunuz halde onlara dil uzattınız. Ben ise Peygamberiniz’i şöyle buyururken dinlemişimdir: ‘Bu ümmetin sonradan gelenleri, önceden gelenlerine lanet okumadıkça bu ümmet yok olmayacaktır.’ demiştir.”⁵⁵⁵ İbn Ömer ise Resûlullâh’ın (s.a.s.), “Ashâbıma sövenleri göreceksiniz, siz de Allah sizden ve onlardan en şerlilerinize lânet etsin deyiniz.” dediğini söylemektedir.⁵⁵⁶

Avvâm b. Havşeb şöyle demektedir: “Ben bu ümmetin ilklerine yetiştim. Onlar, ‘Resûlullâh’ın (s.a.s.) ashâbının güzel yanlarını sözkonusu edin ki, kalpler

⁵⁵⁰ Hakîm, *el-Müstedrek alâ’s-sahîhayn*, 2: 526; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 383.

⁵⁵¹ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 79; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 289.

⁵⁵² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 39; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 460.

⁵⁵³ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 460; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3: 352.

⁵⁵⁴ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 507.

⁵⁵⁵ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 80; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 494; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 384; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 507.

⁵⁵⁶ Tirmizî, “Menâkib”, 133; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 219.

onlara ısınsın. Aralarındaki anlaşmazlıkları sözkonusu etmeyin, o vakit insanların onlara karşı cüretkârlıklarını artırırsınız.’ diyorlardı.”⁵⁵⁷

Şa’bî ise şöyle demiştir: Yahudiler ile Hristiyanlar bir hasletleriyle Rafizîlerden daha faziletlidirler. Yahudilere, “Sizin dininize mensup olanların en hayırlıları kimlerdir?” diye soruldu. Onlar, “Musa’nın ashâbıdır.” dediler. Hristiyanlara da, “Dininize mensup olanların en hayırlıları kimlerdir?” diye sorulduğunda, onlar da, “İsa’nın ashâbıdır.” demişlerdir. Fakat Râfizîlere, “Dininizin mensuplarının en kötülere kimlerdir?” diye sorulduğunda onlar, “Muhammed’in ashâbıdır.” diye cevap vermişlerdir. Hâlbuki onlara mağfiret dilemeleri emrolunduğu halde onlara sövdüler. O bakımdan kıyamet gününe kadar onlara karşı kılıç çekilmelidir. Onların hiçbir sancakları ayakta durmamalı, ayakları yerde sağlam basmamalı, sözbirlikleri olmamalıdır. Savaş için bir ateşi yaktıkları her seferinde Allah onların kanlarını dökmek ve delillerini çürütmek suretiyle söndürmüştür.”⁵⁵⁸

Ayrıca bu âyet, bütün mü’minleri içine alır. Çünkü mü’minler, ya muhâcirdir ya ensârdır yahut da onlardan sonra gelip onlara tâbi olanlardır.⁵⁵⁹ Allah Teâlâ, muhâcir ve ensârdan sonra gelenlerin halinin, kendilerinden önce geçmiş olan bu ensâra ve muhâcire dua etmek ve rahmetle anmak olduğunu beyân etmiştir. Dolayısıyla kim böyle olmaz, aksine onları kötülükle anarsa, haklarında kötü konuşursa, bu âyetin açık ifadesine göre, mü’minlerin kısımları cümlesinin dışına çıkmış olur.⁵⁶⁰ Mâlik b. Enes’ten rivâyet edildiğine göre de bu durumda fey’den pay alamazlar.⁵⁶¹ Bundan dolayı bu kişiler Peygamber’in (s.a.s.) ashâbına dil uzatmakla değil de bağışlanma dilemekle emrolunmuşlardır.⁵⁶²

Bunu ifade eder mânâda şu rivâyetler önemlidir:

H. Hüseyin’e (r.a) bir adam gelerek O’na: “Ey Resûlullâh’ın (s.a.s) kızının oğlu! Osman hakkında ne dersin?” diye sormuş. H. Hüseyin (r.a), “Ey kardeşim, sen Yüce Allah’ın haklarında ‘Fakir muhacirler içindir.’ dediği kimselerden misin?”

⁵⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 220.

⁵⁵⁸ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 80; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 220.

⁵⁵⁹ Bk.: Tevbe, 9/100.

⁵⁶⁰ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 79; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 289.

⁵⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 493-494; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 80; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 269; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 216.

⁵⁶² Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 367; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 533.

Adam, “Hayır.” deyince bu sefer, Allah’a yemin ederim eğer sen bu âyetin sözünü ettiği kimselerden değilsen, o halde Allah’ın haklarında, “Onlardan evvel Medine’yi yurt edinip imana sahib olanlar.” diye buyurduğu kimselerden olmalısın. Adam yine, “Hayır.” deyince, bu sefer şöyle dedi:

“Allah’a yemin ederim eğer sen üçüncü âyetin sözünü ettiği kimselerden de değilsen andolsunki İslâm’ın dışına çıkmış olursun. O da Yüce Allah’ın, ‘Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle!’ âyetidir.”⁵⁶³

Yine Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin (r.a) babasından şunu rivâyet eder: “İraklılardan bir kesim Ali b. el-Hüseyin’e gelerek, Ebû Bekir’e ve Ömer’e sonra da Osman’a (r.a) dil uzattılar, çokça sövüp saydılar. Onlara şöyle dedi: ‘Sizler ilk muhâcirlerden misiniz?’ Onlar, ‘Hayır.’ dediler. Bu sefer, ‘Peki daha önceden imana sahip olup Medine’yi yurt edinmiş olan kimselerden misiniz?’ Yine, ‘Hayır.’ dediler. Bu sefer onlara şöyle dedi: ‘Sizler bu iki fırkadan uzak olduğunuzu, onlardan olmadığınızı belirttiniz. Ben de tanıklık ederim ki sizler Yüce Allah’ın haklarında, ‘Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfiret eyle. Kalplerimizde iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz, şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.’ dediği kimselerden değilsiniz. Haydi, kalkınız. Allah size yaptığınızı versin!’ demiştir.”⁵⁶⁴

Resûlullâh’ın (s.a.s.), “Her kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslam bağı boynundan çıkarmış olur.”⁵⁶⁵ hadisi de bu bağlamda önemlidir. Çünkü buradaki cemaatten maksat Sahâbe’ye (r.a) sövmeyen, Allah’ın dini konusunda tartışmayan ve günahından dolayı ehl-i tevhidi tekfir etmeyen kişilerdir.⁵⁶⁶ Böylece hem aktardığımız rivâyetler hem de bu hadis-i şerif, Ashab-ı Kirâm’ı hayırla anmayı ve onlar hakkında kötü söz söylenmemesi gerektiğini bize bildirmektedir. Aksi durumda ise kişinin İslam dini ile alakasını keseceği belirtilmiştir.

Âyetin sonunda ise “وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ” sonradan

⁵⁶³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 218-219; Ayrıca bk.: Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 384.

⁵⁶⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 269; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 219; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 384.

⁵⁶⁵ Tirmizî, “Emsâl”, 3; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 30.

⁵⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 269.

gelen bu kişiler, iman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin bırakma.⁵⁶⁷ Buradaki “غِلًا” kelimesi hased ve buğz anlamındadır.⁵⁶⁸ Mukâtil buna aldatma, A’meş ise düşmanlık demiştir.⁵⁶⁹ Kalbinde hased olmayan kişiyi Resûlullâh’ın cennetle müjdelemesi⁵⁷⁰ de bu halin ne kadar büyük bir haslet olduğunu bize göstermektedir.

“رَوْفٌ رَجِيمٌ” Yani Ey Allahım! Şüphesiz ki Sen yarattıklarına karşı çok şefkatli olan, bağışlayansın ve tevbe edip günahlarına istiğfar edenlere karşı da merhametlisin demişlerdir.⁵⁷¹

2.1.7. Sûreye Göre Münâfikların Tavırları

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾
لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُولَيَنَّ الْأَدْبَارُ ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ ﴿١٢﴾
لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾

Meâli:

11) “Münâfikların, kitap ehlinde inkâr eden dostlarına, ‘Eğer siz yurdundan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz.’ dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder.”

12) “Andolsun, eğer onlar çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.”

13) “Onların içlerinde size karşı duydukları korku, Allah’a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”

⁵⁶⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 533; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 220.

⁵⁶⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 3: 145; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 79; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493.

⁵⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 507.

⁵⁷⁰ Bk.: Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 9: 315; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 489; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 385-386; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 40.

⁵⁷¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 534.

Sebeb-i Nüzûlü:

11. âyetin sebeb-i nüzûlü şöyledir:

İbn Ebî Hatim'in bildirdiğine göre Süddî şöyle demektedir: “Kurayzâ ve Nadîr ahalisinden bazı kişiler Müslüman olmuştu. Aralarında münâfıklar da vardı. Onlar Nadîr ahalisine, ‘Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız biz de sizinle beraber gideriz.’ diyorlardı. İşte “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمْ” âyeti de onlar hakkında indi.⁵⁷²

Bu âyette münâfık olup da ehl-i kitaba yardım edeceklerini ifade eden kişilerle ilgili görüşler şunlardır:

Bu âyet-i kerimedeki “münâfıklık etmiş olanlar” ile Abdullah b. Übeyy ibn Selûl, Kavkal'ın oğulları Vedîa ve Mâlik ile Süveyd ve Dâis'in kastedilmiş olduğu söylenmiştir.⁵⁷³

Mücâhid'den rivâyete göre ise bu âyet-i kerime Abdullah ibn Übeyy ibn Selûl, Rifâa b. Tâbut, Abdullah b. Nebtel ve Evs b. Kayzî hakkında nâzil olmuştur.⁵⁷⁴

Mukâtil b. Hayyan ve Mukâtil b. Süleyman şöyle demişlerdir:

“Allah bununla ensârdan olan, fakat aslında münâfık olan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nebtel ve Rifâa b. Zeyd'i kastetmiştir. Onlar kardeşlerine böyle demişlerdi.”⁵⁷⁵

Tefsiri:

Benî Nadîr'in akıbeti ve bunlardan alınan fey'in verileceği gruplardan bahsedildikten sonra, Allah Teâla burada Yahudiler ile münâfıkların kardeş gibi ortak hareket ettiklerini anlatacaktır. Medine'de münâfıklar ensârdanmış gibi görünüyorlar, ancak Yahudiler'le dostluk kuruyorlardı. Yahudiler de Müslümanlar'la anlaşma yapmalarına rağmen gizlice işler planlıyorlardı. Bu yüzden inkârda onların

⁵⁷² Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, (Riyâd: Mektebetü Mustafâ el-Bâz, 1997), 10: 3347; Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 259; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 371-372; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 350.

⁵⁷³ Vâkîdî, *Megâzî*, 287; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 144; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 553; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 54; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 534.

⁵⁷⁴ Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 535; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 388.

⁵⁷⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 280; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289.

kardeşleri, Müslümanlar'a düşmanlıkta onların dostları idiler. Sûrenin devamı şöyledir:

“أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمْ” buradaki hitap Resûlullâh'adır.⁵⁷⁶ O'na (s.a.s.) “Münâfıkların, kitap ehli olan Yahudi kardeşlerine söyledikleri şu sözleri işitip, kalp gözünle onların halini görmedin mi?” denilmektedir.⁵⁷⁷ Tabi buradaki soru öğrenmek için değil, onların yaptığının ne çirkin ve hayret verici olduğunu ifade etmek için sorulmuştur.⁵⁷⁸

Yahudiler, münâfıkların herhangi bir din ve kitaba inanmadıklarını bilmekle birlikte, kendilerine verdikleri yardımcı olmak sözüne aldanmış olmalarının hayret edilecek bir husus olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁷⁹ Zemahşerî buna, “Çünkü onlar Müslümanlar'a karşı sırlarında dosttular. Yani ortak gayeleri vardı.” demektedir.⁵⁸⁰ Buradaki dostlar ifadesi ile kendilerine elçiler gönderilip yardım edileceği vaadedilen Benî Nadîr kastedilmektedir.⁵⁸¹

Kâfirlerin birbiriyle olan bu kardeşliği şöyle açıklanmaktadır:

1) “Küfürde (inkârda) kardeşlik. Çünkü Yahudi ve münâfıklar, Resûlullâh'ı inkârda genel olarak ortak idiler.

2) Karşılıklı sadakat, dostluk ve yardımlaşma sebebiyle kardeşlik.

3) Resûlullâh'a (s.a.s.) düşmanlıkta, aralarında bulunan ortaklık sebebiyle olan kardeşlik.”⁵⁸²

Abdullah b. Übeyy ibn Selûl ve arkadaşları ensârdan olmakla birlikte münâfıklık etmişler ve Yahudiler'e, “الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أَخْرَجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ” yani “Yemin olsun ki eğer Medine'deki yerinizden çıkartılırsanız, biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız.” demişlerdi.⁵⁸³ Resûlullâh'ın (s.a.s.), bu Yahudiler'i kuşatması sırasında münâfıklar bunlara adam göndererek yerlerinden ayrılmamalarını,

⁵⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 43; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 534; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 353.

⁵⁷⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 534.

⁵⁷⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 469; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 353.

⁵⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 220; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 472.

⁵⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 82.

⁵⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3: 148; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 388; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 495; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 535.

⁵⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 43; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289.

⁵⁸³ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 80; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 535.

müstahkem mevkillerinde kalmalarını, onları kimseye teslim etmeyeceklerini, savaşılırsa onlarla beraber savaşacaklarını, Medine'den çıkarılırlarsa onlarla beraber çıkıp gideceklerini söylemişlerdi. Bu vaadleri bekleyen Yahudiler, münâfiklardan hiç bir destek görememişlerdi. Allah bunların kalplerine korku salmış ve develerinin götürebileceği kadar mal alıp şehri terketmek istemişler Resûlullâh (s.a.s.) da onlara bu şartla müsaade vermişti.⁵⁸⁴

Devamında ise “وَلَا نَطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا” (Sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız) yani “Sizi perişan etmek, yardımsız bırakmak, sizinle savaşmak hususunda hiç kimseye asla itaat etmeyiz.” demişlerdi.⁵⁸⁵

Bu sözleriyle Muhammed'i (s.a.s.) kastetmektedirler. Bu buyruk, gaybın bilinmesi açısından Peygamberimiz'in (s.a.s.) nübüvvetinin gerçekliğinin bir delilidir. Çünkü Nadîroğulları yurtlarından çıkartıldığı halde münâfiklar çıkmadılar, onlarla savaşıldığı halde münâfiklar onlara yardımcı olmadılar.⁵⁸⁶ Böylece Peygamber (s.a.s.) de Allah'ın (c.c) yardımıyla onların bu durumunu bilip onları muhasara etmişti.

“وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ” sonrasında da “Eğer Muhammed (s.a.s) ve arkadaşları sizinle savaşılırsa muhakkak size yardım ederiz.” diyerek onlara yardım sözü verdikleri bildirilmiştir.⁵⁸⁷

Sonunda da Yüce Allah, “وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ” Allah da şahitlik eder ki muhakkak ki yardım sözü veren bu münâfiklar⁵⁸⁸ söz ve davranışlarında hiç şüphesiz yalancıdırlar diye buyurmaktadır.⁵⁸⁹ Yani onlar, içlerinden yapmamak üzere bunu söylemektedirler veya söyledikleri asla gerçekleşmeyecek şeylerdir.⁵⁹⁰ Böylece Allah onların yalanını ortaya çıkarmıştır.⁵⁹¹

Sonra gelen 12. âyette Yüce Allah münâfikların verdikleri sözde durmamalarını ve bu yalancı hallerini te'kit ile daha detaylı olarak şöyle anlatmaktadır:

⁵⁸⁴ Bk.: İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 270; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 534; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 472.

⁵⁸⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 536; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 290; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 220.

⁵⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 220.

⁵⁸⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 536; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 290.

⁵⁸⁸ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 80; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 536.

⁵⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 220.

⁵⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 496.

⁵⁹¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 147.

“لَنْ أُخْرَجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ” yani andolsun ki Yahudiler çıkartılacak olurlarsa, münâfiklar vaad ettikleri gibi onlarla birlikte çıkmazlar ve “وَلَنْ قُوتُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ” eğer Resûlullâh (s.a.s.) ile savaşılabacak olursa, onlara yardımcı olmazlar.⁵⁹² Âyetin başındaki “lam” yemin içindir.⁵⁹³

Bir diğere açıklamaya göre, “لَا يَنْصُرُونَهُمْ” yani isteyerek onlara yardımcı olmazlar. Onlara istemeyerek yardım etseler bile, muhakkak gerisin geri dönerler. Ayrıca burada, onlara sürekli yardımcı olmazlar mânâsı da vardır⁵⁹⁴

Razî bununla ilgili şöyle demektedir: Bil ki Hak Teâlâ, nihaysiz olan bütün malûmâtı bilir. Bundan dolayı hem mevcudatı (var olanları) hem de ma’dûmâtı (var olmayan şeyleri), her üç zamanda (mazî, hal, istikbâl) da bilir ve O, herbir şeyi bu altı bakımdan bilir. Cenâb-ı Hak, bir şeyin, bu altı durumdan her birinde, olduğu halin aksi bir halde olduğu zaman, nasıl olacağını da bilir. İşte Cenâb-ı Hak bu noktada, o Yahudilerin, eğer yurtlarından çıkarılsalardı bile, münâfikların onlarla birlikte olup çıkmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim netice de böyle olmuştur. Çünkü Benî Nadîr yurtlarından çıkarılınca, münâfiklar onlarla beraber çıkmamış; Benî Nadîr ile savaşıldığında da münâfiklar onlara yardım etmemişlerdir.⁵⁹⁵ Böylece gelecekte haber verilmiş ve Peygamber’in (s.a.s.) bir mu’cîzesi daha vukû bulmuştur.⁵⁹⁶

“لَيُؤَلَّنَّ الْأَدْبَارُ” yani Yahudiler, münâfiklara yardımcı olsalar dahi “وَلَنْ يَنْصُرُونَهُمْ” muhakkak gerisin geriye, Muhammed (s.a.s.) ve ashâbına karşı hezimete uğramış bir şekilde dönerler.⁵⁹⁷ Yüce Allah, münâfikların Yahudiler’e yardım etmeyeceğini, faraza yardım etmek isteseler bile, bu yardımı yapmayıp kaçacaklarını, böylece de yardım etmek istedikleri bu kimseleri düşmanlarının eline bırakacaklarını haber vermiştir.⁵⁹⁸ Burada yardımları var farz edilmiştir. Çünkü Yüce Allah bu yardımın olmayacağını takdir etmiştir. Bundan dolayı yardımın var olması câiz değildir.⁵⁹⁹ Böylece münâfiklar, tam nifaklarına uygun olarak söz verdiler ve sözlerinde

⁵⁹² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 536; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 496.

⁵⁹³ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 539.

⁵⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 220.

⁵⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 290.

⁵⁹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 44.

⁵⁹⁷ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 82; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 536.

⁵⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 290.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 217.

durmadılar. Kur’ân’da farklı âyetlerde de münâfıklarla ilgili buna benzer ifadeleri görmekteyiz.⁶⁰⁰

“ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ” sonra da kendilerine yardım edilmezdi ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, münâfıklarla ilgili olup, “Münâfıklar muhakkak hezimete uğrarlar. Sonra onlara yardım olunmaz. Allah (c.c) onları helâk edecek, küfürleri apaçık ortaya çıktığı için de nifakları onlara hiçbir fayda vermeyecektir.” demektir.⁶⁰¹

2) Bu, “Benî Nadîr, mutlaka hezimete uğrayacaktır. Hem sonra münâfıkların yardımı da onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır.”⁶⁰² Allah Teâlâ Peygamber’e (s.a.s.) karşı Benî Nadîr’e yardım etmeyecektir ve Benî Nadîr de hayal kırıklığına uğrayacaktır.⁶⁰³ Bu da Allah Teâlâ’nın onlara başlı başına bir müjdesidir.⁶⁰⁴ Yani münâfıklar veya Yahudiler hezimete uğracaklar demektir. Aslında netice itibariyle iki grup da hezimete uğradılar.

Böylece Allah Teâlâ münâfıklar ve Yahudiler karşısında mü’minlere yardım edeceğini müjdelemiş ve Allah’ın bu vaadi gerçekleşmiş, Allah’ın lütfu ile Arab yarımadası Yahudiler’den temizlenmişti.⁶⁰⁵ Resûlullâh’ın (s.a.s), “Arab yarımadasında iki din bir arada bulunmayacaktır.” sözü de bunu ifade etmektedir.⁶⁰⁶ Böylece Arabistan yarımadasından çıkarılmış olacaktırlar.⁶⁰⁷

Bundan sonraki 13. âyette ise münâfıkların, Yahudiler’e yardım etmeyişinin sebebi şöyle ifade edilmektedir:

“لَا تَنْتُمْ” buradaki hitap Peygamber’in (s.a.s.) ashâbınadır.⁶⁰⁸ Yani Ey Müslümanlar! “أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ” gerçekten Benî Nadîr’in kalplerinde sizin korkunuz, Allah’ın azabından daha çok yer etmiştir.⁶⁰⁹ Bundan dolayı ümitsizdirler ve

⁶⁰⁰ Bk.: En’âm, 6/28; Enfâl, 8/23.

⁶⁰¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 290.

⁶⁰² Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 290; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 217.

⁶⁰³ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 536.

⁶⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496.

⁶⁰⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 472.

⁶⁰⁶ İbn İshâk, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 385; Muvattâ, “Câmî ”, 17-18; Buhârî, “Cizye ve Muvâdeâ”, 6; Müslim, “Vasiyet”, 20; San’ânî, *el-Musannef*, 6: 54.

⁶⁰⁷ Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 144.

⁶⁰⁸ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 536.

⁶⁰⁹ Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 3: 146; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 537.

cesur gibi davranırlar. Bu da gözle görülecek şekilde dış görünüşlerine yansımıştır.⁶¹⁰ Bu halin kalplerinde olması da onların nifakının alametidir.⁶¹¹ Yani bunlar başka bir âyetin ifadesindeki, Allah'tan korkar gibi, belki daha fazla insanlardan korkan kişilerdir.⁶¹²

Âyetin sonunda ise “ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ” onların iyi anlamayan bir kavim oldukları buyrulur. Yani bu korku, Allah'ın azâmet ve kudretini bilemeyişlerindedir.⁶¹³ Eğer Allah'ın azametini hakkıyla tanısalardı O'ndan daha çok korkarlardı.⁶¹⁴

Böylece Allah Teâlâ münâfikların ne kadar yalancı ve ne kadar korkak olduklarını ifade etti. Aslında Yahudiler'de de bu özellikleri görmekteyiz. Çünkü korkaklıklarından dolayı kendi yurtlarını savunamamışlardı. İşte bu mânâda bundan sonraki âyetlerde Allah Teâlâ, Yahudiler'in bu korkaklıklarına işaret ederek, münâfiklar ve Yahudiler'in Müslümanlar'a karşı savaş şekillerini ve benzer özelliklerini şöyle haber vermektedir:

2.1.8. Yahudilerle Münâfikların Benzer Davranışları ve Akıbetleri

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قَرْيٍ مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقَلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاتُوا وَيَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاؤُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

Meâli:

14) “Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir. Sen onları

⁶¹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 45.

⁶¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

⁶¹² Bk.: Nisâ, 4/77.

⁶¹³ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 290; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 537.

⁶¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 45; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

derli toplu sanırsın, hâlbuki kalpleri darmadağındır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.”

15) “Onların durumu kendilerinden az önce geçmiş ve yaptıklarının cezasını tatmış olanların durumu gibidir. Onlara acıklı bir azap vardır.”

16) “Münâfikların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, ‘İnkâr et!’ der. İnsan inkâr edince de, ‘Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.’ der.”

17) “Nihayet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır. İşte bu, zalimlerin cezasıdır.”

Tefsiri:

“لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا” yani Yahudiler “إِلَّا فِي فُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ” kendilerini size karşı koruyacaklarını sandıkları etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş kasabalarda yahut korkaklıkları ve sizden korkmaları sebebiyle gizlenecekleri duvarlar arkasından savaşırlar.⁶¹⁵ Bunun sebebi ise, Allah Teâlâ’nın onların kalplerine korku düşürüp, mü’minlere nusret ve zafer nasib etmesidir.⁶¹⁶ Bu savaşta da Müslümanlar’dan kurtulmak için zorunlu olarak yaparlar.⁶¹⁷ Buradan anlaşılıyor ki bunlar tamamen korkak bir gürûhtur. Hem kendi rahatlarını bozmamak için hem de savaştıkları cesaretleri olmadığından dolayı, böyle bir zaruret halinde bu korkakça yola başvurmuşlardır. Bu kişilerin Yahudiler ve münâfiklar olduğu da söylenmiştir.⁶¹⁸

“بِأَسْنُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدًا” Yahudi kâfirlerinin kendi aralarındaki savaşları yani birbirlerine karşı buğz ve düşmanlıkları şiddetlidir.⁶¹⁹ Bu, “Onların kendisiyle nitelendikleri şiddetli savaş ancak, birbirleriyle savaştığında olur. Fakat sizinle savaştıklarında, onların bu güç ve şiddetlerinden eser kalmaz. Zira cesur bir kimse, Allah Teâlâ ve Resûlü’ne (s.a.s.) karşı savaştığında korkuya kapılır. Daha önce izzet

⁶¹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 45; *Begâvî*, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 221; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 290-291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496.

⁶¹⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 45.

⁶¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496.

⁶¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 290; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 271; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 218; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 45.

⁶¹⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 537; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496; *Begâvî*, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

ve şeref sahibi iken, zelil ve rüsvay olur.” demektir.⁶²⁰ Yani kalelerinin arkasında şiddetlidirler, sizin karşınıza çıktıkları zaman Allah’ın yarattıklarının en korkağıdırlar.⁶²¹

Mücâhid şöyle demiştir: “Burası, ‘Onlar, biraraya geldiklerinde, ‘Biz andolsun ki şunu şunu yapacağız.’ diyorlar⁶²² ve böylece mü’minleri, duvarlar ve muhkem kaleler arkasından verecekleri savaşlarla tehdid ediyorlardı. Sonra savaşmak üzere, çıkmaya yelteniyorlardı. Hâlbuki ancak kendi aralarındaki savaşları çok şiddetlidir. Yoksa mü’minlere karşı olan savaşları değildir.’ anlamındadır.”⁶²³

Süddî de şöyle demiştir: “Buradan maksat onların kalplerinin ayrılıklarıdır. Öyle ki onlar hiçbir iş üzerinde görüş birliğine varmazlar.”⁶²⁴

“تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى” sen onları (Yahudi ve münâfikları) ülfet ve birlik sahibi sanırsın ama aralarında ülfet yoktur, darmadağınıklardır. Aralarında ihanet ve düşmanlık olduğundan birbirlerini tam olarak desteklemezler. Böylece bir yaydan beraber atmazlar. Bu da mü’minleri onlara karşı cesaretlendirir ve onlarla savaşma hususunda yüreklendirir.⁶²⁵ Yani kalpleri ihtilafli ve ayırdır.⁶²⁶ Bu kalplerindeki ihtilaf ise ya bâtılta oldukları içindir ya da nifâkta oldukları içindir.⁶²⁷ Ayrıca münâfiklar Yahudiler’in dinine muhaliftirler.⁶²⁸ Bundan dolayı aralarında birlik yoktur. Toplu halde görünseler de beraber bir iş yapamazlar. Ebedi olarak ehl-i Hak birlik içindedir. Ehl-i bâtıl ise ayırdır, bir araya gelemesler.⁶²⁹

Burada Yüce Allah, münâfikların dininin Yahudiler’in dinlerinden farklı olduğunu kastetmiştir.⁶³⁰ Bu buyruk, Müslümanlar’ın onlara karşı manevi güçlerini

⁶²⁰ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 46.

⁶²¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 218.

⁶²² Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291

⁶²³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221.

⁶²⁴ Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-kebîr*, 452; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221.

⁶²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 46.

⁶²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 281; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508-509.

⁶²⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508-509.

⁶²⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 388; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 538; Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653.

⁶²⁹ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 274.

⁶³⁰ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81.

pekiştirmek içindir.⁶³¹

Mücâhid'e göre buradaki kişiler Yahudiler ile münâfiklardır.⁶³² İbrahim en-Nehâî⁶³³ ve Mukâtil de böyle demiştir.⁶³⁴ Sevri'ye göre bu kişiler, müşriklerle ehl-i kitapır,⁶³⁵ Ferrâ'ya göre ise bu kişiler Benî Nadîr'in hepsidir.⁶³⁶

İbn Abbâs (r.a) burası için şöyle demektedir: “Bu bölüm birbirlerinin düşmanı olmalarının delilidir. Sen, zâhiren onların birbiriyle bir ülfet ve sevgi üzere, birlik halinde olduklarını zannedersin. Kalblerine gelince darmadağınktır. Çünkü onlardan herbiri, ayrı bir görüştedir. Aralarında da (içten içe) şiddetli bir düşmanlık vardır. Bu da onlarla savaş hususunda, Müslümanlar'ı bir cesaretlendirmedir.”⁶³⁷ Onlar müşriklerdir.⁶³⁸

Katâde de burayı şöyle açıklamıştır: “Sen onları bir arada sanırsın. Bir iş ve bir görüş etrafında toplu olduklarını zannedersin. Ama kalpleri darmadağınktır, ayrılık içerisindedir. Çünkü bâtıl ehlinin görüşleri farklı farklıdır. Şahitlikleri de farklıdır, hevâları (yani din ve mezheb görüşleri) ayrı ayrıdır. Bununla birlikte hak ehline düşmanlıkta birleşirler, bir aradadırlar.”⁶³⁹

Zeccâc ise şöyle demiştir: “Onlar ihtilaf halindedir. Kalpleri bir değildir. Bir işte toplu olarak yardımlaşamazlar. Çünkü Allah Teâlâ kendi tarafına yardım eder, düşmanlarını ise yalnız bırakır.”⁶⁴⁰

“ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ” yani onların bu şekildeki darmadağınlıkları ve kâfirlikleri, kendisiyle Allah'ın (c.c) emirlerini kavrayacakları akıllarının olmayışındandır.⁶⁴¹ Heva ve isteklerinin farklı ve karşılıklı düşman olarak buğzlarının

⁶³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221.

⁶³² Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 538.

⁶³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 496.

⁶³⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 281; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 218.

⁶³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221.

⁶³⁶ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, 3: 146; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 508; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 218.

⁶³⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291.

⁶³⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 388.

⁶³⁹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 538; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 10: 3347; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 388.

⁶⁴⁰ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an ve i'râbuh*, 5: 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 218.

⁶⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 221.

olması sebebiyle Yahudi ve münâfıklar, kendileri için faydalı olanı zararlı olan küçük bir şeyden ayırmayı akıl edemezler.⁶⁴²

Ebû Hayyân şöyle demektedir: “Bu ayrılık ve dağınıklığı gerektiren şey, akıllarının olmayışıdır. Onlar herhangi bir durumda ittifak edemeyen hayvanlar gibidir.”⁶⁴³ Başka bir görüşe göre ise, “Bundaki paylarının ne olacağını anlayamayazlar⁶⁴⁴ ve kalplerinin darmadağınık olması sebebiyle güç ve kuvvetlerinin zayıf düşeceğini bilmeyen bir topluluktur.” mânâsındadır.⁶⁴⁵

Sonrasında gelen 15. âyette Yüce Allah, Benî Nadîr’in durumunun kendilerinden öncekilere benzediğini bildirerek şöyle buyurmuştur:

“كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا” yani bu Yahudiler’in durumu, kendilerinden yakın bir zaman önce yaşayıp başlarına benzer olaylar gelen müşriklerin durumu gibidir.⁶⁴⁶

İbn Abbâs (r.a) buranın mânâsı ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Yüce Allah bu buyrukla Benî Kaynukâ’yı kastetmektedir. Çünkü Resûlullâh (s.a.s.) onları Benî Nadîr’den önce Medine’den sürgün etmiştir.”⁶⁴⁷

İbn Kesîr, “Buradakilerin Benî Kaynukâ olduğu görüşü doğruya daha çok benzemektedir. Çünkü daha önce Resûlullâh (s.a.s.), Benî Kaynukâ’dan Yahûdiler’i yurtlarından çıkarmıştı.” demektedir.⁶⁴⁸ İbn İshâk da bu görüştedir.⁶⁴⁹

Mücâhid ve Katâde’nin görüşüne göre ise öncekilerden maksat, Bedir günü bozguna uğrayan Kureyş kâfirleridir.⁶⁵⁰ Süddî ve Mukâtil’e göre de böyledir.⁶⁵¹

Buyruğun Benî Nadîr’den önce Nuh’dan (a.s) itibaren Muhammed’e (s.a.s.)

⁶⁴² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 538; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 218.

⁶⁴³ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3: 354.

⁶⁴⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 291.

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 291.

⁶⁴⁶ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 388.

⁶⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 270; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 222; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22, 539.

⁶⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496.

⁶⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebevîyye*, 3: 149.

⁶⁵⁰ Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 271; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 291; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 388; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 222; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 81; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 509; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 540.

⁶⁵¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 281; Süddî, *Tefsîru’s-Süddî el-kebîr*, 452; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 509; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 148.

kadar Yüce Allah'ın küfürleri sebebiyle kendilerinden intikam almış olduğu bütün kâfirler hakkında genel olduğu da söylenmiştir.⁶⁵²

Âyetteki yakın zamanda durumlarından bahsedilenlerle ilgili olarak görüşler, çoğunlukla Bedir kâfirleri ya da Benî Kaynukâ hakkındadır. Ancak yakınlık bakımından Benî Kaynukâ gazvesi, Benî Nadîr'in sürülmesine daha yakındır. Çünkü Benî Kaynukâ olayı Bedir savaşından sonra vuku bulmuştur.⁶⁵³

“دَأَفُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ” burası, küfürlerinin cezasını tatmışlardır anlamındadır.⁶⁵⁴ Yani Bedir'de öldürülerek dünyadaki azabı tattılar.⁶⁵⁵ Bu da küfürleri ve Resûlullâh'a (s.a.s.) düşmanlıkları sebebiyledir.⁶⁵⁶

Sözü edilenlerin Benî Kurayzâ olduğunu söyleyenler burası için, Sa'd b. Muâz'ın verdiği hükmü kabul ederek savaşı bırakanlar hakkında yorumlar. Sa'd b. Muâz Benî Kurazyâ hakkında savaşçıların öldürülmesi ve kadın ve çocukların esir edilmesi şeklinde hüküm vermişti. Bu Dahhâk'ın görüşüdür.⁶⁵⁷ Burada tattıkları şey, ticaretlerindeki ceza ya da azabın inmesi olarak ifade edilmiştir.⁶⁵⁸

Buradan kastedilenlerin Benî Nadîr olduğunu söyleyenler ise yaptıklarının vebalinin sürgüne gönderilmeleri ve yurtlarından uzaklaştırılmaları diye açıklar.⁶⁵⁹ Katâde de böyle demektedir.⁶⁶⁰

“وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ” dünyadaki rezilliklerinin yanında onlar için ahirette çok acıklı bir azab da vardır.⁶⁶¹ Yani ahirette cehennem azabı vardır.⁶⁶²

Sonra Allah Tealâ münâfikların Yahudiler'le bağlantısı ve benzer

⁶⁵² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 222; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 540.

⁶⁵³ Bk.: İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3: 9; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 479; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 11, 53.

⁶⁵⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 540; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 281.

⁶⁵⁵ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 81; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 281.

⁶⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

⁶⁵⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 509; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 222; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 219.

⁶⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 509.

⁶⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 222.

⁶⁶⁰ San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 299.

⁶⁶¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 48; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 540; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 222.

⁶⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 272; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 219; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 354.

davranışlarını göstermek için 16. âyette şöyle bir misal vermiştir:

“كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ” yani münâfikların Benî Nadîr’i aldatmasının misâli, şeytanın vesveselerine aldanan sonra da ondan hiçbir yardım göremeyen günahkâr insanın yüzüstü bırakılması gibidir.⁶⁶³ Yani münâfikların misâli şeytan; Benî Nadîr’in misâli de insandır.⁶⁶⁴ Nitekim münâfiklar, Yahudiler’e, “Eğer savaşa tutuşursanız; muhakkak size yardım ederiz.”⁶⁶⁵ demişlerdi. Ama iş gerçekleşip savaş ve muhâsara ciddiyet kazanınca, münâfiklar Yahudiler’den uzaklaşıp onları tehlikeyle başbaşa bırakmışlardı. İşte onların misâli şeytânın misâli gibidir.⁶⁶⁶

Şeytan, insanı tuzağıyla yoldan çıkarttıktan sonra ondan uzak olur.⁶⁶⁷ Ayrıca münâfikların Benî Nadîr’e verdikleri sözde durmayışları, İblis’in Bedir günü Kureyş kâfirlerine, “Bugün, insanlardan sizi yenebilecek yoktur. Ben de muhakkak sizin yardımcınızım!”⁶⁶⁸ demesine benzer.⁶⁶⁹

“إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ” âyetin bu bölümü ile ilgili olarak Ali b. Ebi Talib’den (r.a) şu rivâyet aktarılmaktadır:

Rahibin birisi altmış sene ibâdet etti. Şeytân onu yoldan çıkarmak istedi ve ona dalaştı. Bir kadını delirtip kardeşlerine dedi ki: “Bunu olsa olsa o rahip tedavi edebilir.” Kardeşleri kadını, rahibe getirdiler. Râhib onu tedâvî etti. Kadın râhibin yanında bulunuyordu. Râhib, kadının yanında bulunduğu bir sırada ona karşı istek duydu ve kadınla ilişki kurdu. Kadın hâmile kaldı. Şeytan râhibin yanına gelip olayın ortaya çıkarsa rezil olacağını ve bu yüzden kadını öldürmesini söyledi. Râhib kadını öldürdü ve onu defnetti. Kardeşleri rahibin yanına geldiler ve onu götürdüler. Şeytân yolda giderken rahibe dedi ki:

“Ben, seni yoldan çıkararak ve onu sana güzel gösterdim. Dolayısıyla bana uy ki, yaptığım şeyde seni kurtarayım. Bana secde et!” Râhib ona secde etti. Secdeye varınca şeytân rahibe, dedi ki: “Ben senden uzağım. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan

⁶⁶³ Taberî, *Tefsîru’l-Taberî*, 22: 541; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 82.

⁶⁶⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 272.

⁶⁶⁵ Haşr, 59/11.

⁶⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 496; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 148; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 291; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 541; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 219.

⁶⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

⁶⁶⁸ Enfâl, 8/48.

⁶⁶⁹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 148; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 292; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 225; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 83.

Allah'tan korkarım.” İşte Allah Teâlânın, *كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي* âyetinden maksat budur.⁶⁷⁰ Bu râhibe dair haberi İbn Abbâs,⁶⁷¹ İbn Mes'ûd,⁶⁷² Tâvus⁶⁷³ ve Vehb b. Münebbih uzunca zikretmişler ve bu kişinin İsrailoğulları'ndan Râhip Barsisa olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷⁴ Bu olayı Peygamber'in (s.a.s) anlattığı da nakledilmektedir.⁶⁷⁵ Müfessirlerinin çoğunun kabul ettiği görüşe göre âyet bu rivâyetlerde anlatılan râhipden bahsetmektedir.⁶⁷⁶

İbn Kesîr bu kıssalarla ilgili şu tesbiti yapmaktadır: Bu kıssalar her ne kadar tek başına âyetin misâldeki maksadını ifâde etmezse de benzer diğer vak'alarla beraber o maksadı açıklar.⁶⁷⁷

Buranın mânâsı ile ilgili olarak Mücâhid ise şöyle demiştir: “Burada insandan kasıt, şeytanın kendilerini aldatması hususunda bütün insanlardır.”⁶⁷⁸

İbn Abbâs (r.a) dedi ki: “Yüce Allah bunu Yahudiler'le birlikte münâfiklara misâl vermiştir. Şöyle ki Yüce Allah peygamberine Benî Nadîr'i Medine'den sürmesini emredince, münâfiklar onlara, ‘Yurdunuzdan çıkmayın. Eğer Müslümanlar sizinle savaşlarsa, biz sizinle birlikte oluruz. Sizi çıkartırlarsa yine sizinle birlikte çıkarız.’ diye gizlice haber gönderdiler. Bunun üzerine Benî Nadîr Peygamber (s.a.s.) ile savaştı. Fakat münâfiklar onlara yardımcı olmadı. Şeytanın buradaki âbiddeden uzak

⁶⁷⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 5: 213; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 4: 373; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, 2: 526; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 497; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 372; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 300; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 389; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 541; Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, 2: 522.

⁶⁷¹ Bk: Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 389-390; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 543; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 82-84; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 509; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 373; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 299; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 10: 3347; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 222.

⁶⁷² Bk: Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 542; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 390-391; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 497.

⁶⁷³ Bk: San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 299; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 393; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 544.

⁶⁷⁴ Bk.: Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 282; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 373; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 10: 3347; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 222; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 498; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 272.

⁶⁷⁵ Bk: Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 391-392.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 219.

⁶⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 497.

⁶⁷⁸ Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 653; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 509; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 392; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 545; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 219.

olduğunu belirttiği gibi, münâfıklar da onlardan uzak kaldılar.⁶⁷⁹

İbn Abbâs (r.a) bu açıklamasının devamında şöyle demektedir: Artık bu dönemden sonra rahibler ancak takiiye yaparak ve kendilerini gizleyerek ortada görünüyordular. Fâsıklar ve günahkâr kimseler de Yahudi ilim adamlarına birtakım bühtanlarda ve çirkin isnadlarda bulundular. Nihayet rahib Cüreyc'in durumu ortaya çıktı, Allah (c.c) da onun kendisine isnad edilen günahtan uzak olduğunu ortaya çıkardı. Bundan sonra artık rahibler rahatladı ve insanların arasına çıkmaya başladılar.”⁶⁸⁰

Yüce Allah'ın, “إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ” (İnsana kâfir ol dediği zaman) buyruğu da şeytanın insanı, ben kâfirim diyecek hale gelinceye kadar aldatması demektir.⁶⁸¹ Şeytan, insanı küfre götürdüktan sonra yolun sonuna varınca o insandan uzaklaşıp karşı çıkarak, “إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ” Çünkü ben, âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım! diyerek⁶⁸² muhtaç durumdaki o kişiye yardım da etmez.⁶⁸³

Şeytanın, “إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ” yani “Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım!” sözü bir gerçek değildir. Onun itikadı da böyle değildir. Çünkü Allah'ı hakkıyla bilmez ve bu korkusu Ademoğulları'na kötülük yapmaktan men ettirmez.⁶⁸⁴ Şeytanın bu sözü onun yalanı ve riyasıdır. Çünkü Allah'tan korksaydı, emrine uyar ve isyan etmezdi.⁶⁸⁵ Bu, şeytanın insandan uzak olduğunu anlatmak maksadıyla kullandığı bir ifadedir. Yüce Allah'ın, “فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِّيَءٌ مِّنْكَ” Muhakkak ki ben senden uzağım! diye aktardığı sözünün bir te'kididir.⁶⁸⁶

Sonra gelen 17. âyette Allah Tealâ, şeytana uyup onun yolundan gidenlerin göreceği azâba işaretle şöyle buyurmuştur:

⁶⁷⁹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 85; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 225; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 291.

⁶⁸⁰ Bir çoban ile zina edip hamile kalmış bir kadın, sözü edilen âbid Cüreyc'den hamile kaldığını söyleyerek iftirada bulunmuştur. Cüreyc de bunun üzerine bu kadının yeni süt emen yavrusuna, “Baban kim?” diye sormuş çocuk da “Koyun çobanıdır.” diye cevap vermiştir. Bk.: Buhârî, “Enbiyâ”, 50, “Amel fi's-Salâti”, 7, “Mezâlim”, 35; Müslim, “Birr ve's-Sile ve'l-Âdâb” 7,8; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 498; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 85; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 225.

⁶⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 225.

⁶⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 497.

⁶⁸³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 541.

⁶⁸⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 272.

⁶⁸⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 50; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 355.

⁶⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 225.

“فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا” yani münâfıklar Benî Nadîr’e yardım konusunda nasıl sözlerinde durmayıp geri döndülerse şeytan da Barsisa’ya aynısını yapmıştır.⁶⁸⁷ Bu iki fırkanın sonunda gidecekleri yer ateştir.⁶⁸⁸ Yani şeytanın da, ona itâat ederek inkâra düşen insanın da akıbetleri, devamlı olarak cehennemde kalmaktır.⁶⁸⁹ Her şeytan ve ona uyan insan için sonuç böyledir.⁶⁹⁰

Mukâtil, “Böylece münâfıkların ve Yahudiler’in akıbeti, şeytan ile ona uyan insanın akıbeti gibidir. Çünkü onlar, cehenneme gitmişlerdir.” demiştir.⁶⁹¹

“وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ” Cenâb-ı Hak daha sonra, “İşte bu, o zalimlerin cezasıdır.” buyurmuştur. Buradaki “zalimler” kelimesi, “Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür.”⁶⁹² âyetinin ifadesiyle “müşrikler” anlamındadır.⁶⁹³ Yani küfrü emredip onu işleyen kişinin akıbeti budur. Ebediyen kalacakları cehenneme gideceklerdir. Zulmeden herkesin karşılaşacağı ceza da budur.⁶⁹⁴ Cehennemde ebedî kalma cezası bütün kâfirlerin cezasıdır. Yahudi ve münâfıklar da Allah’ın emirlerine uymayıp Peygamberi’ni de yalanladıkları için bunlardandır. Bunlar dünyada çeşitli şekillerde rezil olmalarının yanında ahirette de böyle bir cezaya çarptırılacaklardır. Bundan dolayı insanların bunlardan ibret almaları ve bunların yoluna uymamaları istenmektedir. Akıllı olan insan da ne dünyada ne de ahirette rezil olmak ve cezaya uğramak istemez.

Böylece Allah Teâlâ münâfıkların ve Yahudiler’in durumlarını ve sonuçlarını bize beyan etti. Bundan sonraki âyetlerde Yüce Allah iman edenlerden bunlar gibi olmamalarını, takvayı ve ahiret için çalışmalarını isteyerek şöyle buyurmaktadır:

2.1.9. Yüce Allah’ın Mü’minlere Uyarısı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

⁶⁸⁷ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 85.

⁶⁸⁸ Mâverî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 510; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 85; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 225.

⁶⁸⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 545; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 474.

⁶⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 272.

⁶⁹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 292.

⁶⁹² Lokmân, 31/13.

⁶⁹³ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 292.

⁶⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 498; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 545.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

Meâli:

18) “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah’tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”

19) “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”

20) “Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir.”

Tefsiri:

18. âyetle ilgili olarak Cerîr (r.a) şöyle demiştir: “Biz gündüzün ortasında Resûlullâh’ın (s.a.s.) yanında bulunuyorduk. Derken yalın ayak kaplan postu rengindeki gömleklerini veya abalarını başlarına geçirmiş, kılıçlarını çekmiş; hepsi Mudar kabilesine mensup bir grup adamlar Peygamber’e (s.a.s.) geldiler. Onların muhtaç hâlini görünce Resûlullâh’ın (s.a.s.) yüzü değişti. Evine girip çıktıktan sonra Bilâl’e (r.a) emir buyurdu. Bilâl (r.a) ezanı okuyarak kâmet getirdi. Resûlullâh da (s.a.s.) öğle namazını kıldırdı. Sonra hutbe okudu ve ‘Ey insanlar sizi tek bir candan ondan da eşini yaratan Rabbinizin azabından korkun! O Allah ki Âdem ve Havva’dan pek çok erkekler ve kadınlar meydana getirdi. Her şeyi kendisinden istediğiniz Allah’ın azabından korkun ve akrabalık bağlarınızı gözetin. Çünkü O Allah, sizin üzerinizde görüp gözeticidir.’⁶⁹⁵ ve ‘Allah’ın azabından korunmaya çalışın herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın!’⁶⁹⁶ âyetlerini okuduktan sonra sözüne devamla, ‘Bir adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ’ buğdayından, bir sâ’ kuru hurmasından sadaka vermelidir. Vele ki yarım hurma olsun!’ buyurdu.”

Derken Ensâr’dan bir zât hemen hemen elinin taşıyamıyacağı kadar bir sepet hurma getirdi. Sonra bir biri ardınca herkes bir şeyler getirdiler. Neticede yiyecek ve elbiseden müteşekkil iki yığın gördüm. Resûlullâh’ın (s.a.s.) mübarek yüzünün altınla yaldızlanmış gibi parladığını gördüm. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.): “Her kim İslâm’da güzel bir çığır açarsa, o çığırın ecri ile kendisinden sonra o çığırla amel

⁶⁹⁵ Nisâ, 4/1.

⁶⁹⁶ Haşr, 59/18.

edenlerin ecirlerinden hiç bir şey noksan edilmemek şartıyla sevapları kendine aittir. Ve her kim İslâm'da kötü bir çığır açarsa o çığırın vebali ile kendisinden sonra onunla amel edenlerin vebali hiç bir noksanları olmamak üzere ona aittir.” buyurdular. Sonra Resûlullâh (s.a.s.) bunları Mudarlı grubun arasında taksim etti.”⁶⁹⁷ Böylece Resûlullâh hem âyeti açıklamış hem de insanları salih amele teşvik ederek âyetin uygulamasını yaptırmıştır.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ” Ey iman edenler! Emir ve yasakları hususunda farzlarını eda etmek ve mâsiyetlerinden kaçınmakta Allah'tan korkun. Herkes yarın için yani kıyamet günü için kendisini kurtaracak salih ameller mi yoksa helak edecek kötülükler mi yaptığını bir baksın.⁶⁹⁸ Böylece kendinizi hesaba çekin ve ne gibi salih ameller yaptığınızı görün!⁶⁹⁹

Âyetteki takva, münâfiklıktan sakınmak ve şüpheli şeylerden kaçmak mânâsındadır.⁷⁰⁰ Ayrıca emredilen şeyin yapılması ve yasaklanan şeyin terkedilmesini de içermektedir.⁷⁰¹ Yarından maksadın ise kıyamet günü olduğunda müfessirler ittifâk etmişlerdir.⁷⁰² Çünkü başka bir âyette geçtiği gibi kıyâmet saatinin durumu, göz açıp kapama gibidir veya daha yakındır.⁷⁰³

“نَفْسٌ” ve “لِغَدٍ” kelimeleri ile ilgili olarak şu önemli açıklamalar yapılmıştır: “Bu kelimeler belirsiz (nekre) olarak getirilmiştir. “Nefs” kelimesinin nekre olarak gelmesinin hikmeti, âhiret için önden gönderdiği şeylere bakan nefisleri, tek tek, müstakil olarak kastetmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki ‘Herbir nefis, kendisinin önden gönderdiğine baksın!’ buyurmuştur. “Yarın” kelimesinin belirsiz getirilmesi ise, onun önemini ortaya koymak ve onun durumunun belirsizliğini anlatmak içindir. Cenâb-ı Hakk sanki ‘O, azametinin büyüklüğüne vakıf olunamayan bir yarındır.’

⁶⁹⁷ Müslim, “Zekât”, 69; Nesâî, “Zekât”, 64; Suyûtî, *ed-Durru 'l-mensûr*, 14: 394; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 13: 498-499.

⁶⁹⁸ Begâvî, *Meâlimu 't-tenzîl*, 8: 85; Taberî, *Tefsîru 't-Taberî*, 22: 546.

⁶⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 13: 499; Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 14: 477.

⁷⁰⁰ Mâverdî, *en-Nüketu ve 'l-uyûn*, 5: 510.

⁷⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 13: 499.

⁷⁰² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284; Zeccâc, *Meâni 'l-Kur'ân ve i'râbu*, 5: 149; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 300; İbn Atiyye, *el-Muharraru 'l-vecîz*, 8: 273; Taberî, *Tefsîru 't-Taberî*, 22: 547; Begâvî, *Meâlimu 't-tenzîl*, 8: 85; Râzî, *et-Tefsîru 'l-kebîr*, 29: 292; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: 226; Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 14: 476.

⁷⁰³ Bk.: Nahl, 16/77.

demek istemiştir.”⁷⁰⁴

Hasan ve Katâde der ki: Yüce Allah kıyameti adeta yarın gerçekleşecekmiş gibi pek yakın göstermektedir. Şüphesiz ki gelecek olan herbir şey yakındır, ölüm de kaçınılmaz olarak gelecektir.⁷⁰⁵ Hatta dün, dünya için; yarın ise âhiret için kullanılmıştır.⁷⁰⁶ Nitekim bu durum, bir başka âyette de böyle kullanılmıştır.⁷⁰⁷

Aslında burada hem dünya hayatının kısalığı hem de dünyada yapılan işlere dikkat edilmesi hususunda büyük bir uyarı vardır. Çünkü dünya hayatı yarın gibi çok kısadır. Yaptıklarını sorgulayan, düşünen ve ahiret için çabalayan insan azdır. Bundan dolayı hadis-i şerifte Resûlullâh (s.a.s.), “İnsanları kişinin içlerinde işe yarar bir tane bulamadığı yüz deve gibi bulacaksınız.”⁷⁰⁸ buyurmuştur. Nitekim bu hadisin açıklamasında dünyâda zühdü, takvası ve kalbi âhirete müteveccih insan pek az olup bunun deve sürüsünün içinde işe yarar olanlarının az bulunmasına benzediği ifade edilmiştir. Ayrıca bununla âhir zamanda gelecek kötü nesillerin kastedildiği de söylenmiştir.⁷⁰⁹

“مَا قَدَّمْتُ” Yani hayır ya da şer türünden yaptıkları demektir.⁷¹⁰

“وَاتَّقُوا اللَّهَ” Allah’tan korkun buyruğunun tekrar edilme sebebi te’kid içindir.⁷¹¹ Fakat Mukâtil burada, mü’minlerin Yahudiler’in dostluğundan sakındırıldığını söylemektedir.⁷¹²

Ayrıca buradaki birinci ittikadan kastın geçmiş günahlardan tevbe etmek, ikincisinden maksadın gelecekte günahlardan sakınmak anlamında olduğu da

⁷⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 29: 292; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 50.

⁷⁰⁵ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 547; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 226; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 510; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 273.

⁷⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 50; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 273; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 547.

⁷⁰⁷ Bk.: Yûnus, 10/24.

⁷⁰⁸ Buhârî, “Rikâk”, 35; Müslim, “Fadâilu’s-Sahâbe”, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 239; İbn Mâce, “Fiten”, 16.

⁷⁰⁹ Bedruddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-kârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 23: 131; Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi sahihi’l-Buhârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed Fâryâbî, (Riyâd: Dâru Taybe, 2005), 14: 663.

⁷¹⁰ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 510; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 226; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 547.

⁷¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 29: 292; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 510; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 499; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 51.

⁷¹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

söylenmiştir.⁷¹³ Yahut ilk ittikâ emri, vâciblerin ve farzların edasıyla ilgili; ikincisi de günahların terkiyle ilgilidir.⁷¹⁴

“إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. İyi bilin ki, Allah (c.c), bütün yaptıklarınızı ve her türlü durumunuzu bilir. O’nun katında sizden hiç bir şey saklı kalmaz. Büyük küçük hiç bir işiniz O’nun gözünden uzakta değildir.⁷¹⁵ Hayır ve şer bütün yaptıklarınızdan haberdardır ve ilim sahibidir.⁷¹⁶ Bununla ilgili olarak Said b. Cübeyr, “Sizin ne yaptığınızı, neler ettiğinizi bilir demektir.” demiştir.⁷¹⁷

Sonraki âyette Yüce Allah mü’minlere hitabını sürdürürken emrini terk etmemeleri, kendisine isyan edenlere benzememeleri için nasihat etmekte ve ehl-i kitabın durumuna düşmemeleri gerektiğini şöyle bildirmektedir:

“وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ” Allah’ın emirlerini terkettikleri için Allah’ı unutanlar,⁷¹⁸ O’nun kulları üzerine vacip olan emir ve yasaklarına riayet etmeyen ve Rableri’nden korkmayanlar gibi olmaktan sakının.⁷¹⁹ İbn Hibbân’ın açıklamasına göre Allah’ın emrini terk ederek kendileri lehine hayır işlemeyi unutan kimseler gibi olmayın demektir.⁷²⁰ Çünkü Allah’ın zikrini unuturlarsa âhirette fayda verecek olan amelleri de unuturlar ve onları yapamazlar. Dünyada böyle bir halde olurlarsa ahirette de hüsrana uğrarlar.

Bu bölümün, “Allah’ın hakkını unutup Allah’ın da kendilerine kendi haklarını unutturduğu kimseler gibi olmayın! Böylece onlar, Allah nezdinde kendilerine fayda verecek şeyler yapamadılar.” anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Süfyan ve Mukâtil yapmıştır.⁷²¹ Buna benzer olarak nefsini bilen kişi Rabbini bilmeyi, hatırlamayı unutmaz denilmiştir. Hz. Ali bu mânâda, “Nefsini bilen Rabbi’ni bilir.”

⁷¹³ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷¹⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 546; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 292; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 51.

⁷¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 499.

⁷¹⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 547; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

⁷¹⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷¹⁸ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 86; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 223; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 273; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

⁷¹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 51; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 477.

⁷²⁰ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷²¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 548; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 292; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 273.

demiştir.⁷²²

İbn İsâ bununla ilgili, “Allah’a şükretmeyi, O’na tâzim etmeyi terketmek suretiyle unuttukları için Allah’ın da kendilerini kendilerine unuttuğu birbirlerine azabı hatırlatmayı unuttuğu kimseler gibi de olmayın!” açıklamasını nakletmiştir.⁷²³

Sehl b. Abdullah ise “Günah işledikleri vakit Allah’ı unuttukları için, Allah’ın da tevbe sırasında kendilerini, kendilerine unuttuğu kimseler gibi de olmayın.” demiştir.⁷²⁴

Bir diğer açıklamaya göre ise “Rahatlık zamanlarında Allah’ı unuttukları için, Allah’ın da kendilerini zorlu ve sıkıntılı zamanlarda kendilerine unuttuğu kimseler gibi de olmayın!” demektir.⁷²⁵

Yüce Allah “فَأَنسِيهِمْ أَنفُسَهُمْ” yani “Allah’ın kendilerini unuttuğu” buyruğunda fiili kendisine nisbet etmiştir. Çünkü bu Allah’ın emir ve nehiylerini terk etmeleri sebebiyle olmuştur. O’nun, “Onları kendi emir ve nehiylerini terkedenler olarak bulmuştur.” demek olduğu da söylenmiştir.⁷²⁶ Ayrıca kıyâmet günü onlara, kendilerini unutacakları korkular gösterecektir.⁷²⁷ Bu durumları, Cenâb-ı Hakk’ın, “Gözleri kendilerine dönüp bakamayacak bile. Kalblerinin içi ise, müthiş korkulardan dolayı bomboştur.”⁷²⁸ ve “İnsanları o gün sarhoş görürsün, oysaki onlar sarhoş değildirler.”⁷²⁹ âyetlerinde beyan edildiği gibidir.

İbn Abbâs bu bahsedilenlerin Kurayzâ, Nadîr ve Kaynukâ olduğunu söylemiştir.⁷³⁰

Âyetin sonunda yer alan “أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ” yani “İşte onlar fâsıkların ta kendileridir.” bölümündeki fâsıklar için, İbn Cübeyr, “isyankârların”; İbn Zeyd,

⁷²² İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 273.

⁷²³ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷²⁴ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 275; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 51; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226.

⁷²⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 226; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 51.

⁷²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 292.

⁷²⁸ İbrâhîm, 15/43.

⁷²⁹ Hac, 22/2.

⁷³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 223.

“yalancılara” diye açıklamışlardır.⁷³¹ Bunda maksat, zem ve kınamadır.⁷³² Ayrıca bu kimseler kıyâmet günü helâk olan, âhirette hüsrana uğrayan, Allah’a itâatten dışarı çıkmış isyan eden kimselerdir.⁷³³ Allah Teâlâ, böyle yapanların hüsrana uğrayacağını söylemiştir.⁷³⁴ Bunlar âhirette kendilerine faydalı olacak ve kendilerini cehennem azabından kurtaracak salih ameller yapmadıkları için bu sona uğradılar ve böylece helâk oldular.

Fısk; asıl anlamı itibariyle ise sınırın dışına çıkmaktır. Böylece Yüce Allah’ın itaatinin dışına çıkanlar mânâsına da gelmektedir.⁷³⁵

Böylece Allah Teâlâ bu âyette mü’minlere, emir ve nehiyelerine uymayarak isyan edenler gibi olmamalarını istemiştir. Onların fâsıklar olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hz. Ebûbekir (r.a.) bir hutbesinde bu âyeti de okuyarak mü’minleri şöyle uyarmıştır:

“Dünya hayatının geçici olduğunu, arkadaşlarından kiminin iyi işler kiminin kötü işler yaparak bu dünyadan ayrıldığını söyleyerek bu âyeti okumuştur. Hutbesinin sonunda da âyette övülen Zekeriyâ (a.s) ve ev halkı gibi hayırlı işler yapmalarını⁷³⁶ tavsiye etmiştir.”⁷³⁷

Allah Teâlâ önce mü’minlere hitap ederek ahiret için salih amel yapmalarını emretti. Sonrasında kendisini unutanların haline dikkat çekerek onlar gibi olmamalarını istedi. 20. âyette ise bu iyilik yapanlarla kötülük yapanların yani cennet ehli ile cehennem ehlini mukayese ederek bunların sonlarının aynı olmadığını şöyle beyân etmektedir:

⁷³¹ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 226; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 292.

⁷³² Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 292.

⁷³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 499; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 548.

⁷³⁴ Bk.: Mûnâfikûn, 63/9.

⁷³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 226; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 355.

⁷³⁶ Bk.: Enbiyâ, 21/90.

⁷³⁷ Bk.: Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 1: 61; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 395; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 500.

“لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ” Cehennemlikler ile cennetlikler kıyamet gününde Allah’ın hükmünde eşit değildirler.⁷³⁸ Mukâtil, “Kıyâmet günü sevap ve gidilecek yer olarak eşit değildirler.” demiştir.⁷³⁹

Cennet ehli nimet içinde, cehennem ehli ise azâb içinde olduğundan dolayı halleri bir değildir. Ayrıca cennet ehli Allah’ın (c.c) dostları, cehennem ehli ise düşmanları olduğu için Allah katında aynı durumda değildirler.⁷⁴⁰ Yani bunlar fazilet, mertebe ve ahiretteki konumları itibariyle Allah katında bir değildirler. Allah’ı unutanlarla O’ndan ittikâ edenler bir olamazlar. Aslında buraya kadar anlatılanlar neticesinde bu âyet bir nevi son noktayı koymuştur. Çünkü önceki âyetlerde mü’minler ile kâfirlerin amellerinden bahsedilmişti. Burada da bu ameller neticesindeki sonuçları anlatılmış oldu. Buna benzer pek çok âyet-i kerîmede Allah Teâlâ salih amel işleyenlerle kötülük yapanların bir olmayacağını haber vermektedir.⁷⁴¹

Bu iki topluluk arasındaki farklılık, çok açık olarak malûmdur. Allah Teâlâ’nın böyle bir yerde bu farkı zikretmesinden maksadı, cennetlikler cemaatinin büyüklük ve heybetine işaret etmektir.⁷⁴²

Bu âyet cennet ve cehennem ve ikisinin ashâbı arasındaki büyük farkı bilmiyorlarmış gibi insanların akıbetleri hakkında gafletlerinin aşırılığı ve fikirlerinin azlığı; hemen elde edeceklerini seçmeleri ve şehvetlerine uymaları hususunu bildirmek için insanlara bir uyarıdır.⁷⁴³

“أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ” Cennetlikler muradlarına erenlerin yakınlaştırılıp kendilerine ikramda bulunulanların ta kendileridir.⁷⁴⁴ Ateşten kurtulanların ta kendileridir diye de açıklanmıştır.⁷⁴⁵ Ayrıca bunlar âhirette her istediklerini elde

⁷³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-azîm*, 13: 500; Zuhaylî, *et-Tefsîru ’l-münîr*, 14: 478.

⁷³⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

⁷⁴⁰ Mâverdî, *en-Nüketu ve ’l-uyûn*, 5: 511.

⁷⁴¹ Bk.: Câsiye, 45/21; Mü’min, 40/58; Sâd, 38/28.

⁷⁴² Râzî, *et-Tefsîru ’l-kebîr*, 29: 293.

⁷⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84.

⁷⁴⁴ Mâverdî, *en-Nüketu ve ’l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi ’l-Kur’ân*, 9: 226.

⁷⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284; Mâverdî, *en-Nüketu ve ’l-uyûn*, 5: 511; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi ’l-Kur’ân*, 9: 226.

edenler, her kötülükten emin kılınanlar⁷⁴⁶ ve nimetler yurdunda saadet-i ebediyyeyi kazananlardır.⁷⁴⁷ Cehennem ashâbı ise orada ebedi olarak kalacaklardır.⁷⁴⁸

Bu bölümü özetleyecek olursak; son âyet cennet için amel etme hususunda bir teşvik, cehenneme götürecekt işler yapmamak için bir tehdittir. Zira dikkat edilecek olursa önceki ayet-i kerîmeler, önce takvayı emretmiş sonra haklarını unutmayı nehyetmiş, daha sonra da itaat edenlerle isyan edenlerin bir mukayesesini yapmıştır. İşte bütün bunlar takva ve Allah'a itaat emrini te'kit içindir. Allah Teâlâ, “Herkes yarın için ne hazırladığına baksın.” âyeti ile mü'minleri kıyâmet günündeki menfaatlerini düşünme yönünde irşâd etmiş, “Allah'ı unuttukları için Allah'ın kendilerini unuttuğu kimseler” âyet-i kerimesiyle de kâfirleri tehdit ettikten sonra iki grup arasındaki farkı burada beyân etmiştir.⁷⁴⁹

Allah Teâlâ sûrenin sonunda, Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini ve şanını yücelterek bu kitabı indiren Zâtının azametini dikkat çekip bütün noksan sıfatlardan kendisini şöyle tenzih etmiştir:

2.1.10. Sûrenin Sonunda Yer Alan Esmâ'ül-Hüsna Hakkında Genel Bilgiler

لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

Meâli:

21) “Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, paramparça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”

⁷⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 52; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 478.

⁷⁴⁷ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 355.

⁷⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

⁷⁴⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 478.

22) “O, öyle Allah’tır ki, O’ndan başka ilâh yoktur. Görülmeveni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır.”

23) “O, öyle Allah’tır ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.”

24) “O, yaratan, var eden, şekil veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde olanlar O’nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir.”

Tefsiri:

“لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ” yani “Şayet Biz bu Kur’ânı bir dağa indirseydik onun başını eğerek dağılıp parça parça olduğunu görürdün!” buyruğu, Kur’ân-ı Kerîm’in verdiği öğütler üzerinde iyice düşünmeye bir teşvik olup düşünmeyi terketmenin geçerli bir mazereti bulunmadığını açıklamaktadır.⁷⁵⁰ Çünkü dağlara akıl verilip bu Kur’ân ile hitap edilecek olsa, o dağların Kur’ân’ın verdiği öğütlere itaatle boyun eğdikleri, sapaşğlam ve büyük yapılarına rağmen Allah korkusundan ötürü başlarını eğerek paramparça oldukları görülecektir.⁷⁵¹ Bunun sebebi ise Kur’ân-ı Kerîm’in belâgatının azâmeti ve kalpleri eriten nasihatlar ihtiva etmesinin son derece yüksek bir mertebede olmasıdır.⁷⁵² Kur’ân’ın bu büyüklüğü, “O’nunla dağların yürütülmesi, yerin parça parça edilmesi ve ölülerin konuşurulması...”⁷⁵³ şeklinde de ortaya konmuştur.

Mukâtil, burada Kur’ân’ın indirilmesiyle O’nun emrinin ve nehyinin; mükafaatının ve cezasının; helalinin ve haramının kastedildiğini söylemektedir.⁷⁵⁴

Başka âyetlerde de geçtiği gibi⁷⁵⁵ bu insanlar için bir temsildir.⁷⁵⁶ Nitekim âyetin sonunda da bunun böyle olduğu ifade edilmektedir.

⁷⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 227.

⁷⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 501; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 29: 293; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 227.

⁷⁵² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 14: 483.

⁷⁵³ Bk.: R’ad, 13/31.

⁷⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 284.

⁷⁵⁵ Bk.: Bakara, 2/74; Ahzâb, 33/72; R’ad, 13/31.

⁷⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 550.

Bu âyet insan için bir öğüttür. Fakat Kur'ân insana indirilmesine rağmen o anlamaz ve yüz çevirir. Onun gafleti ve Allah'ın davetinden yüz çevirmesinden dolayı bu kötü ahlakı kınanır.⁷⁵⁷

Katâde ve Dahhâk, bu âyeti açıklarken şöyle demiştir: “Eğer biz Kur'ân'ı bir dağa indirip size emrettiklerimizi ona emretseydik ve sizi korkuttuğumuz şeylerle onu korkutsaydık Allah korkusuyla o parça parça olurdu. Sizin, Allah'dan daha çok korkmanız, Allah'a karşı zelil olmanız ve Allah'ın zikriyle kalplerinizin yumuşaması gerekmektedir.”⁷⁵⁸

Malik b. Dînâr'ın, “Size yemin ederim ki, Kur'ân'a iman eden hiç kimse yoktur ki, mutlaka kalbi parçalanır.”⁷⁵⁹ sözü bu âyetin azametini açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Abbâs (r.a) bu âyeti açıklarken şunları demiştir: “Allah Teâlâ, ‘Eğer biz Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydık ve sorumlukları ona yüklemiş olsaydık parça parça olurdu. Ağırlığından ve Allah korkusundan dolayı boyun eğdi.’ buyurmaktadır. Kur'ân insanlara indiği zaman Allah Teâlâ onlara, onu boyun eğerek ve büyük bir huşû ile almalarını emretti. İnsanlar düşünsün diye Allah (c.c) işte bu şekilde misaller vermektedir.”⁷⁶⁰ Nitekim Resûlullâh'ın hutbe okuduğu kütüğün ağlaması, bu halin en büyük belirtisi ve delilidir.⁷⁶¹ Hasan el-Basrî bu rivâyetle ilgili olarak, “Siz Resûlullâh'a iştihak duymaya bu hurma kütüğünden daha çok lâıksınız.” demiştir.⁷⁶² Bu âyet-i kerîme de bunu böylece ifade etmektedir. O cansız, sağır ve büyük dağlar, Allah'ın (c.c) kelâmını duyup anlasalar, huşû ile boyun eğdi ve O'nun korkusundan lime lime erilerdi. Öyleyse bizler de bundan ders çıkartmalıyız.

“الخاشع” Huşû duyan, boyun eğen, zillet gösteren; “المُتَصَدِّعُ” Çatlayan, parça parça olan, yarık yarık olan demektir.⁷⁶³

⁷⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 274.

⁷⁵⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 549; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 396; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 501.

⁷⁵⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 396.

⁷⁶⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 549; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 396; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 501.

⁷⁶¹ Bk.: Buhârî, “Menâkib”, 25; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 1: 61; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Sîretu a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Beşâr Ma'rûf, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 4: 570; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 502.

⁷⁶² Zehbî, *Sîretu a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 570; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 502.

⁷⁶³ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 150; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 224; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 227; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 482.

Bu âyetteki hitâbın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) olduğu da söylenmiştir. Yani "Biz Ey Muhammed! Bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, o dağ yerinde duramaz ve Kur'ân'ın üzerine inzâli sebebiyle parçalanırdı. Fakat Biz bu Kur'ân'ı sana indirdik ve buna karşı sana sebat verdik." O vakit bu ifade, yüce Allah'ın dağların dahi sebat gösteremeyeceği şeylere karşı kendisine sebat verdiğiinden ötürü ona, üzerindeki Allah'ın lütfunun bir hatırlatması mânâsına gelir.⁷⁶⁴

Buradaki buyruğun ümmete bir hitâp olduğu ve Yüce Allah eğer bu Kur'ân ile dağları uyarıp korkutmuş olsaydı, Allah korkusundan dağların parçalanacağı demek olduğu da söylenmiştir. İnsan güç itibariyle dağlardan daha az, fakat sebatı daha çoktur. O bakımdan o itaat edecek olursa, Kur'ân'ın hakkını yerine getirmiş olur. Diğer taraftan isyan etmesi halinde de bu hitabı reddedebilecek gücü de vardır. Çünkü ona mükâfat vaadi yapılmış, ceza göreceği belirtilerek isyandan uzak kalması istenmiştir.⁷⁶⁵

Yüce Allah bunu kâfirler için bir örnek olarak vermiştir de denilmiştir. Yani eğer dağı mükellef kılacak olsaydı, kendisine itaat karşısında başını eğecek; Allah'a isyan eder de Allah kendisini cezalandırır korkusu ile de parça parça olacaktı.⁷⁶⁶ Bunun karşısında, "Ey Kur'ân'ın mucizliğine yenilmiş olanlar, O'nun vaadlerini arzulamıyor, tehditlerinden korkmuyorsunuz!" denilmek isteniyor.⁷⁶⁷ Çünkü kâfirler kalplerinin katılığından dolayı Kur'ân'ın azâmetine rağmen O'nu duymuyormuş gibi davranmaktadırlar.⁷⁶⁸

“وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَاسٍ لِّعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ” Yani eğer bu Kur'ân-ı Kerîm bir dağa indirilmiş olsaydı, bu Allah'ın vaadi dolayısıyla boyun eğer, tehdidi karşısında da paramparça olurdu. Öyleyse ey insanlar! Allah'ın emrini anlayıp kitabımı okuduğunuz ve düşündüğünüz halde nasıl oluyor da sizin kalbleriniz yumuşayıp ona boyun eğmiyor ve Allah'ın haşyetinden parçalanmıyor? İşte Biz, bu misâlleri insanların korkması, kalplerinin yumuşaması ve akıllı olanların düşünmesi için veririz.⁷⁶⁹ Böylece

⁷⁶⁴ Mâverdî, *en-Nüketu ve 'l-uyûn*, 5: 512; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: 227.

⁷⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüketu ve 'l-uyûn*, 5: 512; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: 227.

⁷⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: Mâverdî, *en-Nüketu ve 'l-uyûn*, 5: 512.

⁷⁶⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve 'l-uyûn*, 5: 512.

⁷⁶⁸ Begâvî, *Meâlimu 't-tenzîl*, 8: 87.

⁷⁶⁹ İbn Atiyye, *el-Muharraru 'l-vecîz*, 8: 274; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 13: 501; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 9: 227; Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 14: 484.

bu son bölüm, Kur'ân'a hürmet göstermeyen ve okunduğu zaman akli ve fikri olduğu halde kalbine tesir etmeyen kişi için kınamadır.⁷⁷⁰

Ayrıca bu ifâdeden murad, bu kâfirlerin kalblerinin katılığına ve karakterlerinin sertlik ve kabalığına işaret etmektir.⁷⁷¹ Nitekim Yahudiler'de de bu vasıf mevcuttur.⁷⁷²

Netice itibariyle bu âyette Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in şanının yüceliğini güzel bir misâl ile bize gösterdi. Böylece Kur'ân'ın büyüklüğü karşısında, inkârcı insanın durumunun da alçaklığı ortaya çıkmış oldu.

Ayrıca bu ve bundan sonraki âyetlerin fazileti ile ilgili rivâyetleri sûrenin faziletleri bölümünde aktarmıştık. Bunlara burada tekrar değinmeyeceğiz.

Allah Teâlâ, Kur'ân'ın azâmetini anlattıktan sonra son üç âyette bu Kur'ân'ı indiren zatının azâmetine ve vasıflarına dikkat çekerek bütün noksan sıfatlardan münezze olduğunu şöyle beyân etmiştir:

“هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ” Allah Teâlâ kendisinden başka ilâh ve Rab olmadığını, varlığı kendisinden başkasının meydana getiremeyeceğini, kendisinden başka ibadet edilenlerin bâtil olduğunu ve O'nun görüneni ve görünmeyeni bildiğini haber veriyor. Yani bizim gözlemlerimizle görebildiğimiz ve bizim için görülmesi mümkün olmayan bütün varlıkları O, bilir. Ne yeryüzünde ne gökyüzünde, ne büyük ne küçük, ne değerli ne değersiz karanlıktaki zerrelere dahi hiç bir şey O'nun için gizli ve saklı değildir.⁷⁷³

Zeccâc “هُوَ اللَّهُ” lafzının sûrenin 1. âyetine bağlı olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁴

İbn Abbâs “عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ”yi, “Gizliyi de, açığı da bilendir.” diye açıklamıştır.⁷⁷⁵ “Olmuşu ve olacağı, âhîreti de, dünyayı da bilendir.” diye de açıklanmıştır.⁷⁷⁶ Ayrıca olanı, olacağı; hayattan-dünyadan, ecelden-rızıktan idrâk

⁷⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 224; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 482; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3:356.

⁷⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 484.

⁷⁷² Bk.: Bakara, 2/74.

⁷⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 502; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 485.

⁷⁷⁴ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 150; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 225.

⁷⁷⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 400; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 512.

⁷⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 227; Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 275.

edileni edilmeyeni bilendir.⁷⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan birçok âyette de böyle bildirilmiştir.⁷⁷⁸

“الْغَيْبِ” duyuların kapsamına girmeyen, akıl ile de bilinmeyen⁷⁷⁹ kulların bilmediği ve görmediği şeyler,⁷⁸⁰ “الشَّهَادَةِ” göz veya basiretle görmek,⁷⁸¹ bilinip görülen şeyler olduğu da söylenmiştir.⁷⁸² Ayrıca Allah Teâlâ'nın gaybı şahadetten önce zikretmesinin sebebi gayba dikkat çekmek istemesidir.⁷⁸³

Yine denilmiştir ki gayb, his ile idrak edilemeyen, olan veya olmayan şeyler; şahadet ise his ile idrak edilen şeylerdir.⁷⁸⁴

Resûlullâh (s.a.s.) ise gayb ile ilgili şunları söylemiştir: “Gaybın anahtarları beştir ki, onları Allah'tan başkası bilemez. Rahimlerin ne artırıp ne eksilttiğini Allah'tan başkası bilemez. Yarın ne olacağını Allah'tan başka hiçbir kimse bilemez. Yağmurun ne zaman geleceğini de Allah'tan başka kimse bilemez. Hiçbir kimse hangi yerde öleceğini bilemez. Allah'tan başka hiçbir kimse kıyametin ne zaman olacağını bilemez.”⁷⁸⁵

Bundan sonraki bölümde ve kalan âyetlerde çoğunlukla Esmâü'l-Hüsna yer almaktadır. Bundan dolayı Esmâü'l-Hüsna'nın önemine değinmekte fayda vardır. Nitekim Resulullâh (s.a.s.) Allah'ın ism-i âzamının, Haşr sûresinin son altı ayetinde olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “De ki: İster Allâh deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hasır.”⁷⁸⁷

Yine Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir insana bir üzüntü, keder gelir

⁷⁷⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 512; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 401.

⁷⁷⁸ Bk.: Cin, 72/26-27; Lokmân, 31/34; Zührûf, 43/85; Nisâ, 4/166; Fâtır, 35/11; Fussilet, 41/47,47.

⁷⁷⁹ Isfehânî, “Gyb”, 617.

⁷⁸⁰ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 227.

⁷⁸¹ Isfehânî, “Şhd”, 465.

⁷⁸² Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 227.

⁷⁸³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 55.

⁷⁸⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 54.

⁷⁸⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 4.

⁷⁸⁶ Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, 1: 505.

⁷⁸⁷ Bk.: İsrâ, 17/110.

de o da bu dua (esmâül-hüsnâ) ile dua ederse Allah (c.c) onun üzüntü ve kederini giderir, bunların yerine genişlik getirir.”⁷⁸⁸

Ebû Hureyre (r.a) rivâyetinde, Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ'nın doksandokuz ismi vardır, yüzden bir eksiktir. Kim onları sayarsa Cennet'e girer.”⁷⁸⁹ Bu isimler hadis kitaplarında yer almaktadır. ⁷⁹⁰ Ayrıca Zeccâc tefsirinde bu isimleri vermekle birlikte açıklamalarını da yapmaktadır.⁷⁹¹

İmam Nevevî bu hadisin açıklamasında şöyle demiştir: “İslâm âlimleri bu hadisteki sayının Allah'ın isimleri için hasr (sayısal sınırlama) ifade etmediği, hadisin bu isimlerin dışında Allah'ın isimlerinin olmadığı anlamına gelmediği konusunda ittifak etmişlerdir. Bu hadisin maksadının bu isimleri sayanların cennete gireceklerini bildirmektir.”⁷⁹²

Nitekim bunların sayısının 5 bin olduğu da söylenmiştir. Bin tanesi kitap ve sünnette; bin tanesi Tevrat'ta; bin tanesi İncil'de; bin tanesi Zebur'da; bin tanesi de Levh-i Mahfûz'dadır.⁷⁹³

Yine Esmâül-Hüsnâ'nın sayısı, şu hadîsin de delaletiyle sâdece doksandokuza hasredilmiş değildir: Yezîd b. Harun'un Abdullah b. Mes'ûd (r.a) kanalıyla Allah Resûlü'nden (s.a.v.) rivâyetine göre O, şöyle buyurmuştur: “Birisine bir üzüntü isabet ettiğinde, 'Ey Allah'ım, ben senin kulunum. Kulunun oğluyum. Cariyenin oğluyum. Alnım (kaderim) elindedir. Senin hükmüne göre cereyan etmektedir. Benim hakkımda Sen'in hükmün adaletlidir. Kendini isimlendirdiğin veya yaratıklarından birine bildirdiğin veya kitabında indirdiğin veya katında gayb ilminde kalmasını tercîh ettiğin ismin hürmetine Kur'ân'ı kalbimin bahârı, neşesi, göğsümün nuru, hüznümün gidericisi, üzüntümün yok edicisi kılmanı diliyorum!' derse Allah Teâlâ onun hüznünü, üzüntüsünü giderir ve onun yerine ferahlık verir.” Ey Allah'ın elçisi, onu

⁷⁸⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 489.

⁷⁸⁹ Buhârî, “Şurût”, 18, “Deavât”, 68, “Tevhîd”, 12; Müslim, “Zikir, Duâ, Tevbe ve İstiğfâr”, 5; Tirmizî, “Deavât”, 87; İbn Mâce, “Duâ”, 10; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 192.

⁷⁹⁰ Bu isimler için bk.: Tirmizî, “Deavât”, 88; İbn Mâce, “Duâ”, 10.

⁷⁹¹ Bk.: Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 151-153.

⁷⁹² Hâfız Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî (el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc)*, 2. Baskı, (Kâhire: Müessesetü Kurtubâ, 1994), 17: 5.

⁷⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 193.

öğrenmeyelim mi? denildiğinde, “Evet, onu işiten herkesin öğrenmesi gerekir.” buyurdu.⁷⁹⁴

Bu hadisin şerhinde, bazılarının kitap ve sünnetten Allah’ın (c.c) isimlerinden bin ismi topladıkları zikredilir ki en doğrusunu Allah bilir.⁷⁹⁵

Haşr sûresinin son bölümünde yer alan esmâü’l-hüsna ve mânâları şöyledir:

“الله” Allah lafzı, şanı yüce Rabbimizin en büyük ve en kapsamlı adıdır. Bu, Yüce Allah’ın en meşhur ismi ve ism-i azâmı (en büyük ismi) dir.⁷⁹⁶ Başka bir âyette de geçtiği gibi⁷⁹⁷ O’ndan başka hiçbir kimseye bu isim verilmiş değildir.⁷⁹⁸ Bundan dolayı bu ismin tesniyesi (ikili) ve çoğulu yapılmaz.⁷⁹⁹

Allah adı, bütün ilahî sıfatları kendisinde toplayan rububiyetin niteliklerine sahip kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan hak varlığın adıdır.⁸⁰⁰ Bunun “ibadet edilmek hakkına sahip” anlamına geldiği söylenmiştir. Ezelden beri var olan ebediyen var olacak olan vacibu’l-vücut (varlığı zorunlu) anlamında olduğu da söylenmiştir.⁸⁰¹

“الرَّحْمَنُ” İnsanların cumhuru (çoğunluğu) “er-Rahmân” lafzının mübalağa ifade etmek üzere “rahmet” kökünden türemiş ve mebnî bir kelime olduğunu kabul etmektedir. İbn Abbâs da (r.a) böyle demiştir.⁸⁰² Mânâsı ise, eşsiz olan, rahmet sahibi demektir. İşte bundan dolayı “er-Rahîm” lafzının ikili ve çoğulu yapılsa da bunun ikili ve çoğulu yapılmaz.⁸⁰³ Ayrıca Allah Teâlâ, rahmetinin geniş olduğunu ve kullarına karşı üzerine rahmet sahibi olmayı yazdığını söylemiştir.⁸⁰⁴

Yine âlimlerin çoğunluğu, “er-Rahmân’ın” Yüce Allah’ın özel ismi olup

⁷⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 266-268; Hakîm, *el-Müstedrek alâ’s-sahîhayn*, 1: 690; Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Kitâbu’d-duâ*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî, (Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1987), 2: 1279.

⁷⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 6: 464.

⁷⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 25; Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi’n-Nevevî*, 17: 5; İbn Durays, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 81; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 397; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 512; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 192.

⁷⁹⁷ Bk.: Meryem, 19/65.

⁷⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 192.

⁷⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 90.

⁸⁰⁰ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 1: 121.

⁸⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 90.

⁸⁰² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 25; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 196; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 1: 128.

⁸⁰³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 91.

⁸⁰⁴ Bk.: Âraf, 7/106; En’âm, 6/54.

başkasına verilmesinin câiz olmadığı kanaatindedir.⁸⁰⁵ Nitekim bazı âyetlerin bunu gösterdiğini⁸⁰⁶ söylemişlerdir. er-Rahmân adı ile ilgili olarak onun Yüce Allah'ın ismi azâmı olduğu da söylenmiştir. Bunu İbnu'l-Arâbî zikretmiştir.⁸⁰⁷

“الرَّحِيمُ” er-Rahîm, yaratıklar için mutlak bir niteliktir. “er-Rahmân” isminde genel bir anlam bulunduğundan dolayı bizim sözlerimizde de tenzile (vahye) uygun olarak “er-Rahîm'den” önce zikredilmiştir. Bu el-Mehdevî'nin açıklamasıdır.⁸⁰⁸

Şöyle de denilmiştir: “er-Rahîm'in anlamı, sizin Allah'ı ve er-Rahmân'ı bulmanız er-Rahîm ilelerdir. Çünkü er-Rahîm, âyette geçtiği üzere⁸⁰⁹ Hz. Muhammed'in (s.a.s) niteliğidir.”⁸¹⁰

Kutrub şöyle demektedir: “Rahmân ve Rahîmin bir arada zikredilmesi, te'kid için olabilir.” Ebû İshâk der ki “Bu da güzel bir görüştür. Ve te'kidde büyük bir fayda vardır. Arapların sözünde de bu pek çoktur. Onun için ayrıca delil göstermeye ihtiyaç yoktur.” Burada te'kidin faydası ise Muhammed b. Yezid tarafından şöylece açıklanmaktadır: “Bu, lütuf üstüne lütuf, nimet ihsânı üzerine nimet ihsânına, bunlara rağbet edenlerin arzularını güçlendirmek ve umanın emelini boşa çıkmayacağına dair bir vaaddir.”⁸¹¹

“Rahmân” ve “Rahîm” isimleri aynı anlamı mı ifade eder, yoksa iki ayrı anlama mı gelir hususunda da ilim adamları farklı görüşler belirtmişlerdir.

İlk görüşe göre ikisi de aynı kökten gelirler. Acıma, esirgeme, merhamet etme anlamındadırlar.⁸¹² Nedmân ve Nedîm (pişmanlık duyan) kelimelerinde olduğu gibi aynı anlama gelirler, denilmiştir. Bu Ebû Ubeyde'nin görüşüdür.⁸¹³ Bundan dolayı Müberred bunların mânâsı için, “Nimet üzerine nimet; lütûf üzerine lütûftur.” demiştir.⁸¹⁴

⁸⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 26; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 199; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 93; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 1: 134.

⁸⁰⁶ İsrâ, 17/110; Zuhuf, 43/45.

⁸⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 93.

⁸⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 93.

⁸⁰⁹ Tevbe, 9/129.

⁸¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 93.

⁸¹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 92.

⁸¹² İbn Manzûr, “Rhm”, 12: 230.

⁸¹³ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1: 51; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 92; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 1: 131.

⁸¹⁴ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1: 51.

H.z. Osman (r.a) bu ikisinin mânâsını Resûlullâh'a (s.a.s) sorunca şu cevabı almıştır: “Bunlar Allah’ın (c.c) isimlerindedir. O ikisi yakınlık olarak gözün beyazı ile siyahı gibidir.”⁸¹⁵

İkisinin mânâlarının farklı olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir:

Rahmân bütün yaratılanlar için; Rahîm mü’minler içindir.⁸¹⁶ Rahmân’ın mânâsı umumî; Rahîm’in ise hususîdir. Rahmân dünyada bütün yaratılanlara rızık verendir. Rahîm ise âhirette özel olarak mü’minlere afiyet veren ve onları affedendir.⁸¹⁷

İbn Abbâs (r.a), “Bunlar rakîk (ince anlamlar ifade eden) iki isimdir. Birisi ötekinden daha rakîkdir. Yani daha çok rahmet ifade eder.” demiştir.⁸¹⁸

Bununla ilgili olarak Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Yüce Allah Rahîm’i yarattığında ona şöyle dedi: Ben Rahmânım, sen de Rahîmsin. Senin ismini kendi isimimden türettim. Seni birleştireni ben de birleştiririm, seni keseni ben de keserim.”⁸¹⁹ Bu hadise göre rahmet iki anlamı içerir; İncelik ve ihsan. Yüce Allah insanların tabiatına inceliği yerleştirmiş, ihsanı ise kendine ait kılmıştır.⁸²⁰

Sonraki âyette Allah Tealâ, Yüce Zâtı’nın diğer sıfatlarını şöylece zikretmiştir:

“هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” O Allah’tır ki, O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Bu bölüm tevhid emrinin önemini bildirmek⁸²¹ ve vahdaniyet sıfatını te’kid etmek için bu âyetin başında da yer almıştır.⁸²² Yani başta Allah Teâlâ’nın tek ilâh olduğu öğretildikten sonra diğer sıfatlar zikredilmiştir. Böylece ilk olarak kalbe bu sıfat yerleştirilmiş olmaktadır. Bu da tevhidin önemini göstermektedir. Bu bağlamda Resûlullâh (s.a.s) Muâz b. Cebel’i (r.a) Yemen’e vali olarak gönderirken, O’nun ilk işinin onları tevhide çağırması olduğunu söylemiştir.⁸²³

⁸¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 25.

⁸¹⁶ Isfehânî, “Rhm”, 347; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 1: 16.

⁸¹⁷ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1: 51; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 197.

⁸¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 26; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 285; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 1: 197; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1: 51; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 1: 129.

⁸¹⁹ Ebû Dâvud, “Zekât”, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 139.

⁸²⁰ Isfehânî, “Rhm”, 347.

⁸²¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸²² Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 14: 485.

⁸²³ Bk.: Buhârî, “Tevhîd”, 1.

“الْمَلِكُ” Melik’dir. Bütün eşyanın mâliki O’dur. Karşı konulmaksızın ve savunulmaksızın her şeye tasarruf edendir.⁸²⁴ Kendisinin üzerinde bir hükümdar, sahip yoktur.⁸²⁵ Emir ve nehiyle tasarrufa bulunan, eşyanın sahibi ve ona hükmedendir. O dilediğini azîz dilediğini de zelîl eder. Yarattıklarının ve mülkün sahibidir.⁸²⁶ Mukâtil’e göre ihtiyaç duymaksızın her şeyin sahibidir.⁸²⁷

“الْقُدُّوسُ” Kuddûs’tür. Her türlü eksiklikten münezze, her türlü kusurdan arınmıştır.⁸²⁸ Bütün vasıflarda kendine has olarak sınırsız ve tasvir edilemeyecek şekilde kemâl sahibidir.⁸²⁹ Kuds, temizlik manasındır. Beytülmakdis’e de bu mülâhaza ile böyle denilmiştir. Mânâsı da orada günahlardan temizlenen yer demektir.⁸³⁰ Cennete de dünya afetlerinden temizlendiği için “haziretu’l-kuds” denilmiştir.⁸³¹

Hasan el-Basrî bu ismin mânâsı için, “Bu, Allah bereketleri çok olandır.” demiştir.⁸³² Katâde ve Mücâhid de böyle demiştir.⁸³³ Mukâtil’e göre temiz olandır.⁸³⁴ Hattabi ise, “Kuddûs, kusursuz, eş ve evlattan münezze olandır.” demiştir.⁸³⁵

“السَّلَامُ” Selâm’dır. Zâtında, sıfatlarında ve fiillerindeki kemâliyle⁸³⁶ her türlü ayıplardan ve eksikliklerden korunmuştur.⁸³⁷

İbnu’l-Arâbi şöyle demiştir:

“Âlimler, Allah hakkında ‘es-Selâm’ dediğimiz takdirde, bunun esenlik sahibi (eksikliklerden kurtulmuş) anlamına geldiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak bu

⁸²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 502; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 14: 485.

⁸²⁵ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 551; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 285.

⁸²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 227; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 513; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸²⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸³⁰ Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 150.

⁸³¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 225.

⁸³² Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 294.

⁸³³ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 513; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 401; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 502; ; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 551; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyân Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu’l-azame*, thk. Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, (Riyâd: Dâru’l-Âsime, 1988), 1: 343.

⁸³⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 285.

⁸³⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 225.

⁸³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 502.

⁸³⁷ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

eksiklikten uzak oluşun nisbet yönü hususunda üç ayrı görüş vardır:

1) Bütün noksanlıklardan en mükemmel mânâda uzak olmasıdır.⁸³⁸

Bu anlama göre el-Kuddûs ile es-Selâm arasındaki farkı Râzî şöyle açıklamaktadır: “Allah’ın el-Kuddûs oluşu, geçmişte ve halde, bütün kusurlardan münezze ve berî olduğuna bir işarettir. es-Selâm oluşu ise, gelecekte de hiçbir kusur ve noksanlığın O’na arız olmayacağına işarettir. Çünkü kendisine bir kusur arız olan kimsenin, selâmet ve esenliği zâil olur, artık o “es-Selâm” olarak kalmaz.”⁸³⁹

2) Selâm sahibi anlamındadır.⁸⁴⁰ Yani cennette kullarına selâm verecek olandır. Yüce Allah’ın, “Çok merhametli Rab’den ‘Selâm’ denir.”⁸⁴¹ buyruğunda olduğu gibi.⁸⁴²

3) Bütün yaratılanların, O’nun zulmünden yana uzak kaldığı, güvenlik veren Yüce Zât anlamındadır.⁸⁴³ İbn Abbâs (r.a) ve Hattabî’nin görüşü de budur. Buna göre “es-Selâm” Yüce Allah’ın fiilî bir sıfatıdır.⁸⁴⁴ Mukâtil’e göre de böyledir.⁸⁴⁵

O’nun her türlü kusur ve eksiklikten uzak olduğu anlamına göre ise, zatî bir sıfatıdır. “es-Selâm”ın kullarına esenlik veren⁸⁴⁶ ve dostlarını her türlü korkudan emin kılan anlamında olduğu da söylenmiştir.⁸⁴⁷

“**الْمُؤْمِنُ**” Mü’min’dir. İmana davet eden,⁸⁴⁸ mü’min kullarının kendisine îmân edişlerini⁸⁴⁹ ve mu’cizeler vermek suretiyle rasûllerini tasdik edendir.⁸⁵⁰ Mü’minlere vaadettiği mükâfatı, kâfirlere de tehdit ettiği azabı vermek sûretiyle vaâd ve tehdidini

⁸³⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 294; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228.

⁸³⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 294.

⁸⁴⁰ Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 296; San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 551.

⁸⁴¹ Yâsîn, 36/58.

⁸⁴² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228.

⁸⁴³ Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 150.

⁸⁴⁴ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 513; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 227-228; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 294; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 551; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 225.

⁸⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 285.

⁸⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 225.

⁸⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 55.

⁸⁴⁸ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 513; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 552.

⁸⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, 13: 503; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 226.

⁸⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 56; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 294; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 14: 485.

doğru olarak gerçekleştirendir.⁸⁵¹

Katâde'ye göre sözünde güvenilir olan,⁸⁵² Dahhâk'a göre ise doğrulayandır.⁸⁵³ Bir görüşe göre "el-Mü'min" dostlarını azabından yana, kullarını zulmünden yana emin kılandır.⁸⁵⁴ Mesela "Ona eman verdi, güvenlik verdi." ifadesi korkunun zıttı olan güvenlikten gelmektedir. Nitekim Yüce Allah da zatı için "Ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."⁸⁵⁵ buyurmuştur. İşte bu şekilde güvenlik veren kimse "Mü'min"dir.⁸⁵⁶

Mücahid ve Zeccâc, "el-Mü'min, 'Kendi Zâtını Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmadığını açıkladı.'⁸⁵⁷ buyruğu ile bir olduğunu ortaya koyandır." demiştir.⁸⁵⁸

İbn Abbâs (r.a) şöyle demiştir: "Kıyâmet gününde tevhid ehlini ateşten çıkaracak olandır. İlk çıkartılacak olan kişi ise adı bir peygamber adına uygun düşendir. Nihayet adı bir peygamber adına uymayan kimse orada kalmayınca, Yüce Allah diğerlerine şöyle diyecektir: 'Sizler Müslümanlarsınız! Ben de es-Selâm'ım. Sizler mü'minlersiniz! Ben de el-Mü'min'im diyecek ve bu iki ismin bereketiyle onları cehennem ateşinden çıkartacaktır.'⁸⁵⁹

"المُهَيْمِنُ" Müheymin'dir. İbn Abbâs (r.a), Mücâhid, Süddî, Mukâtil bunun için "Kullarının amellerine şahit olandır." demişlerdir.⁸⁶⁰ Yani onların üzerinde gözeticidir.⁸⁶¹ Nitekim âyetlerde de böyle geçmektedir.⁸⁶² Ayrıca merhametli, emîn

⁸⁵¹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 228.

⁸⁵² San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301; Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu'l-azame*, 1: 343; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 552.

⁸⁵³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 552.

⁸⁵⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 400; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 294; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503.

⁸⁵⁵ Kureyş, 106/4.

⁸⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 228.

⁸⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/18.

⁸⁵⁸ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 150; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 226; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 228.

⁸⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 228.

⁸⁶⁰ Mücâhid b.Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 654; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 285; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 400; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 294; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 553; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503.

⁸⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 56; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 485.

⁸⁶² Bk.: Mâide, 5/48; Yûnus, 10/46; Ra'd, 13/33; Müzzemmil, 73/15; Burûc, 85/9.

olan,⁸⁶³ koruyan, tasdik eden, hiçbir şeyin kendisinden gizli ve saklı kalmadığı, hazır olan anlamına da gelir.⁸⁶⁴ Katâde'ye göre kitabı indiren ve buna şahid olanıdır.⁸⁶⁵ Mukâtil de böyle demiştir.⁸⁶⁶

İbn Zeyd bunun ifade ettiği mânâları şöyle açıklamıştır: “Müheymin, olan şeyleri doğrulayandır. ‘Müheymin aleyhi’ ise, Kur’ân’ın, kendinden önceki kitapları doğrulamasıdır. Allah Teâlâ, dünyada olmuş olacak şeyleri; âhirette meydana gelecek şeyleri doğrulayandır.”⁸⁶⁷

Kudretinin mükemmel oluşuyla ve her şeyi kapsayan ilmiyle, yarattıklarını ve mülkünü koruyan gözetendir.⁸⁶⁸

الْعَزِيزُ Azîz'dir. Kendisine zarar verilemeyen ve asla mağlup edilemeyen demektir.⁸⁶⁹ Her şeye gâlib gelip emri altına alan ve benzeri olmayandır. İzzeti, azameti, ceberrûtiyyeti ve kibriyâsı ile huzuruna hiç bir şeyin erişemediği, bütün eşyayı emri altına alandır.⁸⁷⁰ Hiçbir şey O'na galip gelemes.⁸⁷¹ Benzersizlikte yüce olan, benzeri olmayandır.⁸⁷²

Katâde'ye göre intikam aldığında cezası şiddetli olanıdır.⁸⁷³ Mukâtil'e göre ise mülkünde gücüne erişilemeyendir.⁸⁷⁴ İbn Keysan der ki “Bu ismin anlamı hiçbir şeyin onu aciz bırakmamasıdır. Bunun delili de Allah'ın (c.c) şu buyruğudur: Ne göklerde ne de yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir.”⁸⁷⁵ Kisaî de “Mutlak galip olanıdır.” demiştir.⁸⁷⁶

“**الْجَبَّارُ**” Cebbâr'dır. O halkın ihtiyacını gören ve geçim ve rızık sebeplerini

⁸⁶³ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 553; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 226.

⁸⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 81; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 294; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513.

⁸⁶⁵ Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu'l-azame*, 1: 343; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 87; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 513.

⁸⁶⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁸⁶⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 554; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 226.

⁸⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 56.

⁸⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 426.

⁸⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, 13: 503; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 294.

⁸⁷¹ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 5: 150.

⁸⁷² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 401; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 514.

⁸⁷³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 554; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 401; Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu'l-azame*, 1: 343; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301.

⁸⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁸⁷⁵ Fâtır, 35/44.

⁸⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 426.

temin eden,⁸⁷⁷ yarattıklarını istediği gibi zorlayan ve mecbur eden demektir.⁸⁷⁸

İşlerinde kendisiyle rekabet edilemez. Kötü bir şekilde kendisinden bir şey istenemez. Kudretine bir sınırlama olmaz.⁸⁷⁹

İbn Abbâs, “O azîm, büyük meliktir.” Allah’ın ceberûtu O’nun azâmeti demektir. Bu görüşe göre “el-Cebbâr” zât bir sıfattır⁸⁸⁰ ve Arapların, “Çok büyük (cebbara) bir hurma ağacı!” ifadelerinden gelmiş olur. Bunu, elin uzanamadığı bir hurma ağacı için kullanırlar.⁸⁸¹ Ayrıca kudretinde ve hükümdarlığında şanı yüce olandır.⁸⁸² Süddî ve Mukâtil, “Allah, insanları kahr-u galebesi altına alır ve onları, dilediği şeye zorlar.” demişlerdir.⁸⁸³ Ebû Hureyre (r.a), Hasan ve Katâde de böyle demiştir.⁸⁸⁴

Buna göre bu isim, Yüce Allah’ın azâmetine, eksikliklerin ve sonradan yaratılmışların sıfatlarının O’na erişmekten takdis edildiğine delâlet eder. Ayrıca gücüne karşı konulamayan, gücüne tâkat getirilemeyen anlamında olduğu da söylenmiştir.⁸⁸⁵ İbn Cerîr Taberî der ki “Cebbâr, yaratıklarının işlerini düzelten ve onların faydasına olmak üzere tasarrufta bulunandır.”⁸⁸⁶

“الْمُتَكَبِّرُ” Mütekebbir’dir. Yüceliği ve kibriyası apaçık olandır.⁸⁸⁷ Çünkü önceden belli olup ona çağrılan şeylerle sorumlu olmaktan berîdir.⁸⁸⁸ Her türlü kötülükten büyük, kendisine yakışmayan yaratılmışların vasıflarından ve kötü

⁸⁷⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 227.

⁸⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 57.

⁸⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 57.

⁸⁸⁰ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 227.

⁸⁸¹ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 8: 274; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295.

⁸⁸² Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514.

⁸⁸³ Süddî, *Tefsîru’s-Süddî el-kebîr*, 452; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 81; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 227.

⁸⁸⁴ San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 401; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 503; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 554; Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu’l-azame*, 1: 343.

⁸⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228.

⁸⁸⁶ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 554; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 503.

⁸⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 81; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 57.

⁸⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 57.

niteliklerden uzak olandır.⁸⁸⁹

İbn Abbas (r.a), “O Allah, rubûbiyeti ile büyük ve yücedir. O’nun gibi hiçbir şey yoktur.” demiştir.⁸⁹⁰ Katâde, “O, her türlü kötülükten yüce ve büyüktür.” demiştir.⁸⁹¹ Zeccâc, “O, kullarına zulmetmekten münezzehtir ve yücedir.” demiştir.⁸⁹²

İbnu’l-Enbârî, “el-Mütekebbir, kibriyâ sahibi anlamındadır. Kibriyâ da, Araplar nezdinde mülk, saltanat anlamındadır. “Ve yeryüzündeki mülk ve saltanat (kibriyâ) da sizin olsun diye mi?”⁸⁹³ âyetinde de bu anlamdadır.” demiştir.⁸⁹⁴

Kibriya Allah’ın sıfatı olarak övgüdür ve sadece O’nun için kullanılır. Ancak yaratılmışların sıfatı olursa, yergi ifade eder.⁸⁹⁵ Bununla ilgili olarak Resûlullâh (s.a.s.) şanı yüce Rabbinin şöyle dediğini söylemiştir:

“Kibriya Benim ridâm, azâmet Benim elbisemdir. Bunların herhangi birisinde kim benimle çekişecek olursa, Ben de onun belini kırar, sonra da onu cehenneme atarım!⁸⁹⁶ Bu hadisin açıklamasında bu ahlaka sahip olan kişinin Allah’ın sahip olduğu bir vasfa sahip olmaya çalıştığı bunun da büyük bir günah olduğu söylenmiştir. Ayrıca izâr ve ridâ için de güzel bir istiâre ile anlatma biçimi olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹⁷

Râzî bu ismin açıklamasında şu detayları vermektedir: “Bil ki, ‘Mütekebbir’, insanlar hakkında kullanılırsa, bir kınama ifade eder. Çünkü mütekebbir, kibirlenen, büyüklenen kimsedir. Bu ise, insan için bir noksanlıktır. Çünkü insanın bir büyüklüğü ve yüceliği söz konusu değildir. Çünkü onda olan, ancak hakirlik, zillet ve meskenettir. Dolayısıyla, büyüklük tasladığı zaman, o yalancı olmuş olur. Bundan ötürü, bu sıfat, onun hakkında kötülenmiş bir nitelik olmuş olur. Ama Cenâb-ı Hakk’a gelince, bütün yücelik ve kibriyâ türleri O’na aittir. O, büyüklüğünü ortaya koyduğunda, kullarını,

⁸⁸⁹ İbn Manzûr, “Kbr”, 5: 125; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 555; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 228.

⁸⁹⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295.

⁸⁹¹ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 401; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 503; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 227; Ebû Şeyh el-İsbehânî, *Kitâbu’l-azame*, 1: 343; San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 301.

⁸⁹² Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 151; Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 227.

⁸⁹³ Yûnus, 10/78.

⁸⁹⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 228.

⁸⁹⁵ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514; İbn Manzûr, “Kbr”, 5: 125; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 87.

⁸⁹⁶ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Bir, Sılâ ve Âdâb”, 136.

⁸⁹⁷ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi’n-Nevevî*, 15: 264.

Celâl ve Yüceliğini bilmeye irşâd ve sevk etmiş olur. Böylece bu, Allah Teâlâ için son derece mükemmel bir medh ve övgü ifâde eder.”⁸⁹⁸

Hattâbî de buna benzer mânâda, “Azametini bölüşmek isteyen kullarına karşı uludur, onların bellerini kırar. Mütekebbîr’deki ‘te’ harfi, teklik ve özellik ifade eder. Çünkü ululuğa yeltenmek mahlûkatından hiçbirine lâayık değildir. Kula yaraşan zillet ve alçak gönüllülüktür.” demiştir.⁸⁹⁹

“Yüce Allah, bu isimleri zikretmesinin ardından “سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ” Allah, müşriklerin kendisine isnât ettikleri⁹⁰⁰ ve şirk koştukları şeylerden berîdir, münezzehtir buyurmuştur.⁹⁰¹ Bu sayılan sıfatlar, Allah Teâlâ’nın şirk koştukları şeylerden uzak olduğunun alametidir.⁹⁰² Nitekim Resûlullâh (s.a.s.) kulların Allah Teâlâ’ya hiçbir şeyi ortak koşmamalarının, Allah’ın onlar üzerindeki bir hakkı olduğunu söylemiştir.⁹⁰³

Hz. Ali (r.a) “Subhânallâh” için, Allah’ın (c.c) Zâtı için razı olduğu kelimedir demiştir.⁹⁰⁴ Mukâtil’e göre Rabbu’l-Âlemîn kendi Zâtını, müşriklerin iftira sözünden tenzih etmiştir.⁹⁰⁵ Buna göre sanki muhakkak ki insanlar bazen büyüklük taslayıp, bu kibriyâ (büyüklük) sıfatında, Allah’a ortaklık iddiasında bulunurlar. Oysaki Cenâb-ı Hak, insanlar için olan tekebbürden münezzehtir. Çünkü insanlar, zâtları itibarıyla eksik-kusurlu varlıklardır. Dolayısıyla, onların tekebbürleri (büyüklük taslamaları), zâtlarında mevcut noksanlığa bir de yalan noksanlığı ilave etmek olur. Allah Teâlâ’ya gelince, bütün yücelikler ve izzet O’na aittir. Bu sebeple O, yücelik izhâr ettiğinde, bu bir kemâle, bir başka kemâl daha ilave etmektir. Cenâb-ı Hak, o müşriklerin, büyüklük sıfatını mahlûkata (putlara) vermek suretiyle, Allah’a ortak koştukları şeylerden münezzehtir.⁹⁰⁶ Yani Allah koştukları ortaklardan celâlet ve azâmeti ile münezzehtir.⁹⁰⁷

⁸⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295.

⁸⁹⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 228.

⁹⁰⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 14: 486.

⁹⁰¹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 555; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 503; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 5: 151; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295.

⁹⁰² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 57.

⁹⁰³ Bk.: Buhârî, “Tevhîd”, 1.

⁹⁰⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 287.

⁹⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁹⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295.

⁹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 228.

Sûrenin sonunda ise Yüce Allah, yaratıcı vasıflarını belirterek en güzel isimlerin kendisine ait olduğunu; yerin ve göğün O'nun emrine ve nehyine boyun eğdiğini şöyle ifade etmektedir:

“هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ” O Allah ki Hâlık'tır. Yani yaratan, takdir eden,⁹⁰⁸ bir şeyi önceden planlamayla başka bir şeye dönüştürendir.⁹⁰⁹ Buna göre âyet, “Allah, kendi fiillerini, belli biçimde takdir eder.” mânâsındadır. O halde yaratıcılık, Allah Teâlâ'nın irâde sıfatıyla ilgilidir.⁹¹⁰ Ayrıca bir şeyi hikmeti gereği takdir eden, bir şeyi başkasına benzemeden ilk olarak var eden,⁹¹¹ iradesiyle bir şeyi ortaya çıkarandır.⁹¹²

Mukâtil, “Nutfe (sperm) ve mudganın (et parçası) yaratıcısı, her şeyi yaratandır.” demiştir.⁹¹³ Hattâbî şöyle demiştir: “O, mahlukâtı ilk baştan örneksiz yaratandır. Halk (yaratma), insanların sıfatı olunca düşündüğünü uygulayan anlamına gelir.”⁹¹⁴

Daha sonra Allah Teâlâ'nın “الْبَارِئُ” sıfatı gelmektedir. Bâri, takdir edip var olmasını kararlaştırdığı şeyi ortaya çıkarandır.⁹¹⁵ Allah'tan (c.c) başka, bir şeyi takdir edip düzene koyarak var etmeye gücü yeten başka bir yaratıcı yoktur.⁹¹⁶

Bu kelime tıpkı “sânî” ve “mucîd” manasındadır. Fakat “Bârî”, bedenlerin yaratılmasını ifade eder. Dolayısıyla mahlûkat için, “beriyye” (yaratık) denilir. Ama renk ve tat gibi sıfatlar için bu kelime kullanılmaz.⁹¹⁷ Ayrıca farklı şekillerle yarattıklarını birbirinden ayırt edendir.⁹¹⁸

Mukâtil'e göre ise mudgadan sonra, ona iki göz, iki kulak, iki el ve iki kulak vererek güzel bir biçimde ortaya çıkarandır.⁹¹⁹

⁹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 514; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 88; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 229; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 295; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85.

⁹⁰⁹ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 88.

⁹¹⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 295.

⁹¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 57.

⁹¹² Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 514.

⁹¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁹¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 228.

⁹¹⁵ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 88; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 514; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 275; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 486.

⁹¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 503.

⁹¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 295.

⁹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 85.

⁹¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

“المُصَوِّر” Musavvir’dir. Sûretleri şekillendirip onları farklı olarak oluşturan,⁹²⁰ insanları tanışmaları için değişik sûretlerde yaratan,⁹²¹ var etmek istediğini istediği nitelikte var edendir.⁹²² Nitekim Allah Teâlâ zâtı için, “Seni istediği surette terkîb edendir.”⁹²³ buyurmuştur. Bazısını bazısından çeşitli şekillerle ayırandır.⁹²⁴ Buna göre sûret vermek, yaratmaya ve yoktan meydana getirmeye terettüb eder ve bunlara tâbidir.⁹²⁵ Mukâtil, bu isim için, “Rahimlerde erkek-dişi, beyaz-siyah, benzer veya farklı olarak dilediği gibi şekil verendir.” demiştir.⁹²⁶

Mâverdî bu ismin mânâsıyla ilgili şöyle demektedir: “el-Musavvir’in birinci anlamı, yarattıklarına dilediği şekilde sûret verendir. İkinci anlamı ise her cinse kendi suretinde şekil verendir. Birinci anlama göre yaratmasının başlangıcında, her yarattığının dilediği sûretten olmasıdır. İkinci anlama göre ise yarattıklarını aynı şekilde yaratmaya devam etmesidir. Bu iki vecih Yüce Allâh’ın kudretinin delilidir.⁹²⁷

“التصوير” Tasvir, şekillendirmek ve çizgilerini belirlemek demektir.⁹²⁸ Allah insanları annelerinin karnında üç ayrı yaratılışa var eder. Onu önce bir alaka (sülük gibi), sonra bir çiğnemlik et haline getirir, sonra da onu bir sûret sahibi kılar. Bu da sûret sahibi olduğu kendisiyle tanınacak şekli ve özellikleriyle başkasından ayrılmasını sağlayacak şekilde şekillendirilmesi demektir. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir!⁹²⁹ Yani başka bir âyette de geçtiği üzere Allâh Teâlâ, önce yaratan sonra şekil verendir.⁹³⁰

Bu ayette, Hâlık ismi, Bârî’den önce zikredilmiştir. Çünkü irâdenin tercihi, kudretin tesirinden önce gelir. Bârî ismi de Musavvirden önce gelmiştir. Çünkü zatlari var etmek, sıfatları var etmekten öncedir.⁹³¹ Nitekim Mâide sûresinde de bu anlamda

⁹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 229.

⁹²¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 229.

⁹²² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 555; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 504; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 295; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 58.

⁹²³ İnfîtâr, 82/8.

⁹²⁴ Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 88; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 58.

⁹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 229.

⁹²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁹²⁷ Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-uyûn*, 5: 514-515.

⁹²⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 229; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 229.

⁹²⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 229.

⁹³⁰ A’raf, 7/11.

⁹³¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 296; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 88; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 487.

kullanılmıştır.⁹³²

“لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى” Hiç kimsenin kullanamayacağı en güzel isim ve sıfatlar O’nundur.⁹³³ Yüce Allâh bunlarla kendisini isimlendirmiştir.⁹³⁴ Bütün güzel isimler Yüce Allah’ın güzel sıfatlarından türemiştir. En güzel misâller Allah Teâlâ içindir.⁹³⁵

Bu ifade Kur’ân’da 3 yerde⁹³⁶ daha geçmektedir.⁹³⁷

Allah’ın (c.c) isimleri ıstılâhî değil, tevkîfidir. Yani Allah’ın kendi vermesi ileler. Meselâ, “Yâ Cevvâd” denilebildiği halde, (yine cömert manasına gelen) “Yâ Sahî” denilmesi câiz değildir. Yine Allah (c.c) için, “Yâ Âkil (akıllı), Yâ Tabîb, Yâ Fakîh” de denilemez. İşte bu da, Allâh Teâlâ’nın isimlerinin ıstılâhî (yani insanların belirlemesi ile) değil, tevkîfi olduğuna delâlet eder.⁹³⁸

“يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” Göklerde ve yerde olanlar Allah’ı tesbih ederler. Allah’ın şanını yüceltirler ve kötülüklerden O’nu tenzih ederler.⁹³⁹ Onların hepsi isteyerek veya istemeyerek Allâh Teâlâ’ya secde ederler.⁹⁴⁰ Cenâb-ı Hakk’ın, kötü şeylerden münezzehe olduğunu söylemenin kapsamına zâtı, sıfatları, fiilleri, isimleri ve hükümleri de girer.⁹⁴¹

Mukâtil burası için, “Yer ve gökte olanların hepsi Allâh Teâlâ’yı zikrederler ve O’nu tevhîd ederler.” demiştir.⁹⁴²

Zuhaylî bu tesbîh ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“Göklerdeki ve yerdeki her şey lisanı haliyle ve sözüyle Allah Teâlâ’yı tenzih eder. Allâh Teâlâ’nın hikmetli tasarruflarından biri de, yerde ve gökteki her şeye zât-ı sübhaniyesini tesbih etmelerini emretmesidir. Bu, Allah’ın değil, kulların faydasıdır.”⁹⁴³

⁹³² Bk.: Mâide, 5/110.

⁹³³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 486.

⁹³⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 556.

⁹³⁵ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 515.

⁹³⁶ Bk.: İsrâ, 17/110; Tâhâ, 20/8; Ârâf, 7/180.

⁹³⁷ Abdalbâki, “Hsn”, 203.

⁹³⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15: 74.

⁹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 152; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 348.

⁹⁴⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 556.

⁹⁴¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 206.

⁹⁴² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 286.

⁹⁴³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 486.

“وَهُوَ الْعَزِيزُ” Azîz’dir. Düşmanlarına karşı intikamı şiddetli olanıdır.⁹⁴⁴ O’nun zâtına karşı hiç bir şey düşünülemez.⁹⁴⁵ O, mutlak gâlip olanıdır.⁹⁴⁶ Bütün kemâlâtı Zâtında toplayan Allah’ın (c.c) bu ismi, O’nun kudretinin mükemmel oluşuna bir delildir.⁹⁴⁷

Cenâb-ı Hak, ilk âyette olduğu gibi bu âyette de “el-Azîz” ismini “el-Hakîm” isminden önce getirmiştir. Bu âyet el-Azîz’in sadece O olduğuna delâlet eder. Çünkü tabir, “hasr” ifâde eder. Nitekim Arapça’da, “Âlim, başkası değil, Zeyd’dir.” mânâsında, denilir. Bu da O’ndan başka ilâhın olmamasını gerektirir. Çünkü O’ndan başkası, ne Aziz’dir, ne de Hakîm’dir. Böyle olmayan ise, ilâh olamaz.⁹⁴⁸

“الْحَكِيمُ” Hakîm’dir. Hükmeden,⁹⁴⁹ teşrî ve takdirinde,⁹⁵⁰ yarattıklarını planlamasında ve onları yararlı olana yöneltmede hikmet sahibi olanıdır.⁹⁵¹ Kelimenin bu şekli, mübâlağa ifade etmek içindir. Bunun herşeyi muhkem ve sağlam kılan anlamına geldiği de söylenmiştir.⁹⁵²

Bu isim Yüce Allâh’ın, cüz’iyyât ve külliyâta dair hiçbir şeyin O’nun ilminin dışında kalamayacağı bir âlim olduğuna, veyâhutta, O’nun, yaptığı işleri hikmete ve doğruya uygun, muvâfık olarak yapan⁹⁵³ ilimde kemâlat sahibi bir zât olduğuna işaretir.⁹⁵⁴

“Hakîm” Yüce Allah’ın fiilî sıfatlarındanıdır. Nasılki işittirici anlamına gelen “müsmî” kelimesi “semî” şekline ve acı veren, can yakan anlamına gelen “mü’lim” kelimesi “elîm” şekline dönüştürülmüş ise burada da sağlam yapan anlamına gelen “muhkim” kelimesi “Hakîm’e dönüştürülmüştür. Bu açıklamalar İbnu’l-Enbârî’ye aittir.⁹⁵⁵

⁹⁴⁴ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 556; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 486.

⁹⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 505.

⁹⁴⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 208; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 486.

⁹⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 58; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 208; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 487.

⁹⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 208.

⁹⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 217.

⁹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 505; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 208; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 487.

⁹⁵¹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 22: 556; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 487.

⁹⁵² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 217.

⁹⁵³ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 208.

⁹⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27: 59; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 487.

⁹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1: 217.

Sâvî sûrenin sonuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Yüce Allah, tesbihin en yüce gaye olduğuna, başlangıç ve sonun o olduğuna ve Allah’ı tanımaktan gayenin, O’nun azâmetinin, akılların düşünebildiği şeylerden uzak tutmak olduğuna işaret etmek için, başladığı gibi sûreyi yine tesbihle bitirmiştir.”⁹⁵⁶

⁹⁵⁶ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3: 357.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAŞR SÛRESİNDE YER ALAN AHKÂMLA İLGİLİ AYETLER

Haşr sûresinde ahkâmla ilgili 11 âyet bulunmaktadır.⁹⁵⁷ Bu son bölümde bu âyetleri ve hükümlerini ele alacağız.

3.10. GAZVE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Haşr sûresinin 2,3 ve 4. âyetlerinde, Resûlullâh'ın (s.a.s.) emri doğrultusunda gerçekleşen Benî Nadîr gazvesi ve bundan sonra meydana gelen hususlar şöyledir:

Resûlullâh (s.a.s.) kendisine yapılan suikastten sonra Benî Nadîr'in bu hıyanetini ashâbına bildirmiş ve onlarla savaş yapmak için hazırlanmalarını emretmiştir.⁹⁵⁸

Resûlullâh (s.a.s.) bu suikast sonrasında, Benî Nadîr'e anlaşmayı bozduklarını ve on gün içinde Medine'yi terketmelerini aksi takdirde on gün sonra onların boynunu vuracağı haberini gönderdi. Bunun üzerine Benî Nadîr; "Göç ederiz" diyerek hazırlıklara başladılar.⁹⁵⁹ Fakat Benî Nadîr, kendilerine yardım edileceğini duyduktan sonra kararlarını değiştirdiler ve "Biz yurdumuzdan çıkmıyoruz, elinden geleni arkana koyma!" dediklerinde Resûlullâh (s.a.s.) ve ashâbı tekbir getirdiler.⁹⁶⁰ Bunun üzerine bu gazve meydana geldi.⁹⁶¹ Yani Müslümanlar, hem isteyerek hem de Resûlullâh'ın (s.a.s.) emriyle bu gazveye çıkmışlardı.

Netice olarak burada Benî Nadîr gazvesi emredilmiştir. Cihâd ise farz-ı kifâyedir. Ayrıca cihâdın farz olduğuna icmâ-i ümmet de vardır.⁹⁶²

Böylece "هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ" âyeti gereğince

⁹⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 3. Baskı, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4: 205.

⁹⁵⁸ Bk.: Vâkîdî, *Megâzî*, 282-283; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 550-551; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 53-54; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 382-383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 143-144; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3: 354-355.

⁹⁵⁹ Vâkîdî, *Megâzî*, 287; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 552-553; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54.

⁹⁶⁰ Bk.: Vâkîdî, *Megâzî*, 287; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 383; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 144; Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 2: 553; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, 2: 54.

⁹⁶¹ Bk.: Buhârî, "Megâzî", 14.

⁹⁶² Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 4: 117; Ahmed Davudoğlu, *Selamet Yolları Buluş'ul-meram Tercümesi ve Şerhi*, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 2018), 4: 88-90.

bu gazve neticesinde Benî Nadîr'in sürgün edilmesi hükmü verilmiştir.⁹⁶³ Fakat gayri müslimlerin İslam'a girmeleri veya zımmî olmaları mümkün olmadığı zaman sürgün edilmeleri câizdir. Bu uygulama İslâm'ın ilk yıllarında vardı.⁹⁶⁴

Ayrıca Allah Tealâ'nın Benî Nadîr Yahudileri hakkında Medine ve Hayber'den sürülmeleri hükmünü vermesi onlar için bir rahmettir. Şayet bu olmasaydı Allah Tealâ Beni Kurayzâ'ya yaptığı gibi ölüm ve esaretle dünyada onlara azap edecekti.⁹⁶⁵

“وَلَا تَتَّبِعُوا الْهَيْبَةَ بِالْقَوْلِ وَالْجَبْدِ” Âyetin bu bölümü ise kalelerine sığınan Benî Nadîr'e verilen mühleti ifade etmektedir.⁹⁶⁶

“وَقَدْ فِي قُلُوبِهِمُ الرَّعْبُ” Bu bölüm ise Resûlullâh'a (s.a.s.) korkuyla bir aylık mesafeden yardım edildiğini ifade etmektedir. Medine'ye yaklaşık bir mil mesafede olan Benî Nadîr'de de aynı hal meydana gelmiştir. Bu özellik sadece Resûlullâh (s.a.s.) içindir.⁹⁶⁷

Fıkıh usulü âlimleri 2. âyetin “فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ” yani “Ey akıl sahipleri ibret alın!” bölümünü kıyasın bir hüccet olduğuna delil saymışlardır.⁹⁶⁸ Çünkü Allah Teâlâ burada “i'tibâr”ı emretmiştir. Bu kelimenin masdarı olan “el-ubür” bir şeyden diğerine geçmek, intikâl etmek mânâsına gelir. Bu da kıyasta böyle tahakkuk eder. Çünkü kıyas, hükmü asıldan fer'a nakletmektir.⁹⁶⁹

“ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ” Bu tahrip ve sürgünün sebebi Allah ve Resûlü'ne isyan etmektir. Yani Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık ve Allah'ın emrine muhalefettir. Sonra Allah Tealâ caydırıcı olsun kastıyla bu ikazı herkese teşmil ederek âyetin sonunda, “Kim Allah'a isyan ederse Allah'ın azabı

⁹⁶³ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 205.

⁹⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, (Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1992), 5: 317; Ebû Muhammed Abdu'l-Mün'im b. Abdurrahîm İbn Feres el-Endülüsi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Salâhuddîn b. Afif, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006), 3: 539; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, thk. Âdil Şûşe, (Mansûre: Mektebetü Feyyâd, 2010), 598.

⁹⁶⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 448.

⁹⁶⁶ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 206.

⁹⁶⁷ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 207.

⁹⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 317; İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 206; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 447; Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, 598; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 12; Ebû'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl (Tefsîru'n-Nesefî)*, thk. Yusûf Ali Bedevî-Muhyiddîn Deyb Müstevî, (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3: 456.

⁹⁶⁹ Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, 598; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 447.

şiddetlidir.” buyurmuştur.⁹⁷⁰ Böylece Allah’ın emrine uymayarak bir nevi O’na harb açmışlardır. O’na harb açanlar da ancak kâfirlerdir.⁹⁷¹

Ayrıca bu âyet, insanların birbirine ihanet etmemesi ve yaptıkları ahdin bozulmaması için delildir. Çünkü ahitleşme söz ile yapılırsa, söz veya fiil ile bozulur.⁹⁷²

3.10. GAZVE ESNASINDA DÜŞMAN YURDUNA ZARAR VERME İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sûrenin 2. ve 5. âyetlerinde bu bölümden bahsedilmektedir. Bununla ilgili hükümler şöyledir:

Sûrenin 2. âyetinde yer alan “يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمُ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ” yani “Evlerini yıkıyorlar.” ve 5. âyetinde yer alan “مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْتَةٍ” yani “Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz.” kısmını âlimler, bize düşman olan kâfirlerin harp esnasında, harbin getirdiği bir zaruret olarak yurtlarının yıkılmasının, ağaçlarının kesilmesinin, ekinlerinin yakılmasının câiz olduğuna delil saymışlardır. İmam Mâlik de böyle demiştir⁹⁷³ ve İmam Şâfî ile birlikte 5. âyeti delil olarak almıştır.⁹⁷⁴ O halde gerekiyorsa yakıp yıkmakta, gemilerini batırmakta, mancınık kullanmakta, meyvalı olsun meyvasız olsun ağaçları kesmekte beis yoktur. Nitekim Rasulullah (s.a.s.) Benî Nadîr’in hurma ağaçlarını kesmiş ve yaktırmıştı.⁹⁷⁵ Sahih olan görüş de budur. Diğer görüşe göre ise eğer Müslümanlar bunların kendilerinin olacağını bilirlerse, bunu yapmazlar. Çaresiz kalırlarsa bunu yapabilirler.⁹⁷⁶

⁹⁷⁰ Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-munîr*, 14: 448.

⁹⁷¹ İmâdüddîn b. Muhammed et-Taberî el-Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kurân*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 3-4: 63-64.

⁹⁷² İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 208.

⁹⁷³ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 209; Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kurân*, 3-4: 406; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5: 317; Suyûtî, *el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl*, 599; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 284; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 17; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 447.

⁹⁷⁴ Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. İbrâhîm b. Hatîb el-Yemeniyyi eş-Şâfiyyi İbn Nuriddîn, *Teysîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kurân*, (Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 4: 213.

⁹⁷⁵ Buhârî, “Megâzî”, 14, “Tefsîr”, Haşr, 59/2; Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 29, 30; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 59/1; Vâkîdî, *Megâzî*, 290; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3: 356-357; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 2: 55.

⁹⁷⁶ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 210; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 447; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204.

İbnu'l-Arabî bununla ilgili olarak şöyle demiştir: “Sahih olan birinci görüştür. Çünkü Resûlullâh (s.a.s.), Benî Nadîr’e ait hurma ağaçlarının sonunda kendisinin olacağını bilmişti. Bununla birlikte o, böylesi onlara bir ibret teşkil etsin, onların maneviyâtlarını kırarak oradan çıkmalarını sağlasın, diye birtakım ağaçları yakmış, bir kısmını da kestirmiştir. Geri kalan bölümünün sağlam kalması maksadıyla malın bir bölümünü telef etmek, şer’an câiz olan bir maslahattır, aklen de böyle bir maslahat, maksat olarak gözetilebilir.”⁹⁷⁷

İmam Şâfiî şöyle demektedir: “Bu ağaçların kesilmesi ve terk edilmesi kitap ve sünnette mevcuttur. Allah Teâlâ bunun kesilmesinden razı olmuş terk edilmesini de mübâh kılmıştır.”⁹⁷⁸ Eğer mâkul ise ağaçlar ve evler yakılabilir. Fakat ekinler ve yeşilliklerin yakılmasında kerahet vardır. Bunun delili ise âyetin zahirine göre cumhurun sözü ve Peygamber’in (s.a.s.) ikrârıdır.⁹⁷⁹

Aynı şekilde İmam Nevevî, dört imâm ile beraber âlimlerin cumhurundan, harp icâbı her nevî yaş ağaçların yakılıp kesilmesinin mübâh olduğunu rivâyet etmiştir.⁹⁸⁰

5. âyette yer alan “مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْتَةٍ أَوْ نَرْتَمْتُمْهَا قَانِمَةً عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ” bölümüyle ilgili olarak Mâverdî şöyle demektedir: “Bu âyet her müctehidin isabet ettiğine bir delildir. Çünkü Müslümanlar’ın bir kısmı ağaçları kesiyor bir kısmı kesmiyordu. Allah Teâlâ her ikisini de doğru buldu. Doğrusu şudur ki ictihadda isabet eden bir kişidir, diğer müctehidler hatalıdır, ancak günah işlemiş olmazlar.”⁹⁸¹ İbn Feres,⁹⁸² Kiyâ Herrâsî⁹⁸³ ve Cessâs da bu görüştedir.⁹⁸⁴

el-Kiyâ et-Taberî de bu görüşü ifade ederek şöyle demiştir: “Her ne kadar Peygamber (s.a.s.) aralarında bulunmakla birlikte böyle bir hâdisede ictihadda bulunmak uzak bir ihtimal ise de bu böyledir. Çünkü şüphesiz ki Resûlullâh (s.a.s.) bu olayı görmüş ve sesini çıkarmamıştır. Onlar da bu işin hükmünü sadece Resûlullâh’ın

⁹⁷⁷ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 210; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-munîr*, 14: 449.

⁹⁷⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'ân li'l-imâmi's-Şâfiî*, thk. Abdu'l-Ganî Abdu'l-Hâlik, (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulum, 1990), 383.

⁹⁷⁹ İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3: 540.

⁹⁸⁰ Bk.: Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 12: 76.

⁹⁸¹ Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 502; Râzî, *et-Tefsiru'l-kebîr*, 29: 284; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 204; Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-munîr*, 14: 449.

⁹⁸² İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3: 540.

⁹⁸³ Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3-4: 406.

⁹⁸⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5: 317.

ettiler.⁹⁹⁰ Böylece muhasara sona erdi ve Benî Nadîr ile sulh yapıldı. Fakat bunun şimdi câiz olmadığı ile ilgili olarak şöyle denilmiştir:

“Düşmandan hiçbir şey almadan yurtlarından sürülmek üzere onlarla sulh yapmak şimdi câiz değildir. O, İslâm’ın ilk yıllarında var idi. Sonra nesholundu. Şimdi ise düşman ya öldürülür, ya esir alınır veya cizye konulur.”⁹⁹¹

Kâdî Ebû Ya’lâ şöyle demiştir: “وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ” âyeti şunu göstermektedir ki savaştan düşmanla esir almadan, köle etmeden, cizye vermeden ve herhangi bir sorumluluk altına girmeden sulh yapmak câizdir. Eğer Müslümanlar’da onlarla savaşma gücü olursa, bu hüküm mensuhtur. Çünkü Allah Teâlâ, onlar teslim oluncaya veya cizye verinceye kadar onlarla savaşmayı emretmiştir. Bu hüküm ancak Müslümanlar aciz olur da onları İslâm’a girdirmeye veya zimmete sokmaya güçleri yetmezse câiz olur. O zaman yurtlarından gitmek şartı ile onlarla barış yapmak câizdir.⁹⁹²

Ayrıca bu kıssada belli olmayan mal miktarı üzerinde onlarla sulh yapmanın câiz olduğuna da işaret vardır. Çünkü Peygamber (s.a.s.) onlarla topraklarına, silahlarına ve develerinin götürüleceğinden başkasına karşılık olarak sulh yaptı ki bu da meçhul idi, miktarı belli değildi.⁹⁹³

3.10. GANİMET MALLARININ TAKSİMİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sahâbe-i Kirâm, Peygamber’den (s.a.s.) ganimeti aralarında paylaştırdığı gibi, ‘fey’i de paylaşırmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ikisi arasındaki farkı sûrenin 6. âyetinde **وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ** “وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ” şeklinde belirterek, fey’i elde etmede bir yorgunluk çekmediklerini ifade etti.⁹⁹⁴ Bundan dolayı yapılacak şey Resûlullâh’a

⁹⁹⁰ Bk.: Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 333; Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 28; Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, 436; Suyûtî, *Lübâbu’n-nukûl fi esbâbi’n-nüzûl*, 258; Akk, *Teshîlu’l-vusûl*, 349; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 354; Ebû Davûd, “Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey”, 22.

⁹⁹¹ İbn Feres, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3: 539; Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu’l-Kurân*, 3-4: 405; Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti’t-tenzîl*, 598; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 201; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, 14: 448.

⁹⁹² Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 5: 316-317; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 207-208.

⁹⁹³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 5: 317; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8: 208.

⁹⁹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4: 278; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29: 285-286; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 205.

(s.a.s.) havale edilmiş, O da bu işi dilediği gibi yapmıştı.⁹⁹⁵ Çünkü Allah Tealâ onların kalbine korku salmış ve insanlar bir şey yapmadan bu mallar elde edilmiştir. Bundan dolayı bu mallar Peygamber'e has kılınmıştır.⁹⁹⁶ Böylece Benî Nadîr gazvesinde elde edilen bu mallar isim ve statü olarak farklı olmuştur. Bu âyetler de açık bir şekilde fey'in ganimet gibi olmadığını göstermektedir.⁹⁹⁷ Bundan dolayı biz bu bölümde fey'in taksiminden bahsedeceğiz.

Ebû Hureyre'den (r.a) rivâyet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.s.) şöyle demiştir: "Her hangi bir yere varır da orada otursanız, hisseniz oradadır. Hangi belde Allah ve Resûlü'ne isyan ederse o beldenin beşte biri Allah ve Resûlü'ne mahsustur. Sonra onun kalanı sizin olur."⁹⁹⁸

Kadî İyâz bu hadisle ilgili olarak şunları söylemiştir: "İhtimal ki bu hadîstekî birinci beldeden murâd, Müslümanlar'ın at ve develerle üzerine hücum etmeden ahalisini çıkararak kendileri ile sulh yaptıkları yerdir. Bu suretle mücâhidlerin oradaki hissesi yani verilecek mükâfat hakları kendilerinin olur. Nitekim fey hakkında bu mükerrerdur."⁹⁹⁹

Ayrıca fey sureti ile alınan mallardan beşte bir alınmaz diyenler bu hadîsle istidlal ederler. İbnü'l-Münzir, "Şâfiî'den önce fey malından beşte bir alınacağını söyleyeni bilmiyoruz." demiştir.¹⁰⁰⁰

Hiz. Ömer (r.a) de bu malların özel olarak Peygamber'e (s.a.s.) ait olduğunu ve O'nun bu mallardan hanımlarının bir yıllık nafakasına harcadığını arta kalanı ise savaşa elverişli binek ve silaha Allah yolunda bir hazırlık olması için kullandığını

⁹⁹⁵ San'ânî, *el-Musannef*, 5: 361; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 263; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 19; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 485; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 81.

⁹⁹⁶ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 212; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3: 541.

⁹⁹⁷ İbn Nuriddîn, *Teyşîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kurân*, 4: 219.

⁹⁹⁸ Müslim, "Cihad ve Siyer", 47; Ebû Dâvûd, "Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey", 29; Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Bulugu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, thk. Mâhir Yâsin Fahl, (Riyâd: Dâru'l-Kabas, 2014), 487.

⁹⁹⁹ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 12: 102.

¹⁰⁰⁰ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 12: 76.

söylemiştir.¹⁰⁰¹ Bazı âlimler¹⁰⁰² ve İmam Şâfiî bu uygulamayı delil olarak almış ve bu âyete göre fey'in 5'te 4'ünün Peygamber'e (s.a.s.) ait olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰³

Kalan 5'te 1'lik kısım sûrenin 7. âyetinin **فَلِلَّهِ أَهْلُ الْقُرَىٰ** bölümünde açıklanmıştır. Bununla ilgili şöyle denilmiştir: “Fey, Resûlullâh (s.a.s.) zamanında, beş parçaya ayrılırdı. Dört parçası, Resûlullâh'a (s.a.s.) ait idi.¹⁰⁰⁴ Kalan beşinci parça, yine beş parçaya ayrılırdı. Onun yine bir payı Peygamber'e (s.a.s.) ait idi. Geriye kalan dört pay ise; akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara ait idi.¹⁰⁰⁵ Çünkü Peygamber (s.a.s.) ve ailesine sadaka ve zekât verilmezdi.¹⁰⁰⁶ O bakımdan onların fey'de bir hakları olduğu tesbit edilmiştir.¹⁰⁰⁷ İmam Şâfiî de bu âyeti delil olarak fey taksiminin böyle olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁸

Bu taksimin niçin böyle yapıldığını Allah Teâlâ aynı âyetin devamında **كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ** diyerek beyan etmiştir. Yani malların dolaşımını yalnız zenginler arasında kalıp bundan fakirlerin mahrum kalmamaları, zenginlerin fakirleri ezip bu malları aralarında taksim etmemeleri için, bu taksimin adı geçenler arasında böyle yapılmasına hükmettik, denilmektedir.¹⁰⁰⁹

Ayrıca bazı müfessirler bu âyeti savaşız olarak elde edilen cizye, haraç, müşriklerin toprakları gibi bütün ganimetleri kapsadığını söylemişlerdir.¹⁰¹⁰

Resûlullâh'ın (s.a.s) vefatından sonra ise, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer aynı uygulamayı devam ettirmişlerdir.¹⁰¹¹

¹⁰⁰¹ Bk.: Müslim, “Cihad ve Siyer”, 119; Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/3; Ebû Dâvûd, “Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 23; İbn Hacer el-Askalânî, *Bulugu'l-merâm*, 487; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3: 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 484; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 318.

¹⁰⁰² İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 541; Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, 599; Tarîfiyyi, *et-Tefsîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kurân*, 4: 2129.

¹⁰⁰³ Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'an lil-imâmi's-Şâfiî*, 170; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 263.

¹⁰⁰⁴ Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'an lil-imâmi's-Şâfiî*, 169; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286.

¹⁰⁰⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286; Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, 599.

¹⁰⁰⁶ Bk.: Buhârî, “Zekât”, 60; Müslim, “Zekât”, 161; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 30; Tirmizî, “Zekât”, 25; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 486.

¹⁰⁰⁷ Bk.: Buhârî, “Megâzi”, 14; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 207.

¹⁰⁰⁸ Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'an lil-imâmi's-Şâfiî*, 170; İbn Nuriddîn, *Teysîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kurân*, 4: 218.

¹⁰⁰⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 456.

¹⁰¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 319; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 210; Tarîfiyyi, *et-Tefsîru'l-beyân li ahkâmi'l-Kurân*, 4: 2129; İbn Nuriddîn, *Teysîru'l-beyân li Ahkâmi'l-Kurân*, 4: 221.

¹⁰¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 484.

H. Ömer (r.a) Suriye, Irak ve Mısır toprakları için fey âyetleriyle amel etmiştir. Buna göre, fey âyeti bütün mü'minleri içine alır. Bu gayrimenkuller üzerinde hak sahibi olmada, sonradan gelenler önceden gelenlere ortak olurlar. Bu, ancak arazileri taksim etmemekle gerçekleşir.¹⁰¹²

Resûlullâh'ın (s.a.s) vefatından sonra ise, fey'in, Resûlullâh'a (s.a.s.) ait olan kısmı hakkında iki görüş vardır:

1) "Bu, savaş için hudutlarda nöbet bekleyen mücâhitlere aittir. Çünkü onlar, sınır boylarındaki kalelerde, Peygamber'in (s.a.s.) yerini tutmaktadırlar.

2) Fey'in bu kısmı, kale yapmak, kanal açmak, köprüler yapmak gibi Müslümanlar'ın faydasına olan yerlere sarfedilir. Bunlardan önce en mühimi yapılır, sonra da sırasıyla diğerleri yapılır. İşte bu, Resûlullâh'a (s.a.s.) ait olan 4/5'lik kısmı için söz konusu olan husustur. Fakat Resûlullâh'ın (s.a.s.) fey'in, beşte birinden beşte bir hissesine gelince o, ittifakla Müslümanlar'ın menfaatleri için harcanır."¹⁰¹³ Aynı şekilde Resûlullâh'ın (s.a.s.) geriye bıraktığı mallar da miras olarak alınmazdı. Aksine onun bıraktığı bu mallar sadaka olduğundan dolayı, onun adına Müslümanlar'ın menfaatine olan alanlara harcanırdı. Nitekim O, "Bizler miras bırakmayız. Bizim geriye bıraktığımız sadakadır." diye buyurmuştur.¹⁰¹⁴

Gazalî, "Resûlullâh (s.a.s) hayatta iken fey'in hepsi O'na aitti. Vefatından sonra ise 5'e bölündü." demiştir.¹⁰¹⁵

Mezhep imamları Resûlullâh'tan (s.a.s.) sonra bu malların paylaşılması hususunda farklı görüşlere sahiptir:

İmam Mâlik, "İmamın (İslâm devlet başkanının) bunu Müslümanlar'ın maslahatına vakfetme hakkı vardır." demiştir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹² Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harâc*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 75; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 318; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 543; Muhammed Hamidullah, *Mecmûatu'l-vesâiku's-siyâsiyye*, 6. Baskı, (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1987), 424.

¹⁰¹³ Buhârî, "Humus", 12; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 47, 48; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 286; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 74; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 207.

¹⁰¹⁴ Buhârî, "Humus", 1, 2; Müslim, "Zekât", 161, "Cihâd ve Siyer", 51; Ebû Dâvûd, "Zekât", 30; Tirmizî, "Zekât", 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 207.

¹⁰¹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 25.

¹⁰¹⁶ İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 543; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 213.

Ebû Hanîfe, “İmam böyle bir yeri paylaştırmak ya da Müslümanlar’ın maslahatına vakfetmekten birisini tercih etmekte serbesttir.” demiştir.¹⁰¹⁷

İmam Şâfiî ise, “İmamın Müslümanlar’ın rızasını almaksızın vakfetmesi hakkı yoktur. Aksine o diğer mallar gibi bunu onlara paylaşır. Her kim gönül hoşluğuyla hakkından feragat edecek olursa, o vakit imam da bunu onlara vakfedebilir. Gönül hoşluğuyla hakkından vazgeçmeyen kimsenin de kendi malını alması hakkı öncelik kazanır. Ömer (r.a) ganimet alanların gönüllerini hoş etmeye çalışmış ve ganimetlerini onlardan satın almıştır.¹⁰¹⁸

Netice itibariyle özetleyecek olursak fey beşe taksim edilmiş olur:

1) Allah ve Resûlü’nün hissesi ki bu Rasulullah’ın (s.a.s.) hayatında onun olup vefatından sonra Müslümanlar’ın maslahatına harcanır.

2) Resûlullâh’ın (s.a.s.) akrabalarının hissesi ki onlar Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları’dır.

3) Yetimlerin hissesi.

4) Yoksulların hissesi.

5) Yolcuların hissesi.¹⁰¹⁹

3.10. ALLAH RESÛLÛ’NE (S.A.S.) UYMANIN HÜKMÜ

Allâh Teâlâ fey ile ilgili hükmü bildirdikten sonra aynı âyetin devamında Peygamberi’ne uyulması ile ilgili şöyle buyurmuştur:

“وَمَا أَتِيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا” Yani Resûlullâh’ın (s.a.s.) size emrettiğini yapın size yasak ettiği şeyden kaçın. Çünkü Resûlullâh (s.a.s.) vahiy ile amel eder, arzularına göre konuşmaz. Bu âyet-i kerîme Resûlullâh’ın (s.a.s.) emir ve nehiyelerine uymayı vacip kılmaktadır.¹⁰²⁰ Kur’ân’da bu âyetle aynı mânâda olan ve

¹⁰¹⁷ Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu’l-Kurân*, 3-4: 407; Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Harâc*, 75; Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 5: 319; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 213.

¹⁰¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9: 213.

¹⁰¹⁹ Zuhaylî, *et-Tefsiru’l-munîr*, 14: 456.

¹⁰²⁰ Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti’t-tenzîl*, 599; Zuhaylî, *et-Tefsiru’l-munîr*, 14: 456; Abdulganî Abdulhâlîk, *Hücciyetü’s-sünne*, trc. Dilaver Selvi, (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 76.

Resûlullâh'a (s.a.s.) itaati emreden pek çok âyet bulunmaktadır.¹⁰²¹

Buradaki ifadede her ne kadar elden ele uzatmak anlamını ihtiva eden “itâi” lafzı kullanılmış ise de bunun anlamı emirdir. Yani her ne emrederse demektir. Buna delil de âyetin devamındaki “yasak”ın, nehyin karşılığında kullanılmış olmasıdır. Nehy’in karşılığı ise ancak emirdir.¹⁰²² Sahih olan görüş de bu emrin umûmî olduğudur.¹⁰²³ Bunun bu şekilde anlaşılması gerektiğinin delili de Peygamberimiz’in (s.a.s) şu buyruğudur:

“Ben size her neyi emretti isem, ondan gücünüzün yettiğini yerine getirin Size herhangi bir şeyi yasaklayacak olursam, ondan uzak durun.”¹⁰²⁴

Nevevî, Peygamber’in (s.a.s.) bu sözünün İslâm’ın mühim kaidelerinden biri olduğunu söylemiştir. Ayrıca zaruret hali dışında ve kişinin gücü yettiği ölçüde bu emir ve yasaklara uyulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰²⁵

Ayrıca Peygamber’in emir ve yasakları din hükmündedir.¹⁰²⁶ Çünkü Peygamber (s.a.s.), “Kim bizim işimiz dışında bir şey yaparsa o merduttur, makbul değildir.”¹⁰²⁷ buyurmuştur.

el-Mehdevî, Resûlullâh’ın (s.a.s.) emirlerinin umumî olduğunu şöyle belirtmektedir: “Yüce Allah’ın âyetteki bu buyruğu, şunu gerektirmektedir: Peygamber’in (s.a.s.) emrettiği herbir husus Allah’tan bir emirdir. Âyet-i kerîme her ne kadar ganimetler hakkında ise de onun bütün emir ve yasakları da bunun kapsamına girer.”¹⁰²⁸

İmam Şâfiî, “Allah Teâlâ âyetteki bu emirle Peygamberi’ne itaati farz kılmıştır.” demiştir. Buna da delil olarak Resûlullâh’ın (s.a.s.) şu sözünü göstermiştir:¹⁰²⁹ “Sakın sizden birinizi koltuğuna yaslanmış otururken, kendisine

¹⁰²¹ Bk.: Âl-iİmran, 3/32, 132; Enfâl, 8/20, 21, 46; Mâide, 5/92; Ahzâb, 33/36; Muhammed, 33; Nisa, 4/58,65.

¹⁰²² İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 215; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 210.

¹⁰²³ İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 543; İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 216.

¹⁰²⁴ Buhârî, “İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti”, 2; Müslim, “Hac”, 412; İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 216.

¹⁰²⁵ Bk.: Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 8: 145-146.

¹⁰²⁶ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 215.

¹⁰²⁷ Buhârî, “Sulh”, 5; Müslim, “Akdiyye”, 17-18.

¹⁰²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 210.

¹⁰²⁹ Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâmi's-Şâfiî*, 3: 1329.

emrettiğimiz veya yasakladığımız hususlardan bir husus geldiğinde, ‘Biz bunu bilmiyoruz. Biz Allah’ın Kitabı’nda ne bulduksa ona tâbi oluruz.’ diyen biri olarak görmeyeyim.”¹⁰³⁰

Burada şu konuya da değinmek gerekir ki âlimler, Peygamber’in (s.a.s.) fiillerini aynı oranda değerlendirmeyip bunları kısımlara ayırmışlardır. Bezdevî ve Serahsî’ye göre bunlar 4 kısımdır; mübâh, müstehâb, vacip ve farz. Bazı usulcüler ise bunları vacip, müstehâb ve mübâh olarak ayırmışlardır.¹⁰³¹

Abdullah b. Mes’ûd (r.a) bununla ilgili olarak, “Resûlullâh’ın (s.a.s.) emrettiği herşeye bağlı kalınmasını, yasakladığı her şeyden de kaçınılmasını” ifade ettiğini şu olayı anlatarak beyan etmiştir. Alkâme, Abdullah b. Mes’ûd’un şöyle dediğini söylemektedir: “Allah, vücutlarına dövme yapan ve yaptıran, vücutlarından tüy alan kadınlara, güzelleştirmek için dişlerini törpüleyen ve Allah’ın yarattığı vücudunu değiştiren kadınlara lânet eder.” İbn-i Mes’ûd’un bu sözü Esedoğulları’ndan, Ümm-i Yakup denen bir kadına ulaştı. Kadın gelip İbn-i Mes’ûd’a şöyle dedi:

“Bana şu ve şu şekilde olanlara lânet okuduğun haberi geldi.” İbn-i Mes’ûd, “Allah’ın Resûlü’nün (s.a.s.) lânetlediği ve Allah’ın kitabında lanetlediği mevcut olan kimseleri niçin lanetlemeyeyim ki?” dedi. Kadın, “Ben Kur’ân’ın iki kapağı arasını okudum. Senin söylediğini orada bulamadım.” dedi. İbn-i Mes’ûd, “Allah’a yemin olsun ki sen onu iyi okumuş olsaydın bunu bulmuş olacaktın. Sen ‘Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi de yasakladıysa ondan da kaçın!’ âyetini okumadın mı?” dedi. Kadın, “Evet okudum.” dedi. İbn-i Mes’ûd, “İşte Resûlullâh (s.a.s.) bunları yasakladı.” dedi. Kadın, “Ben senin ailenin, bunları yaptığını görüyorum.” dedi. İbn-i Mes’ûd, “Git de bak.” dedi. Kadın gidip baktı. Aradıklarından bir şey bulamadı. İbn-i Mes’ûd bunun üzerine şöyle dedi:

“Eğer benim ailem öyle olsaydı, bizleri nikâh birleştirmezdi.”¹⁰³² Yani âyetin hükmünü ashâb-ı kirâm hayatlarında açıkça uygulamışlardır. Bu da Peygamber’in

¹⁰³⁰ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 6; Tirmizî, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

¹⁰³¹ Muhammed b. Süleymân el-Aşkar, *Ef’âlu’r-Rasûl ve delâletühâ ale’l-ahkâmi’ş-şer’iyyeti*, 6. Baskı, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2003), 1: 136-137.

¹⁰³² Buhârî, “Tefsîr”, Haşr, 59/4; Müslim, “Libâs ve Zinet ve Et’ime”, 120; Nesâî, es-Sünen-ü kübrâ, 10: 293; Begâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 8: 85; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 13: 486; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 14: 366.

(s.a.s.) emir ve nehiyelerinin bağlayıcılığı açısından en büyük delildir.

3.10. TAKVÂ SAHİBİ OLMA İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Takvâ, Allah'a itaat ederek azâbından sakınmaktır. Bu da cezayı gerektiren davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir.¹⁰³³ Takvâ sahibi olmak Kur'ân'da birçok yerde geçmektedir.¹⁰³⁴

Allah Teâlâ 7. âyetin sonunda “وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ” yani “Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın azâbı şiddetlidir” buyurmaktadır. İnsanların, emirlerine uyarak yasaklarını da terk ederek Allah'tan korkmaları istenmektedir. Bu âyet-i kerîme, takvanın bulunması vacip olan her şeyi ihtiva etmekte ve bütün emirlere uyup nehiyelerden kaçınmayı teşvik etmektedir.¹⁰³⁵

Ayrıca bu bölüm Allah'ın azâbından korunmanın vacip olduğuna da delâlet eder. Zira Allah Teâlâ'nın azâbı, kendisine asî olana karşı çetindir.¹⁰³⁶ Çünkü kişi takvâ sahibi olarak Allah Teâlâ'nın emirlerine uyar ve yasaklarından sakınır. Bu da kişiyi ateşten korumaya vesiledir.¹⁰³⁷

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivâyet etmektedir: “Peygamberimiz'e, 'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanların en hayırlısı, en değerlisi kimdir?' diye soruldu. Resûlullâh (s.a.s.), 'En çok takvâ sahibi olanlarıdır.' buyurdu.”¹⁰³⁸ Takvâ ehli olan kimsenin de hayrı çok olur. Böylece hem dünyada insanlara çok faydalı olur, hem de âhirette en yüksek dereceleri kazanır.¹⁰³⁹

Hz. Ömer (r.a), bir gün Übey bin Kâ'b'a (r.a) takvânın ne olduğunu sormuştu. Übey de (r.a.) O'na:

“Sen hiç dikenli bir yolda yürüdün mü ey Ömer?” diye sordu. Hz. Ömer:

“Evet, yürüdüm.” karşılığını verince bu sefer Übey (r.a.):

¹⁰³³ Cürçânî, “Takvâ”, s. 69; Muhammed Ali et-Tehanevî, “Takvâ”, *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Raffî el-Acem-Ali Dahrûc, (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996), 1: 501.

¹⁰³⁴ Bk.: Bakara 2/197; Mâide 5/2; A'râf 7/26; Tevbe 9/108; Tâhâ 20/132.

¹⁰³⁵ Bk.: Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 457; Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 8: 145.

¹⁰³⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 464.

¹⁰³⁷ Muhammed Emin Er, *Allah Katında Din*, trc. Abdulvahab Öztürk-Abdussamed Görmez, (İstanbul: Zaman Yayıncılık, 2000), 103.

¹⁰³⁸ Buhârî, “Menâkıb”, “Tefsîr”, Yûsuf, 12/2; Müslim, “Fedâil”, 168.

¹⁰³⁹ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 15: 195.

“Peki, ne yaptın?” diye sordu. Hz. Ömer:

“Elbisemi topladım ve dikenlerin bana zarar vermemesi için bütün dikkatimi sarf ettim” cevabını verdi. Bunun üzerine Übey bin Kâ'b (r.a):

“İşte takvâ budur” dedi.¹⁰⁴⁰

Resûlullâh (s.a.s.) da bu takvânın neticesinde Yüce Allah'ın o kişiyi seveceğini,¹⁰⁴¹ ona işlerinde bir çıkış yolu ihsan edeceğini,¹⁰⁴² en sonunda da o kişi için cennetin olduğunu haber vermiştir.¹⁰⁴³

3.10. İSÂR AHLÂKI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

İsâr, kendisi ihtiyaç içinde olduğu halde başkasını kendisine tercih etmek ve önce onun ihtiyacını yerine getirmek anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁴

Ayrıca kişinin başkasını nefesine ve nefsinin dünyevî paylarına; dinî payları arzu ederek tercih etmesi demektir. Bu tutum yakînin güçlü oluşundan, sevgi sağlamlığından ve meşakatlere karşı sabırlı olmaktan ileri gelir.¹⁰⁴⁵ Ashâb-ı kirâm arasında isâr, malı elde tutmaktan daha üstün idi.¹⁰⁴⁶

Allah Teâlâ 9. âyetin orta kısmında **“وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ”** meâlen “Onlar mallarında, evlerinde onları kendilerine tercih ederler.” buyurmaktadır. Ancak bunu varlıklı olmakla birlikte değil, bunlara ihtiyaç duymakla birlikte yaparlardı.¹⁰⁴⁷

Bu âyetin tefsirinde detaylıca açıkladığımız gibi kadın ve erkeğin, ihtiyaç sahibi olan kişiye yaptıkları bu davranıştan dolayı Allah ve Resûlü onları övmüş ve yapılması gereken bir işi güzel bir biçimde yaptıklarından dolayı onlardan razı

¹⁰⁴⁰ Osman Nûri Topbaş, *İnsan Denilen Muammâ*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 98-99.

¹⁰⁴¹ Bk.: Müslim, “Zühd ve'r-Rakâik”, 11.

¹⁰⁴² Bk.: İbn Mâce, “Zühd”, 24.

¹⁰⁴³ Bk.: Tirmizî, “Birr ve's-Sile”, 61.

¹⁰⁴⁴ İsfehânî, “Esr”, 62; Dilaver Selvi, *Allah Yolunda Yardım ve Cömertlik*, 8. Baskı, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 33.

¹⁰⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

¹⁰⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 216; Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kurân*, 3-4: 408.

¹⁰⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9: 215.

olmuşlardır.¹⁰⁴⁸ Bu olay neticesinde de 9. âyet nâzil olmuştur.¹⁰⁴⁹ Bu âyette dünya ve nefis zevklerinde îsârın medhi,¹⁰⁵⁰ fazileti ve ona teşvik vardır. Ayrıca âlimler îsârın faziletinin yemekte, dünya işlerinde ve nefsin hazlarında olduğunda icmâ etmişlerdir.¹⁰⁵¹

Nefisle yapılan îsâr, malla yapılandan üstündür. Canı feda etmenin en üstün mertebesi de Resûlullâh'ı (s.a.s.) korumak amacı ile yapılan fedakârlıktır. Fakat fakirliğe sabredemeyip dilencilığe maruz kalacak kimseler için ise malı elde tutmak, başkalarını tercih etmekten daha efdaldır. Nitekim Resûlullâh da böyle yapılmasını emretmiş, Ebû Bekir'in (r.a) bütün malını tasadduk etmesine izin vermiş, Ebû Lübâbe ve Ka'b'ın (r.anhumâ) böyle yapmalarına izin vermemiştir.¹⁰⁵² Bu rivâyetler muhtaç durumdayken infâk etmenin kerahetini göstermektedir. Çünkü herkes fakirliğe sabredecek durumda değildir. Ensâr ise bu halde değildir. Allah Teâlâ onların îsâr ahlakını övmüştür.¹⁰⁵³

Fedakârlık ve îsâr duyguları kişinin Allâh Teâlâ'ya olan imanını kuvvetlendirmektedir. Yüce Allâh'ın, "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz!"¹⁰⁵⁴ buyruğu da îsâr duygusunun önemini ve nefsânî arzulardan vazgeçilmesi gerektiğini bize bildirmektedir.

Netice olarak gücü yetenlerin îsâr ahlakına sahip olmaları teşvik edilmiş ve övülmüştür. Fakat buna güç yetiremeyenler ise bundan men edilmiş,¹⁰⁵⁵ güçleri nisbetinde tasaddukta bulunmaları istenmiştir.

¹⁰⁴⁸ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 14: 18.

¹⁰⁴⁹ Buhârî, "Tefsîr", Haşr, 59/6, "Menâkibu'l-Ensâr", 10; Müslim, "Eşribe", 172, 173; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 59/3; Nesâî, es-Sünen-ü kübrâ, 10: 295; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 439; Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, 259; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstiâb*, 3: 368-369; Akk, *Teshîlu'l-vusûl*, 350.

¹⁰⁵⁰ Suyûtî, *el-İklîl fi istinbâti't-tenzîl*, 600.

¹⁰⁵¹ Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, 14: 18.

¹⁰⁵² Bk.: Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 324; İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 219-220; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 216; Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3-4: 408.

¹⁰⁵³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 324.

¹⁰⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁰⁵⁵ Bk.: Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "Vasiyye", 5,8; "Dârîmî, "Zekât", 25; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 5: 324.

3.10. CİMRİ OLMA İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Cimrilik, nimetleri esirgenmesi doğru olmayan kimselerden engellemektir.¹⁰⁵⁶ Ayrıca cimrilik, ihtiyaç anında yardımı terk etmektir ve insani sıfatları yok eden bir özelliktir.¹⁰⁵⁷

Cimrilik iki çeşittir. Birincisi, kişinin kendi ihtiyaçlarını karşılamada gösterdiği cimriliktir. İkincisi ise kişinin başkalarının ihtiyaçlarını karşılamada gösterdiği cimriliktir. İkinci olanı âyette de geçtiği üzere¹⁰⁵⁸ daha çok tenkit edilenidir.¹⁰⁵⁹

“وَمَنْ يُوقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” Yani, “Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” âyetinde geçen “شَحَّ”un, cimrilik ve iyiliği engellemek olduğunu, bu bölümün tefsirinde söylemiştik.¹⁰⁶⁰

Âyetteki bu ifade yukarıda bahsettiğimiz cimrilik çeşitlerinden ikincisine girmektedir.¹⁰⁶¹ Mânâları birbirine yakın olduğu için de biz burada her ikisi için cimrilik kavramını kullandık.

Bu bölümde anlatılmak istenen ensârın, ganimeti gönül hoşluğu ile muhâcirlere terk ettiklerinden dolayı kendi nefislerinin cimriliğinden korunmuş olmaları durumudur.¹⁰⁶² Yani cimrilikten korunmak için gönülden tasadduk etme durumu söz konusudur.

Kişi, nefsinin hırs ve cimriliğini yenip bunlardan korunarak dinin farz kıldığı malının zekâtını veya hakkını verirse kurtulmuştur.¹⁰⁶³ Çünkü cimrilik, zekâtı vermemek ve haram mal biriktirmektir.¹⁰⁶⁴ Nitekim Peygamber (s.a.s.), zekâtı veren, misafire ikram eden ve musibet hallerinde bir şeyler veren bir kimsenin cimrilikten uzak olduğunu söylemiştir.”¹⁰⁶⁵ Yani cimrilikten uzak olan kişi, vacip olan bu şeyleri

¹⁰⁵⁶ Isfehâni, “Bhl”, 109; Cürcânî, “Buhl”, 47.

¹⁰⁵⁷ Cürcânî, “Buhl”, 47.

¹⁰⁵⁸ Bk.: Nisâ, 4/37.

¹⁰⁵⁹ Isfehâni, “Bhl”, 109.

¹⁰⁶⁰ Bk.: Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 36; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 217; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 78.

¹⁰⁶¹ Bk.: Isfehâni, “Bhl”, 109; Cürcânî, “Buhl”, 47.

¹⁰⁶² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 215.

¹⁰⁶³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 458.

¹⁰⁶⁴ Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 78; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 218; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 506.

¹⁰⁶⁵ Bk.: Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22: 530-531; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 218; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 8: 268.

yerine getirir.¹⁰⁶⁶

Netice itibariyle cimrilikle ilgili olarak Peygamber'in (s.a.s.), cimriliğin insanları helak ettiğini,¹⁰⁶⁷ cimri olanın cennete giremeyeceğini,¹⁰⁶⁸ cimrilik ile imanın Müslüman bir kimsenin kalbinde ebediyyen bir arada bulunmayacağını¹⁰⁶⁹ ve Müslüman'ın cimri ve kötü ahlak sahibi olamayacağını¹⁰⁷⁰ söylemesi cimrilikten sakınmanın ne kadar elzem olduğunu ve bu ahlakın insanı cennetten uzaklaştıracağını göstermektedir. Âyetin sonunda yer alan felâha ulaşma durumu da bu cimrilikten kurtulmaya bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ, "Günahın açığını da gizlisini de bırakın!"¹⁰⁷¹ buyurmaktadır. İşte cimrilik de sakınılması gereken günahlardan birisidir.

3.10. ASHÂB-I KİRÂM'I SEVME İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Allah Teâlâ muhâcir ve ensârdan bahsettikten sonra onların ardından gelenlerle ilgili hükümleri 10. âyette şöyle bildirmiştir:

”وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ“

Bu âyet-i kerîme ashâbı (r.anhum) sevmenin vücûbuna delildir.¹⁰⁷² Çünkü onlardan sonra gelen kimselere onları sevmeye, onları dost bilmeye ve onlar için mağfiret dilemeye devam etmeleri şartı ile fey'den pay ayrılmıştır.¹⁰⁷³ İmam Mâlik, "Ashâba söven kimsenin fey'de hakkı yoktur." demiştir.¹⁰⁷⁴ Bundan dolayı ashâb-ı kirâmı sevmek zarûridir. Çünkü fey ahkâmında bahsettiğimiz üzere, fey'den sadece

¹⁰⁶⁶ Bk.: İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 220.

¹⁰⁶⁷ Müslim, "Birr ve's-Sile ve'l-Âdâb" 56; Ebû Dâvud, "Zekât", 47; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, 1: 576; Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 10: 295; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 78; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 491.

¹⁰⁶⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 373; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 38.

¹⁰⁶⁹ Nesâî, "Cihâd", 8; Hakîm, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, 2: 82; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 1: 147; Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 79; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 38; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 374.

¹⁰⁷⁰ Muvattâ, "Kelâm", 19; Tirmizî, "Birr ve's-Sile", 41; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 1: 147; el-Harâitî, *Mesâviu'l-ahlâk*, 22.

¹⁰⁷¹ En'âm, 6/120.

¹⁰⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 466.

¹⁰⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219.

¹⁰⁷⁴ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 221; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219; İbn Feres, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 544; Suyûtî, *el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl*, 600; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 216.

Müslüman'lar faydalanabilirler. Kim böyle yapmazsa Müslümanlar'ın kısımları cümlesinin dışına da çıkmış olur.¹⁰⁷⁵

Zuhaylî tefsirinde bu âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: “Bu âyette geçen “onlardan sonra gelenlerden” maksat, muhâcir ve ensârın mübarek izlerini ve güzel vasıflarını takip eden, gizli ve aşikâr onlara dua edenlerdir. Ayet-i kerîme, bu ümmetin başta ve sondaki bütün nesillerinin birbirine kenetlenmesi gerektiğine, ashâb-ı kirâma muhabbetin vacip olduğuna ve imanda kendilerini geçen din kardeşlerini takdir ettiklerine dair bir delildir.”¹⁰⁷⁶

Ayrıca bu âyet-i kerime ashâb-ı kirâma dua edilmesini, kalplerin kin ve haset gibi marazlardan temizlenmesini teşvik etmektedir.”¹⁰⁷⁷ Nitekim Allah Teâlâ Tevbe sûresinde, “İslâm dinine girme hususunda öne geçen ilk muhâcir ve ensâr ile onlara güzellikle tâbî olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”¹⁰⁷⁸ buyurarak ashâb-ı kirâmı seven ve onlara güzelce tâbî olanları bekleyen büyük mükâfatı müjdelemiştir. Bu da bize ashâba muhabbet edilmesinin sonucunu açıkça ortaya koymaktadır. Onları sevmeyenlerin ise bu ecirden mahrum olacaklarını beyân etmektedir.

3.10. MÜSLÜMAN ÜMMETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Yine 10. âyette, bahsi geçen muhâcir ve ensârdan sonra gelen Müslüman ümmetlerle ilgili olarak şu hükümler de yer almaktadır:

Bu âyet-i kerimeye göre ilim adamlarının bu husustaki görüşleri arasından sahih olanın, taşınır ganimet mallarının paylaşılması, akarın ve arazilerin ise bütün Müslümanlar'ı kapsayacak şekilde paylaşılmaksızın bırakılması olduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim Ömer (r.a) da böyle yapmıştır. Şu kadar var ki, veliyyu'l-emr ictihad edip bir uygulamada bulunacak olur da insanların bu hususta görüş ayrılığı olursa, o kendi kanaatine uygun uygulamaya bakar. Bu âyet-i kerîme de bunu hükme

¹⁰⁷⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 29: 289.

¹⁰⁷⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 460.

¹⁰⁷⁷ Suyûtî, *el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl*, 600; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 460; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 268.

¹⁰⁷⁸ Tevbe, 9/100.

bağlamaktadır. Çünkü Yüce Allah fey'e dair haber verip onun üç kesime ait olduğunu belirtmiştir. Bunların ilk ikisi, kim oldukları bilinen muhâcir ve ensârdır. Üçüncü kesim ise Haşr sûresinin 10. âyetinde işaret edilen, “Onlardan sonra gelenler derler ki Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfîret eyle!” diyen kimselerdir. İşte bu, bütün tabiîn ve kıyamet gününe kadar onlardan sonra gelecekler hakkında umûmidir.¹⁰⁷⁹ Yani bunlar fakîr olup fey malına hak kazanan üçüncü zümredir. Netice olarak birinci zümre muhâcir, ikincileri ensâr, üçüncüleri de iyilikte onlara tâbî olanlardır.¹⁰⁸⁰

Nitekim Peygamber (s.a.s.) bu sonradan gelecekler için kardeşlerim diye bahsetmiştir.¹⁰⁸¹ Böylelikle Peygamber (s.a.s.) onlardan sonra gelecek olan Müslümanlar'ın hepsinin onların kardeşleri olduğunu bildirmiştir.

Fakat onlara ya da onlardan birisine dil uzatan yahut o kimse hakkında kötü şeyler itikad eden bir kişinin fey'de hiçbir hakkı yoktur. Bu görüş, İmam Malik'ten ve başkalarından da rivâyet edilmiştir. İmam Malik, ‘Muhammed’in (s.a.s.) ashâbından herhangi bir kimseye buğzeden veya kalbinde onlara karşı bir kin besleyen bir kişinin Müslümanlar'ın fey'inde herhangi bir hakkı yoktur.’ dedikten sonra bu âyeti okumuştur.¹⁰⁸²

Diğer bir hükme göre ise bu âyet ashâb-ı kirâma gizli açık dua edilmesi, Onlar hakkında kalbin buğzdan temizlenmesi ve O'nların sevilmesi gerektiğinin delilidir.¹⁰⁸³ Yani sonradan gelen bu Müslümanlar'a, muhâcir ve ensâra mağfîret dilemeleri emri verilmiştir. İbn Abbas, “Yüce Allah bu hususta fitneye düşeceklerini bildiği halde Muhammed'in (s.a.s.) ashâbına mağfîret istenmesini emir buyurmuştur.” demiştir. Âişe (r.anhâ) da insanların ashâba mağfîret dilemekle emrolduklarını söylemiştir.¹⁰⁸⁴ Yani bu sonradan gelenlerin özelliği, muhâcir ve ensârı rahmet ve dua

¹⁰⁷⁹ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 221; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219.

¹⁰⁸⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 493; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 289; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 461.

¹⁰⁸¹ Müslim, “Tahâret”, 39; İbn Mâce, “Zühd”, 36; Nesâî, “Tahâret”, 110.

¹⁰⁸² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 466.

¹⁰⁸³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 39; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 460,467; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 268.

¹⁰⁸⁴ Bk.: Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 219; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 268.

ile anmalarıdır. Böyle olmayıp da onları lanet ve beddua ile ananlar, bu âyetin hükmü gereğince mü'minlerin haricinde kalmaktadır. Bu durum da insanı küfre götürür.¹⁰⁸⁵

Ayrıca Resûlullâh (s.a.s.), ümmetin sonradan gelenleri, önceden gelenlerine lanet okursa bu ümmetin yok olmaya başlayacağını söylemiştir.¹⁰⁸⁶ Buna ek olarak da daha önce bahsettiğimiz kalbinde hased olmayan kişiyi Resûlullâh'ın cennetle müjdelemesi hadisesi¹⁰⁸⁷ de ashâb-ı kirâma muhabbetin gerekliliğini bize bildirmektedir.

Hiz. Ömer (r.a) bu âyete göre fey'den pay alan son kısmın muhâcir ve ensârdan sonra gelenlerin fakirlerinin olduğunu söylemiştir. Böylece bu ayet bütün insanları kapsamış, Müslümanlar'dan bu ganimetlerde hakkı olmayan kimse kalmamıştır.¹⁰⁸⁸

Yine Hiz. Ömer (r.a), muhâcirle ensârı çağırıp, Yüce Allah'ın kendisine bu kabilden nasib ettiği fetihlere ne şekilde uygulama yapacağı hususunda danıştıktan sonra Haşr sûresinin 7-8-9 ve 10. âyetlerini okuyup şöyle demiştir:

“Vallahi, verilse de verilmese de Müslüman olan her kişinin hatta Aden'de bulunan çobanın bile bu malda mutlaka bir hakkı vardır.”¹⁰⁸⁹ demiştir. Böylece fey taksimininde sonradan gelen Müslümanlar'ın da hakkı olduğunu ortaya koymuştur.

Bazı âlimlerimiz 20. âyetin başında yer alan “لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ” bölümü için, Müslüman'ın, zımmiye mukabil kısasen öldürülmeyeceğine delil getirmiştir. Çünkü âyetin son tarafı olan “أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ” yani “Cennet ehli kazananlardır.” bölümü bunun delilidir. Böylece de “Cehennem ehli helâk olanlardır.” mânası çıkmış olur.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 461,467.

¹⁰⁸⁶ Bk.: Begâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8: 80; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 494; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 384; Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 5: 507.

¹⁰⁸⁷ Bk.: Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 9: 315; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 489; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 385-386; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 40.

¹⁰⁸⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 460.

¹⁰⁸⁹ Bk.: Nesâî, *es-Sünen-ü kübrâ*, 4: 332-333; Buhârî, “Farzu'l-Humus”, 1; Tirmizî, “Siyer”, 43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 485-486; Ebû Dâvûd, “Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 19; San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, 3: 298-299; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14: 362; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9: 213; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 13: 494.

¹⁰⁹⁰ İbn Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 223; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 29: 293; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 14: 481.

İmam Şâfiî'ye uyanlar ise bu âyeti, “Müslüman, kâfir tarafından öldürülemez. Kâfirler, zorla Müslümanlar'ın malını alamaz.” diye delil getirmişlerdir.¹⁰⁹¹ Aksi halde cennet ehli ile cehennem ehlinin eşit olması gerekirdi.¹⁰⁹²

Netice olarak Müslüman ümmetlerle ilgili olarak üç hüküm ortaya çıkmaktadır:

1) Ashâb-ı Kirâm'a (r.anhum) sevgi besledikleri sürece fey'den pay sahibi olurlar.

2) Ashâb-ı Kirâm'a dua etmeleri, mağfiret dilemeleri ve kalplerinde onlara karşı buğz beslememeleri gerekir.

3) Cennet ehli ile cehennem ehli bir olmadığı için Müslüman bir kişi, zımmiye mukabil kısasen öldürülemez ve kâfirler zorla Müslümanlar'ın malını alamazlar.

¹⁰⁹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27: 52; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 84.

¹⁰⁹² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 481.

SONUÇ

Sûrenin ismini aldığı “haşır” kelimesi “toplanma, sürgün” anlamına gelmektedir. Haşır sûresini ele alarak bu kavramı incelersek, sûrenin ilk bölümlerinde bahsi geçen Benî Nadîr’in Medine’den sürülmesi olayında (evveli’l-haşır) kullanılmıştır. Bundan dolayı da Haşır sûresi, Benî Nadîr’den müstakil bir biçimde bahseden bir özelliğe sahiptir. Sûrede farklı konulardan bahsedilse bile “Haşır sûresi” denildiği zaman ilk akla gelen bu olaydır.

Biz bu çalışmamızda Haşır sûresini müstakil olarak bütün yönleriyle ele aldık. Çalışmamızda, sadece sûrenin ayet ayet tefsirine değil, buna bağlı olarak sûrenin sebep-i nüzûlüne ve âyetlerden çıkarılan hükümlere de yer verdik. Başka bir ifadeyle, kapsamlı bir şekilde sûreyi inceledik.

Sûre ile ilgili temel bilgilere yer verdikten sonra sûrenin anlaşılmasında büyük öneme sahip olan esbâb-ı nüzûl ilmine dair bilgilere yer verdik. Sonrasında inanç bakımından gruplara değindik. Çünkü Haşır sûresi çok uzun bir sûre olmamakla birlikte inanç bakımından bütün insanlara değinmektedir. Bu grupların özelliklerine ve birbirlerinden ayrılan yönlerine dikkat çektik. Bundan dolayı sûrenin tefsirine girmeden önce bu gruplardan bahsettik. Bu temel bilgilerden sonra ise sûrenin tefsirine ve getirdiği hükümlere değindik.

Allah Teâlâ, Haşır sûresinin baş tarafında, göklerde ve yerde bulunan bütün mahlûkatın kendisini tesbih ettiğini, övdüğünü, zikrettiğini bize bildirmektedir. Yine kendisinin güçlü ve yaptıklarında hikmet sahibi olduğunu bildirmektedir. Bunun öneminden dolayı ve insanlara tekrar hatırlatmak için sûrenin sonunda da aynı ifadeler yer almaktadır.

Böyle bir girişten sonra sûre Yahudiler’den bahsetmektedir. Sûrede bahsi geçen Yahudi kabilesi Benî Nadîr’dir. Fakat sûrenin sonraki bölümlerinde Yahudiler’in hepsinin benzer ahlaka sahip oldukları ifade edilmektedir.

Sonraki âyetlerde Müslümanlarla anlaşmayı bozan bu Yahudi kabilesinin Medine’den sürgün edilmesi ve bununla ilgili hadiseler ele alınmaktadır. Bu bölümde, sürgünün sebebi, nasıl sürgün edildikleri ve sürgün sonucunda ortaya çıkan durumlar karşısında mü’minlere nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda uyarılar

yapılmaktadır. Devamında sürgün sonucundaki en önemli hadise olan fey'in dağıtımı ve mü'minlerin buna karşı tavırları ortaya konulmaktadır. Bu bölümde ayrıca ensâr ve muhâcirin faziletli yönlerine dikkat çekilmekte ve onlardan sonra gelenlerin bu ilk Müslümanları örnek almaları ve onlara karşı nasıl davranmaları gerektiği konusu aydınlatılmaktadır.

Allah Teâlâ Müslüman'lardan bahsettikten sonra dikkati münâfıklara çekmektedir. Yahudiler sürgün edildikten sonra münâfıkların yaptıkları kötü tutum ve davranışlar ortaya konulmaktadır. Münâfıklarla Yahudiler'in sürgünden önceki ilişkilerinden bahsedilmekte, onların psikolojileri, davranış ve çeşitli tutumlarının Yahudiler'le benzerlik arz ettiği ele alınmaktadır. Yahudiler ehl-i kitaptan oldukları halde, onlardan imanlarını kaybetmiş olanların sırf Müslüman'lara olan kin ve düşmanlıkları sebebiyle birbirlerine nasıl yalan söyledikleri ve birbirlerinin aleyhinde nasıl çalıştıkları gözler önüne serilmektedir. Ayrıca Yahudi ve münâfıkların sadece kendi çıkarlarını düşündükleri, dışarıdan güçlü gibi görünseler de kalplerinin dağınık oldukları ve bir iş için bir araya gelemeyecekleri, birbirleriyle yardımlaşmadıkları ve bencil oldukları haber verilmektedir. Netice olarak münâfıklar tarafından kandırılan ve verdiği sözde durmayan Benî Nadîr'in düştüğü bu rezil ve alçakça durumdan ders alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü yıllar önce geldikleri yurtlarından sürgün edilerek hem dünyada kötü bir duruma düşmüşler hem de ahirette daha büyük bir azaba uğratılacaklardır.

Bu iki grubun bu rezil ve ibret verici durumları anlatıldıktan sonra bunların durumlarının, kötülüğü yaptırdıktan sonra sinip kaçan şeytan gibi olduğu bildirilmektedir. Hepsinin korkak ve zalim olarak nitelendirilerek gidecekleri yerin içinde ebedi olarak kalacakları cehennem olduğu haber verilmektedir.

Haşr sûresinin orta kısımlarında bu üç grup anlatıldıktan sonra mü'minler, bunların yaptıklarından ders almaları ve bunlar gibi olmamaları hususunda uyarılmaktadır. Allah'tan korkmaları ve sadece dünya hayatı için değil ahiret hayatı için de çalışmaları gerektiği, böylece de asıl kazananlar olacağı ifade edilmektedir. Burada şu da ifade edilmeli ki Allah Teâlâ insanlara misaller vererek akıllarını kullanmalarını istemektedir. Akıl sahibi olana da yakışan budur. Zira insan sonucunu bildiği bir şeye göz göre göre razı olamaz.

Sûrenin son bölümünde ise Allah Teâlâ zatının yüceliğine, birliğine, işaret ederek her şeyi bildiğini, kâinatı yoktan yaratanın kendisi olduğunu ve kudreti için bir sınırlandırma olmadığını bildirmiştir. Bu mânâda kendisini yaptıklarından dolayı kimsenin hesaba çekemeyeceğini çünkü her şeyden üstün ve her şeyin sahibi olduğunu haber vermiştir.

Netice olarak bu çalışmamızda Müslümanlar'ın hayatında karşılaçacakları bazı durumlarda nasıl hareket etmeleri gerektiğini ortaya koyduk. Sûrede dikkat çekildiği üzere farklı inanç gruplarına karşı dikkatli olmaları gerektiğini belirttik. Müslümanlar böyle yaparlar hayatlarının her safhasında Kur'ân'ın uyarılarına göre hareket ederlerse, dünyada aldatılmaz ve düşmanlarının zararına uğramazlar. Ahirette de ebedi saadete ererek asıl kurtuluşa erenlerden olurlar.

KAYNAKÇA

- Abdulgâki, Muhammed Fuâd. “Ehl”, “Emn”, “Fsk”, “Hcr”, “Hsn”, “Nfk”, “Nsr”. *el-Mu’cemu’l-Mufehres*. 95-96, 89-93, 519-520, 730-731, 203, 716-717, 703. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1988.
- Abdulhâlık, Abdulganî. *Hücciyetü’s-Sünne*. Trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. 163, 216, 246, 341, 359, 377, 380. İzmir: Nil yayınları, 1999.
- Algül, Hüseyin. “Ensâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 251. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aliyyü’l-Kârî. *Fıkhu Ekber Şerhi*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Alper, Hülya. “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 565. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi Bilmen. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü’l-Müfessirin)*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birişik, Abdülhamit. “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 437: 539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. 25. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Çelik, Ömer. *Hakk’ın Daveti*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çetiner, Bedreddin. *Fatiha’dan Nas’a Esbab-ı Nüzûl*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behrâm. *Sünenü’l-Dârimî*. Thk. Hüseyîn Selîm Esed ed-Dârânî. 1. Baskı. 4 Cilt. Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Selamet Yolları Buluş’ul-Meram Tercümesi ve Şerhi*. 4 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 2018.

- Dehlevî, Ahmed b. Abdurrahîm Veliyyullah. *el-Fevzu'l-Kebir fî Usuli't-Tefsir*. 1. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Diraseti'l-Kur'âniyye, 2008.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 360. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 9. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsirü'l-Hadîs*. Trc. Mehmet Baydaş. 7 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınevi, 1997.
- Dumlu, Ömer *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1998.
- Ebû Amr ed-Dânî el-Endülüsî. *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Gânim Kuddurî el-Hamed. 1. Baskı. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Turâs ve'l-Vesâik, 1994.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvud*. Thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. 1. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Ebû Nuaym el-İsbehânî. *Delâilü'n-Nübüvve*. Thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî-Abdu'l-Berr Abbâs. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1986.
- Ebû Şeyh el-İsbehânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân. *Kitâbu'l-Azame*. Thk. Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 1. Baskı. 5 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1988.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *Kitâbu'l-Harâc*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- ed-Deylemî, Hâfız Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *Firdevsu'l-Ahbâr*. Thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî-Muhammed Mu'tasim-Billah el-Bağdâdî. 1. Baskı, 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- el-Ahfeş, Ebû'l-Hasan Sâid b. Mes'ade el-Evsat. *Meânî'l-Kur'ân*. Thk. Hüdâ Mahmûd Kur'a. 1. Baskı. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l- Hâncî, 1990.
- el-Akk, Hâlid Abdurrahmân. *Teshîlu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti Esbâbi'n-Nüzûl*. 1. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- el-Âlûsî, Şihâbuddîn Ebi's-Senâ Mahmûd b. Abdullâh el-Bağdâdî. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. Thk. Abdu'l-Mün'am Ahmed Hüseyîn -

Cebbar Abdulvahhab er-Raymî 1. Baskı. 30 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşirûn, 2010.

el-Aşkar, Muhammed b. Süleymân. *Ef'âlu'r-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyyeti*. 6. Baskı. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2003.

el-Aynî, Bedruddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 1. Baskı. 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimu't-Tenzîl)*. Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr-Dr. Osman Cuma Dumeyriyye-Süleyman Müsellem el-Haraş. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1991.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Futûhu'l-Buldân*. Thk. Abdullah Enîs et-Tabbâğ-Ömer Enîs et-Tabbâğ. Beyrût: Müessesetü'l-Meârif, 1987.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Kitâbu Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. 1. Baskı. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Ahkâmu'l-Kur'ân li'l-Îmâmi's-Şâfiî*. Thk. Abdu'l-Ganî Abdu'l-Hâlık. 1. Baskı. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulum, 1990.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-Nübüvve*. Thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acî. 1. Baskı. 7 Cilt. Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1988.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 3.Baskı. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2003.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-Îmân*. Thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zaglûl. 1. Baskı. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-Müfred*. Thk. Semîr b. Emîn ez-Zehîrî. 1. Baskı. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-Kebîr*. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Nşr. Dâru İbn Kesîr. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1992.

el-Cürcânî, Seyyid Şerîf Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Hanefî. “Buhl”, “Hicret”, “Küfrân”, “Sebeb”, “Takvâ”. *et-Ta'rîfât*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûn el-Sûd. 3. Baskı. 47, 251, 185, 120, 69. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

el-Burhânfûrî, Alâuddîn Ali el-Muttakî b. Husâmuddîn el-Hindî. *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. Thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sekkâ. 5. Baskı. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Meânî'l-Kur'ân*. 3. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1983.

el-Hakîm en-Neysâbûrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*. Thk. Mustafâ Abdulkadîr Atâ. 2. Baskı. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

el-Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Sehl eş-Şâmirî. *Mesâviu'l-Ahlâk ve Mezmûmuhâ*. Thk. Mustafâ b. Ebû'n-Nasr eş-Şelbî. 1. Baskı. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1992.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1938.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târihu Bağdâd ev Med'ineti's-Selâm*. Thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 2. Baskı. 24 Cilt. Beyrût: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

el-Heysemî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir b. Süleymân eş-Şâfiî Nuru'd-Dîn. *Mecmâu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 1. Baskı. 23 Cilt. Cidde: Dâru'l-Menhec, 2015.

el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğîb. “Bhl”, “Emn”, “Esr”, “Fsk”, “Gyb”, “Hcr”, “Kfr”, “Nfk”, “Nsr”, “Nzl”, “Rhm”, “Sbb”, “Şhd”, “Tba”. *Müfredât Elfâzu'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan Dâvûdî. 4. Baskı. 47, 91, 62, 636, 617, 833, 714-715, 819, 808-809, 799, 347, 391, 465, 162. Dimeşk: Dârul-Kalem, 2009.

el-Kâdî, Abdulfettah. *Esbâb-ı Nüzûl*, Trc. Salih Akdemir. 2. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 1995.

el-Kâfiyeci, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *et-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*. Thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. 1. Baskı. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998.

el-Kattân, Mennâu Halîl. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 11. Baskı. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000.

el-Kiyâ Herrâsî, İmâdüddîn b. Muhammed et-Taberî. *Ahkâmu'l-Kurân*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdulhamîd Hindâvî. 11. Baskı. 10 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2016.

el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüketu ve'l-Uyûn (Tefsîru'l Mâverdi)*. Thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım Yayıncılık, 2014.

el-Mavsîlî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Nşr. Mahmûd Ebû Dakîka. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.

el-Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Usûl fî't-Tefsîr*. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü'l-İslâmiyye, 2001.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu'n-Nüzûl*. Thk. *Kemâl Besyûnî Zaglûl*. 1. Baskı. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

el-Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Megâzî Resûlullâh*. 1. Baskı. Kâhire: el-Mektebetü'l-Vakfiyye li'l-Kütüb, 1948.

Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl*. 15 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.

en-Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali el-Hasenî. *Sîretü'n-Nebevî*. 8. Baskı. Cidde: Daru'ş-Şurûk, 1989.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen-ü Kübrâ*. Thk. Hasan

- Abdulmun'im Şelbî. 1. Baskı. 12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşîrûn, 2001.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünen-ü Nesâî*. Thk. Sıdkî Cemîl Attâr. 1. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2005.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl (Tefsîru'n-Nesefî)*. Thk. Yusûf Ali Bedevî-Muhyiddîn Deyb Müstevî. 1. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- en-Nevevî, Hâfız Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî. *Sahîhi Müslim bi Şerhi'n-Nevevî (el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b.Haccâc)*. 2. Baskı. 18 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtubâ, 1994.
- Er, Muhammed Emin. *Allah Katında Din*. Trc. Abdulvahab Öztürk-Abdussamed Görmez. İstanbul: Zaman Yayıncılık, 2000.
- er-Râzî, Muhammed Fahrüddîn İbn Ömer. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî (et-Tefsîru'l-Kebîr-Mefâtihi'l-Gayb)*. 1. Baskı. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- es-Saatî, Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ. *Bulûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbânî Şerhu Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Hasan Abdu'l-Mennân. 4 Cilt. Beyrût: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1958.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. 4. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1981.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-Beyân (Tefsîru's-Sa'lebî)*. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 1. Baskı. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbiyye, 2002.
- es-Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kurân*. 10. Baskı. Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1977.
- es-San'ânî, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Thk. Habîbu'r-Rahmân el-E'zamî. 2. Baskı. 12 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- es-San'ânî, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdurrezzâk*. Thk. Mahmud Muhammed Abduh. 1. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1999.
- es-Semerrâî, Fâdıl Sâlih. *et-Tenâsubu Beynes's-Suver fî'l-Müftetahi ve'l-Havâtîm*. 1. Baskı. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2016.

es-Semhûdî, Nûruddîn Ali b. Abdillâh. *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*. Thk. Kâsım Sâmerî. 1. Baskı. 5 Cilt. Kâhire: Müessesetü'l Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî, 2001.

Serinsu, Ahmed Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bil-Me'sûr*. Thk. Abdullâh b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 1. Baskı. 17 Cilt. Kâhire: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arâbiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzîl*. Thk. Âdil Şûşe. 1. Baskı. Mansûre: Mektebetü Feyyâd, 2010.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Şeyh Mustafa. 1. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşirûn, 2008.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Esrâru Tertîbi'l-Kur'ân*. Thk. Abdulkadir Ahmed Atâ – Merzûk Ali İbrahim. Kâhire: Dâru'l-Fadîle, 2002.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hasâisu'l-Kübrâ*. Thk. Muhammed Halîl Herrâs. 3 Cilt. Kâhire: Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1967.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, 1. Baskı, Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2002, s. 258;

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tenâsuku'd-Durer fi Tenâsubi's-Suver*. Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. 1. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

es-Süddî el Kebîr, Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahmân. *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*. Thk. Muhammed Atâ Yusuf. 1. Baskı. Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1993.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-İmâmi's-Şâfiî*. Thk. Ahmed b. Mustafâ el-Ferrân. 1. Baskı. 3 Cilt. Riyâd: Dâru't-Tedmuriyye, 2006.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*. Thk. Abdurrahmân Umeyre. 5 Cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1994.

et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî. 2. Baskı. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1983.

et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Kitâbu'd-Duâ*. Thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî. 1. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tefsîru't-Taberî (Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân)*. Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*. Thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim. 2. Baskı. 11 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1967.

et-Taftazânî, Sa'deddîn. *Şerhu'l-Akideti'n-Nesefti*. Thk. Mustafâ Merzûkî. Cezâyir: Dâru'l-Hüdâ, 2000.

et-Tarîfiyyi, Abdulazîz Merzûk. *et-Tefsîru'l-Beyân li Ahkâmi'l-Kurân*. 1. Baskı. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2017.

et-Tehanevî, Muhammed Ali. "Takvâ". *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. Thk. Raffî el-Acem-Ali Dahrûc. 1. Baskı. 1: 501. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 1. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2011.

et- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. İsâ b. Abdullah b. Rafî'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Hasan Muhammed Ali. 1. Baskı. Kâhire: Daru'l-Harâm li't-Turâs. 2004.

ez-Zebîdî, Seyyid Muammed Murtazâ el-Hüseynî. "Sbb", "Nzl". *Tâcu'l-Arûs*. 2. Baskı. 3: 38, 30: 478-479. 40 Cilt. Kuveyt: Kuveyt Matbaası, 1987.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*. Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 1. Baskı. 5 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1988.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Sîretu A'lâmi'n-Nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaût-Beşâr Ma'rûf. 1. Baskı. 30 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle. 1981.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâti'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. 2. Baskı. 53 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad. 1. Baskı. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân, 1998.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Ebu'l- Fazl Dimyâtî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub. “Emn”, “Fsk”, “Hcr”, “Nsr”, “Nzl”, “Sbb”. *E'l-Kâmûsu'l-Muhît*. Thk. Enes Muhammed Şamî-Zekerîyya Câbir Ahmed. 74, 1246, 1675, 1614, 1602, 736. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2008.

Gelişgen, Ahmet. “Muhâcir”, “Tâbiû. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 457, 625. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Trc. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.

Hamidullah, Muhammed. Muhammed. *İslam'ın Hukuk İlmine Yardımları*. Nşr. Salih Tuğ. İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1962.

Hamidullah, Muhammed. *Mecmûatu'l-Vesâiku's-Siyâsiyye*. 6. Baskı. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1987.

Hilâlî, Selim b. İdu - Âl-i Nasr, Muhammed b. Mûsâ. *el-İstiâb fî Beyâni'l-Esbâb*. 1. Baskı. 3 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2014.

İbn Ârabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 3. Baskı. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak el-Endülüsî. *Tefsîru İbn Atiyye (el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz)*. Thk. er-Rahâletu'l-Farûk- Abdullah b. İbrahim el-Ensari - es-Seyyid Abdul-Al es-Seyyid İbrahim - Muhammed eş-Şafî es-Sâdık El-İnnânî. 2. Baskı. 8 Cilt. Doha: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2001.

İbn Durays, Ebû Abdullâh Muhammed b. Eyyûb el-Baclî. *Fedâilu'l-Kur'ân*. Thk. Gazve Bedir. 1. Baskı. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1987.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 1. Baskı. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü Mustafâ el-Bâz. 1997.

İbn Feres el-Endülüsî, Ebû Muhammed Abdu'l-Mün'im b. Abdurrahîm. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Salâhuddîn b. Afîf. 1. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*, Thk. Ahmed M. Şâkir. 3. Baskı. 16 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1983.

İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *Bulugu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*. Thk. Mâhir Yâsin Fahl. 1. Baskı. Riyâd: Dâru'l-Kabas, 2014.

İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*. Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 1. Baskı. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2002.

İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed Fâryâbî. 1. Baskı. 17 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 2005.

İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebevî*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî. 3. Baskı. 4. Cilt. Beyrût: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî. *es-Sîretü'n-Nebevî*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 1. Baskı. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *el-Fusûl fî İhtisâri Sîreti'r-Rasûl*. Thk. Abdulhamîd Muhammed Dervîş. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *es-Sîretü'n-Nebevî*. Thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1976.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Mustafâ es-Seyid Muhammed - Muhammed es-Seyyid Raşâd - Muhammed Fazl Acmadî - Ali Ahmed Abdulbâkî - Hasan Abbas Kutup. 1. Baskı. 15 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*. Thk. M. Nasıruddîn el-Albanî. 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Afrikî el-Mısrî. "Kfî",

“Fsk”, “Hcr”, “Nsr”, “Nfk”, “Emn”, “Sbb”, “Nzl”, “Rhm”, “Kbr”. *Lisânu'l-Arab*. 5: 144-146, 10: 308, 5: 250-251, 5: 210, 10: 359, 13: 23, 1: 458-459, 11: 656, 12: 230, 5: 125. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1989.

İbn Nuriddîn, Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. İbrâhîm b. Hatîb el-Yemeniyyi eş-Şâfiyyi. *Teysîru'l-Beyân li Ahkâmi'l-Kurân*. 1. Baskı. 4 Cilt. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2012.

İbn Sa'd, Muhammed b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtu'l-Kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 1. Baskı. 11 Cilt. Medine: eş-Şirketü'd-Devletü Littibâati, 2001.

İbn Sünnî, Hâfız Ebî Bekir Ahmed ed-Dinevrî. *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyleti*. Thk. Beşîr Muhammed Uyûn. 1. Baskı. Dımeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1987.

İbn Teymiyye, *Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm. Mukaddimetu fî Usûli't-Tefsîr*. Thk. Adnân Zarzûr. 2. Baskı. Beyrût: yy., 1972.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Kureyşî el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nazâir*. Thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râdî. 3. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Kureyşî el-Bağdâdî. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. 3. Baskı. 9 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1984.

İbnu'l-Esîr, İzzüddîn Ebî'l-Hasân Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. 11. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.

İbrahim Mustafa - ez-Zeyyat, Ahmed Hasan. “Sbb”, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 4. Baskı. 411. Kâhire: Mektebetü's-Şurûku'd-Devliye, 2004.

Karagöz, İsmail. “Ensâr”, “Fâsık”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 149, 172. Ankara. D.İ.B. Yayınları, 2010.

Karaman, Hayrettin - Çağrııcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2008.

Karaman, Hayrettin - Özek, Ali - Dönmez, İbrahim Kâfi - Çağrııcı, Mustafa - Gümüş, Sadrettin - Turgut, Ali. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: DİB Yayınları,

2018.

Karaman, Fikret. “Kâfir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 357. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010.

Karataş, Mustafa. “Sabit b. Kays b. Şemmâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 516. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi*. 8 Cilt. İstanbul: Köksal Yayınları, 2004.

Mâlik b. Enes, İmâmu Dâri'l-Hicreti. *el-Muvattâ*. Thk. Külâl Hasan Ali. 1. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-Risâleti Naşirûn, 2013.

Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasan. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 1. Baskı. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2002.

Mücâhid, Ebû'l-Haccâc b.Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. Thk. Muhammed Abdusselâm Ebû'n-Neyl. 1. Baskı. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1989.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Cemil Attar. Beyrût: Dâru'l-Fikir, 2003.

Önkal, Ahmet. “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 458. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özkuyumcu, Nadir. “Benî Nadîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 275. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Selvi, Dilaver. *Allah Yolunda Yardım ve Cömertlik*. 8. Baskı. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.

Tantâvî Cevherî. *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Kerîm*. 25 Cilt. Kâhire: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1935.

Topbaş, Osman Nûri. *Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)*. 2 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.

Topbaş, Osman Nûri. *İnsan Denilen Muammâ*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.

Turgut, Ali. *Tefsir Usulü Ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.

Ulu, Arif. "Tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 328. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ya'kubi, Ahmed b. Ebi Yak'ub b. Cafer b. Vehb. *Tarihu'l Ya'kubi*. Thk. Abdu'l-Emir Mehnâ. 2 Cilt. Beyrût: Şirketu'l-A'limî li'l-Matbuat, 2010.

Zencânî, Ebû Abdillâh. *Tarihu'l-Kur'ân*. Kâhire: Müessesetü Hindavî, 2014.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 1. Baskı. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-Arabi, 1995.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menheci*. 10. Baskı. 10 Cilt. Dimeşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2009.